

Muallifdan

Bismillahir Rohmanir Rohim.

Va min-an-nasi man yujaadilu fillahi big'oyri v'bilmin va yatabi'u kulla shaytonin mariidin. Kutiba alayhi annahu man tavallahu faannahu yudilluhu va yahdihi ila v'bahabi-s-sa'iyir.[1]"Haj" surasidan

Vamtaazul yavma ayyuhal mujrimuun. Alam v'bahad ilaykum yaa banii adama alla ta'abudush shayton, innahu lakum aduvvum mubiyn. Va ani'buduni haza sirotum mustaqim. Va laqod azolla minkum jibillan kasiyro. Afalam takunuu ta'aqilun. Hazihii jahan-namu-llati kuntum tu'aduun".[2]"Yosin" surasidan Alouddin Mansur tarjimasida.

Shundan so'ng iblis Rasuli akram (s. a. v.) ga o'z holatini anglata boshladi: Ey Muhammad, biron kimsani zalolatga olib borish uchun qo'limda imkon yo'q. Men faqat vasvasaga solaman, bir narsani chiroyli qilib ko'rsataman, xolos. Agar zalolatga olib borish uchun qo'limda imkoniyat bo'lsa edi, yer yuzida "la ilaha illallahu Muhammadur rasulillah" deydiganlarni, ro'za tutadiganlarni, namoz o'qiydiganlarni holi qo'ymasdim. Barchasini zalolatga boshlardim. Sizning qo'lingizda hidoyatga boshlash imkoniyati bo'lmaganiday, men ham zalolatga boshlay olmayman. Siz faqatgina Ollohning elchisiz va tablig'ga (Islom dinini yoyishga) ma'mursiz. Agar hidoyatga boshlash qo'lingizda bo'lsaydi, yer yuzida bitta ham kofir qolmas edi. Siz Ollohning yaratganlari uchun bir hujjatsiz. Men ham azaldan buzg'unchilik, gunohkorlik yozilgan kishilarga bir sabab, vositaman. Muhyiddin al-Arabiyning "Shajaratul-Kavn" kitobidan

I bob

1

Asadbek Hosilboyvachcha taqdirini hal etish rejasini tuzayotgan damlarda Kesakpolvon kutilmagan bir muammoni yechish bilan band edi. Musaffo osmonda ohista suzayotgan uchoq bulutlar to'dasiga kirib asabiy titray boshlagani kabi, keyingi voqealar uni bir-ikki silki qo'ygan, bu voqealarni bo'yiga mos farosati bilan qarichlab, shunga yarasha xulosa chiqarib yurganida Chuvrindining yigitlaridan biri kutilmagan masalaga ro'baro' qildi. Shu paytgacha Chuvrindining yigitlari Kesakpolvonga, yoki aksincha, Kesakpolvonning zo'r'lari Chuvrindiga biron-bir masalada murojaat qilishmagan edi. Yozilmagan qonun asosida bunga haqlari yo'qligini yaxshi bilishardi. Agar Kesakpolvon Chuvrindining yigitiga (yoki aksincha) bir yumush buyurguday bo'lsa ham, bu yigit vazifani ado etishga kirishishdan oldin o'z hojasini albatta ogoh etardi.

Chuvrindi buyurgan ishni bajarмай Kesakpolvonga murojaat etish, aniqrog'i, buyruqdan bo'yin tovlashni favqulodda holatlar sirasiga kiritish mumkin. Yana ajablanarli tomoni shundaki, shiltasi chiqadigan ishni Chuvrindi Kesakpolvon zimmasiga oshirishga urinardi. Shiltaroq ish rahm-shafqat degan tushuncha bilan murosqa qila olmagan sababli Chuvrindida uyg'onib turguvchi bu tuyg'u pand berib qo'yishi mumkin edi. Buni bilgani uchun ham Kesakpolvon Chuvrindining bu kichik hiylasidan og'rinmasdi. Qasamni buzgan tabibning o'limga hukm qilinishi Kesakpolvon uchun bir muammo bo'lsa, hukmni ijro etishni Chuvrindining o'z zimmasiga olgani yana bir topishmoq edi.

Kesakpolvon bu yangilikni eshitgach, yigitga ko'zlarini lo'q qilganicha topishmoqqa javob izladi. Chuvrindining bu yigiti shaharda, balki butun mamlakatda ko'rinishi jihatidan yagona bo'lsa ehtimoldan holi emas. U o'n-o'n ikki yoshga qadar barcha qatori bo'yga o'sgan-u, so'ng erinibmi yo yana o'sish lozimligini unutibmi, bola gavdasida qolgan edi. Bu holdan bexabar kalla esa kattalashib boravergandi. Agar u bir oz harakatsiz tursa, qaysi noshud haykaltarosh yosh bolaga katta odamning xumday boshini o'rnatib qo'yibdi, deb o'ylash ham mumkin edi. Gavda bilan kallaning nomutanosibligiga botindagi shafqat va bemehrlik ziddiyati qo'shib qaralsa, Mirodil degan ismning naqadar noo'rin ekanini fahmlash mumkin. Dunyodagi bir qancha noo'rinliklarni o'zida mujassam etgan bu yigit Chuvrindining maxsus topshiriqlarini bajarar edi. Hamisha ikki-uch baquvvat yigitlar bilan birga yuruvchi Mirodil har qanday odamga tap tortmay tik borardi. Qisqagina gapirib, qo'qqisdan naq kindikni mo'l mushtlardir. Unga bu zarbani birov o'rgatganmi, yoki ikki qosh o'rtasiga urush uchun bo'y kaltalik qilganidan kindikni mo'ljallashga majburmi edi, aytish mushkul.

Harholda, uning toshday mushtidan tatib ko'rgan odam baraka topmasdi. Musht zarbi keragidan zaiyroq bo'lgan taqdirda ham baquvvat yigitlarning tepkilari bu kamchilik o'rnini to'ldirib qo'yardi. Kesakpolvon Mirodilning nimalarga qodir ekanini o'z ko'zi bilan ko'rmasa ham, ko'p eshitgan, bilardi. Bilgani uchun ham Chuvrindining topshirig'i nechog'li muhim ekanini anglab yetdi. "Do'xtirning gunohi nima ekan? - deb o'yladi Kesakpolvon. - Bekka bir balo bo'ldimi, sal narsaga "o'ldir" deb yuboryapti. Bunaqada shaharda tirik zot qoladimi? Balki do'xtir o'ladigan odamdir, unda nima uchun mendan yashirdi? Mahmud nima qiliq qilib yuribdi? Yo bu Xumkallani menga ro'para qilib bir hunar ko'rsatmoqchimi? Yo bunaqa ishlarni sen eplay olmayсан, deyishmoqchimi?.."

Xumkalla dardini aytishga aytib qo'ydi-yu, Kesakpolvonning o'yga tolganini ko'rib, xavotiri uyg'ona boshladi. Uning nazarida bu fikrlab o'tiriladigan masala emas, "ha" yoki "yo'q" deb qo'yish bilan bitadigan osongina ish edi. Kesakpolvonning xayol sahrosida ilonlar kabi o'rmlayotgan gumonlarini bu bechora qaydan bilsin?

Xumkalla tashvish jariga tomon qadam qo'ygan paytda Kesakpolvon tilga kirdi:

- Qanday gum qilishni o'ylab qo'ydingmi?

- Yo'q hali...

- Senga ish topshirilgan edi?

Xumkalla uning o'tkir nigohidan ko'zlarini olib qochdi.

Xumkalla Kesakpolvonga bir qarab olishga jur'at etdi.

- Gapir! Balodan qaytmaydigan bola eding-ku, nimaga ammanning buzog'iga o'xshab qolding?

- Aka, nima desangiz deng, men ishdan qochadigan bolamasman. O'rniga o'zing o'l, deng, o'lmagan o'g'il bolamas.

- Namuncha, o'v o'g'il bola? - dedi Kesakpolvon kesatig'ohangida. - Do'xtir kim o'zi, ammanning erimi yo kindigingni kesganmi?

Yo...

- U... oyimlarga qaragan. Halol qaragan.

- Oying o'lib ketgan shekilli?

- Ha... Lekin o'sha do'xtirni doim duo qilardilar.

- Oying duo qilgani uchun o'ldirishga qo'ling bormadimi? Shunaqa ko'ngilchan oyimchaxon bo'lib qoluvdingmi? Xo'sh, nima uchun gum qilish kerak ekan, bilasanmi?

- Yo'q...

- Nima uchun Mahmudning o'ziga aytmading dardingni?

- Gaplarini darrov qaytara olmadim.
- Endi men dallollik qilayinmi?
- Sizdan maslahat so'rab keldim.
- Men ham yo'qot, desam-chi? Yo yigitlarimga aytsam-chi?
- U yomon odam emas, gunohi bo'lsa kechirish mumkinmasmi?
- Sen bola, menga aql o'rgatma. Bor, jo'na, turqingni ko'rmay. Mahmudga borib ayt, "Men hezalak bo'lib qolganman", de.
Xumkalla qo'lidagi umid chinnisini tushirib sindirgan nochor odam holida o'girilib bir-ikki qadam qo'ygan edi, Kesakpolvonning amri eshitildi:
- To'xta! Mayli, sazang o'lmasin. Do'xtirni Oqterakdagi joyga olib borasan. Bexit bo'lsin. Qani, gaplashib ko'ray-chi.
Xumkalla ta'zim qilib, minnatdorchiligini izhor etgan bo'lsa-da, Kesakpolvonning birdan yumshab qolishi ko'nglida shubha uyg'otdi. Shu bois ko'chaga chiqqach, bir necha nafas harakatsiz turdi. "Bekor kelibman, - deb o'yladi u. - Hech kimga aytmay qochirib yuborsam bo'larkan. Bunaqa zo'r do'xtir Maskovga borsayam xor bo'lmaydi, nonini topib yeydi. Hali ham bo'lsa shunday qilsammikin? "Bordim, yo'q ekan, topolmadim", desam-chi?" Xumkallaga o'zining shu fikri ma'qul kelib, mashina tomon yurishdan avval odati bo'yicha atrofga alanglab oldi. O'zidan ikki qadam narida tirjayib turgan yigitga ko'zi tushgach, shashtidan qaytdi. "Bulardan endi qutulib bo'lmaydi. Hirotidan bo'lsa ham topishadi. Hozir izimga tushishadi. Endi qochirib bo'lmaydi. Ish atala bo'ldi. Oqterakka olib boray-chi, harholda u yer odam o'ldiradigan joy emas..." Xumkalla aniq bir qarorga kelib, mashinasiga o'tirdi.

2

Shaharning kunbotar tomonidagi etakdan boshlanuvchi Oqterak qishlog'ining choyxonasi kechayu kunduz ochiq bo'ladi. Bu yerda istagan odam istagan paytda choyxo'rlik, hamyon ko'tarsa oshxo'rlik ham qilishi mumkin. Hovuz labidagi majnuntolning chilvir sochlari ostiga qo'yilgan ikkita temir so'ri kun bo'yi qishloq qariyalari bilan band bo'ladi. Tekin choy-nonga, ba'zan oshxo'rlar himmati bilan uzatilib turuvchi oshga o'rgangan qariyalari hojatxona yonidagi yo'lak qaysi uyga olib borishini, u yerda qanday savdolar bo'lishini fahmlashsa ham, birovga churq etib og'iz ochishmaydi.

Kuzning sovuq nafasi sezilib qolgani uchunmi, so'rilaridan biri bo'sh, ikkinchisida esa besh qariya yonboshlab olib, mudrardi. Kesakpolvon ularga bir qaradi-yu, salom bermay, hojatxona ortidagi uycha tomon yurdi. Bu xona ham boshqalaridan aytarli farq qilmaydi. Jihozlariga ziraga to'yingan oshning, yog', aroq, sigaret tutunining hidi singib ketgan. Boshqa xonalar faqat kunduzi gavjum bo'lsa, bundagilar tunu kun uyg'oq, hamisha sergak. O'choqboshidagi bir qozonda faqat shu xona egalari uchun ertayu kech turli taomlar qaynab turadi.

Bu yer Kesakpolvonning ta'biri bilan aytganda - "qozixona". Asadbek "Bu hunaringni tashla", deb buyurgan bo'lsa-da, u "tarki odat - amri mahol" deganday bilganidan qolmaydi. Kesakpolvon javobgarlarning mo'ltillab qarashlarini, yig'lashlarini, tavbalar qilib emaklashlarini tomosha qilishni yoqtiradi.

Kesakpolvonning o'zigagina tobe bo'lgan bu "qozixona" gavjum edi. Qozilik vazifasini ado etayotgan yigit hojasi kirib kelishi bilan o'rnidan bir qo'zg'oldi-yu, "davom etaver" degan ishorani ko'rib, joyida qotdi. Qosh-ko'zlari qop-qora, soqoli o'ziga yarashgan bu yigitni ko'chada ko'rgan odam taqvodor, imon egasi deb o'ylaydi. Bu ko'rinish, bu aldanchi soqol ko'pchilik fikrini chalg'itadi. Ayniqsa, bu "qozi" boshiga oq hojido'ppi kiyib olsami, bas, uning so'zlarini da'vogarlar ham, javobgarlar ham shariat hukmi sifatida qabul qilaveradilar. Tili hali imon kalimasiga kelmagan, peshonasi hali sajdaga bormagan bu yigitni "qozi"likka Kesakpolvonning o'zi tayin etgan, Halimjonni sinab berishni ham aynan shunga topshirgan edi.

Kesakpolvonning mo'ljalicha Xumkalla tabibni bu yerga yarim soatdan keyin boshlab kelishi mumkin edi. Shu bois ishning "beliga tepmay", yakunlanishini kuzatmoqchi bo'ldi. "Qozi"ga yaqin o'tirgan, kiyimlari yirtilib, qovog'i ko'kargan yigitga qarab, "aybdor" shu ekanini fahmladi. Turli yoshlardagi to'rt kishining tashqi ko'rinishlaridan musofir ekanliklarini anglamoq mumkin edi. Da'vogarlarining yoshi ulug'rog'i eshikdan kirib kelgan ko'rimsiz gavdali, eti ustixoniga yopishgan, qaldirg'och mo'ylovli Kesakpolvonga bir qarab oldi-yu, "e'tibor berishga arzigulik odam emasga o'xshaydi", debmi yana "qozi"ga o'girilib, gapini davom ettirdi:

- Yoshulli, bu mang'layi qora pulimizni, poezd pattasining haqini ham to'lashi kerak. Siz undirib bering, yoshulli, biz sizni injitmaymiz.

- Bekorlarni aytibsiz, bir tiyin ham bermayman, - dedi qovog'i ko'kargan yigit, o'jarlik bilan.

- Bermasang, teringni shilib olaman, mang'layi qora: - deb baqirdi da'vogar.

"Qozi" ularni tinchitish uchun stolni mushtladi:

- Ovozlaringni o'chir! Men so'rayman, sen esa javob berasan, - deb javobgarga qaradi: - Demak, dispetcherning xonasida choy ichib chiqdingmi?

- Ha, aytdim-ku?

- Javob ber, mahmadanalik qilma.

Bu savolga yaqinginada javob qaytargan yigit Kesakpolvon uchun so'roq atayin takrorlanayotganini fahmlamadi. Aksincha, qayta so'roq zamirida bir shumlik yotibdimikin, deb xavotirlanib, dovdiragan holda javob berdi:

- Tramvayim chet yo'lda turuvdi. Qarasam, eshiklari ochilib qolibdi. Bular bemaol joylashib o'tirishibdi. Bir kishi "Shu qarindoshlarimni vokzalga olib borib qo'yasan, rozi qilishadi", dedi.

- U bizarning qarindosh emas, uni tanimaymiz. U sening hamtovog'ing, - dedi da'vogar. - Unga yo'lkirani naqd sanab berdik. U "Tramvaychi oshnam, bir og'iz aytsam, o'n besh minutda biron yerda to'xtatmay g'ir etib eltib tashlaydi", dedi.

Bu gapni eshitib, javobgar hazin jilmaydi:

- Esi joyidami bularning. Tramvayni to'xtatmay haydab bo'larkanmi? Oldindagi tramvaylarning tepasidan uchib o'tamanmi?

- Chalg'ima, bo'ladigan naqd gapni gapir, - dedi "qozi".

- Ishim oxirlab qoluvdi. Pul bersa teshib chiqmaydi, olib borib qo'ya qolay devdim. Qayrilishga yetganda to'xtab, pulni berib qo'yinglar, dedim. Bunaqalar tramvayga chiqqanida mard, manziliga yetganida tirriqlik qilishadi. O'ylaganimday bo'ldi: pulni sherigingga berdik, deb g'irromlik qilishdi. "Mening hech qanaqa sherigim yo'q", desam ham ishonishmadi. "Agar pulni bermasalar boshqa yoqqa qarab burvoraman", desam ham ko'nishmaganidan keyin tramvayni shartta parkka qarab haydadim. Keyin meni do'pposlab qolishdi. Meni deb poezdlariga kechikishganmish.

- Yoshulli, siz buni emas, meni tinglang! Bu mang'layi qoraning sherigi bor. Bizar poezdning pattasiga kuydiqmi, bu birmi? Bizar

bozordan qoldiqmi, bu ikkimi? Ana shuning jarimasini to'lasin.

"Qozi" o'z ishiga puxta bo'lsa-da, hojasining martabasini izzat qilib "siz buyuring", deganday qaradi. Kesakpolvon uning savol nazarini e'tiborsiz qoldirmay da'vogarni so'roqqa tutdi:

- Sherigiga qancha pul beruvdilaring?

- O'n so'm so'rovdi, ammo uchga rizo bo'lib edi, - dedi da'vogar unga o'girilib.

"Bu qanaqa go'l odam o'zi, - deb o'yladi Kesakpolvon. - Shoshib turgan odam ham tramvayni kira qiladimi?"

- Bu xom ish, - dedi Kesakpolvon masalaga yakun yasab. - Pulni kimga bergan bo'lsalaring, o'shani topib kelling.

- Yoshulli, siz haqiqat qilmadingiz, - da'vogar o'rnidan turib, qo'lini paxsa qildi: - Biz bularni tanimasak. Shaharni bilmasak...

- O'tir, - dedi Kesakpolvon, unga o'qrayib. - Sen menga qo'lingni paxsa qilma! Onangning uyimas bu. Necha kishilashib urdilaring buni?

- Bizmi?.. Bir-ikki turtdik-da.

- O'zing ayt, necha kishi urdi seni?

- Yettita edi.

- Bekordan-bekor urganlaring uchun har bir kishi bo'yniga ikki yuzdan, ja'mi bir ming to'rt yuz berasanlar.

- Biz beramizmi? - dedi da'vogar ajablanib.

- Oldin milisaga ham borishgan, - dedi "qozi" masalaga aniqlik kiritib. - Guvohlar ham bor...

- E, hali shunaqami? Unda hisobga to'g'ri qilib, ikki mingni sanab berishsin-u, qoralarini o'chirishsin. Boshqa gap yo'q!

- Yoshulli, sizlar adolat qilasizlar, deb eshitgan edik?

- Bu adolat bo'lmay nima?

- Biz to'lamaymiz. Milisaga arz qilamiz.

- Milisaga borib ovora bo'lmaysan. Milisaning o'zi o'ligingni olib ketadi, - dedi "qozi" sovuq ohangda. Javobgarning dovdiganini ko'rib qo'shib qo'ydi: - Uch-to'rt kundan keyin zovur yoqasida quloq-burunlaringni itlar g'ajib ketganidan keyin topishadi.

Bu gapni eshitgach da'vogarlar bir-birlariga mo'ltillab qarab qolishdi. Nazarlarida ularning quloq-burunlarini hozirning o'zida itlar g'ajib tashlaganday bo'lib, etlari seskandi.

- Yoshulli, adolat qiling, - dedi shu paytgacha gapga aralashmayotganlardan biri. - Durust, biz milisaga bormasmiz, bu ag'ajonga ham da'voyimiz yo'qtur. Ijzat eting, yurtimizga ketaylik.

- Bu yerda hukm bitta bo'ladi. Sening da'voying bo'lmasa, buniki bor. Pulni to'laysan, tamom! - dedi "qozi".

Kirasolib ishni buzgan qaldirg'och mo'ylovli bu kishidan najot tilab mo'ltillab qaradilar.

- Bizning buncha pulimiz yo'q, - dedi hozirginada qo'lini paxsa qilib gapirgan da'vogar.

- Puling bo'lmasa moling bor. Shaharda qarindoshlaring bor, oshna-og'aynilaring bor, - dedi Kesakpolvon. - Sen bir soatda pulni olib kelasan. Sheriklaring shu yerda o'tiradi.

- Lyuks xonamiz bor, - dedi "qozi", - bir soatda kelmasang, har soatiga yana mingdan qo'shiladi. Soat o'n ikkigacha yetib kelmasang, sheriklaringdan umidingni uz. O'zingni ertalab o'zimiz qidirib topamiz.

Bu gapdan keyin da'vogarlar o'rinlaridan turib qochishga shaylanishgan edi, orqada turgan yigitlardan bittadan musht yeb, masala uzil-kesil hal bo'lganini angladilar. Da'vogarlarning uchtasi tashqaridagi hujraga qamalib, bittasi pul topib kelgani ketgach,

Kesakpolvon "qozi"ga qarab:

- Buning haqini berib yubor, - dedi.

"Qozi" cho'ntagidan pul chiqarib sanadi-da, javobgar yigitga uzatdi:

- Omading chopib qoldi, ma, ol, - dedi himmat qilib.

- Kerakmas, pul kerakmas, shulardan qutqarganlaringiz uchun rahmat sizlarga, - dedi yigit puldan ko'zlarini olmay.

- Sening haqing bizga ham kerakmas, - dedi Kesakpolvon. - Olaver, ust-boshingni tuzat. Yigit bo'lsang, bundan keyin uch so'mga past ketma.

Hozirgina bir baloga muftalo bo'lishdan qo'rqib o'tirgan yigit ishonqiramagan holda bir pulga, bir "qozi" ga qarab, qo'lini cho'zdi.

- Hech kimga aytmayman, - dedi minnatdor ohangda.

Bu gapdan "qozi"ning ensasi qotdi.

- Xohlasang radioda gapirmaysanmi! Bor jo'na, qip-qizil to'nka ekansan-ku?!

Yigit qayta-qayta rahmat aytganicha shoshilib chiqib ketdi.

- Qo'yib berganingizda bu to'nkaning yelkasiga ham bir-ikki so'm ilardim, - dedi "qozi".

- Buning nimasiga ilasan, uch tiyinlik patta sotib kun ko'radigan bola bo'lsa. Puli yo'qligidan uch so'mni talashib kaltak yeb

yuribdi-da. Anavi go'llarni jazolash kerak. Ikkinchi lallayib yurmaydigan bo'lishadi. Sen endi yigitlaringni olib tashqarida kut. Bir odam keladi. Hushyor bo'llaring. Yakkama-yakka gaplashishim kerak.

- Dasturxonni yangilaymi?

- Ha. Sal odambashara qilib qo'y. O'tirgan joylaring molxonaga o'xshaydi. Odammisanlar yo molmisanlar?!

Keyingi gapini xuddi Asadbekka o'xshab aytdi. Tartibni yaxshi ko'radigan Asadbek duch kelgan joylarda o'tiravermasdi. Biron-bir choyxonaga borguday bo'lsa ham irkit ko'rpachalar, yog' tomgan sholchayu dasturxonni ko'rgach, bir zum qarab turardi-da, so'ng indamay iziga qaytardi. Kesakpolvonga esa farqi yo'q edi. Charchagan bo'lsa, irkit ko'rpachaga ham yonboshlab olaverardi. Uning hozirgi tanbehi qozi uchun yangilik bo'lsa-da, "nozirkroq odam keladi shekilli", deb o'ylab, ijroda ikkilanmadi. Bir zumda dasturxon almashtirildi. Patir nonlar, meva-cheva... shunga yarasha ichimlik bilan bezaldi. Xuddi shuni poylab turganday ostonada avval Xumkalla, so'ng ko'zlarida hayrat va xavotir zohir bo'lgan tabib ko'rindi.

Xumkalla tabibni "bir og'ir kasal bor, ko'rib qo'yning", degan iltimos bilan boshlab kelgan edi. Mashina choyxona hovlisiga kirib to'xtagach, tabib unga ajablanib qaradi.

- Orqadan yaqin yo'l bor, u yoqqa moshina o'tolmaydi, - dedi Xumkalla uning savol nazariga javoban.

Tabib bir nimani sezdi-yu, ammo qaytishga istihola qilib, ergashdi.

Tabib Xumkallani tanirdi, ammo nima ish bilan shug'ullanishini bilmasdi. Agar birov unga "Shu xumkalla Asadbekning odamlaridan" desa, ishonmay kulgani bo'lardi. Lekin uning ustidagi kiyim, tagidagi mashina bu odamning anoyilardan emasligini bildirib turardi. Tabib uni kasalxonada bir necha bor ko'rgan, ammo aytarli e'tibor bermagan edi. Onasini olib ketgach, ikki-uch oy ko'rinmadi. Keyin kutilmaganda paydo bo'lib, tuguncha uzatdi-da:

- Oyim sizga atagan ekanlar, - dedi.
- Oyingiz... tuzukmilar? - dedi tabib.
- O'ldilar. Oxirgi kuni ham sizni duo qildilar.
- Kasalni sal o'tkazib yuborgan ekansizlar, - dedi tabib o'zini oqlash maqsadida.
- Oyim "Xudoning xohishi shu", dedilar...

Tugunchada bir joynamoz, ko'ylak, ozgina pul bor edi...

Shundan keyin ham Xumkalla ikki-uch kelib xastalangan tanishlarinikiga olib bordi. Shu bois ham uning bugungi tashrifi tabibda hech qanday shubha uyg'otmagan edi.

Hojatxona yonidan o'tayotganida shu tomonga tikilib turgan yigitlarga ko'zi tushib, xavotiri uyg'ondi. Ostona hatlab ichkari kirishi bilan ro'parada o'tirgan qaldirg'och mo'ylovli odam "keling, do'xtir!" deb qo'ygach, shu yerda bir balo bo'lishini fahmlab, oyog'ida qaltiroq turdi. "Kim bu o'zi? - deb o'yladi u. - Bittasi "Hech kimga aytmaysan", deb qasam ichirdi. G'ilay kelib "jon kerakmi, qasam kerakmi?" deb kekirdagimni sug'urib olay dedi. Bunisi qaysi tomon?"

- O'tiring, do'xtur, - dedi Kesakpolvon, - kasal ko'raverib ezilib ketgandirsiz. Sog' odamlar bilan ham bi-ir otamlashing, - Kesakpolvon shunday deb Xumkallaga qarab qo'ygan edi, u asta iziga qaytib, eshikni zichlab yopdi. Tabib o'tirishi bilan Kesakpolvon qo'lga piyolani oldi-da:

- Oqidanmi yo qizilidanmi? - deb so'radi.

- Rahmat, men ichmayman, - dedi tabib.

- Nima balo, so'fimisiz? Do'xtir zotining ichmaydigani bo'lmaydi, - u shunday deb piyolalarga konyak quydi. - Qo'rqmang, men sizni o'ldirish maqsadida chaqirmadim.

- Qo'rqayotganim yo'q... - deb gap boshladi tabib. Ammo Kesakpolvon uni gapirtirmadi.

- Qani, olaylik, oldirmaylik. Yigit o'lmaylik, balo ko'rmaylik.

Kosagul piyolani bir ko'tarishda bo'shatib, tamshanib qo'ygach, gapni chuvalashtirmay ichavergani ma'qul ekanini fahmlab, piyolani qo'lga oldi. U ichib bo'lgunicha Kesakpolvon kutib turdi, so'ng yana quydi-da:

- Juft bo'lsin, - deb izoh berdi.

Juftdan so'ng toq, keyin yana bir karra juft bo'lib, tabibning yuzlariga qizillik yugurgach, Kesakpolvon muddaoga o'ta boshladi:

- Ochig'ini aytсам, do'xtir zotiga tobim yo'q. O'n yilmi yo o'n besh yilmi oldin biqinim og'rib do'xtirxonaga boruvdim. Bittasi ikkinchisiga ro'para qildi, unisi o'ninchisiga yubordi, xullas, otning kallasidek qog'ozga kasallarimni yozib berishdi. Yetti-sakkiz xil kasalim bor ekan. Vey, tomi ketganlar, shuncha kasal o'likda ham bo'lmaydi, dedim. Bergan dorilarining bittasini ham ichmadim. Mana, yuribman, o'lmay.

- Endi do'xtir tekshirib ko'rib, borini yozadi-da.

- He... yozsa yozib bo'ksin. Siz... meni taniysizmi?

- Yo'q.

- Xumkalla... kimligimni aytmadimi?

- Bir kasalni ko'rib qo'ying, devdi.

- Ha... o'sha kasal - menman.

- Siz?

- Ha, men. Mening bitta kasalim bor. Kim mendan sir yashirsa, o'shanga qiziqaveraman. Bilib olmaganimcha qo'ymayman. Xo'p, meni tanimasangiz Asadbek degan odamni eshitganmisiz?

- Eshitganman, - tabib shunday deb Kesakpolvonning o'tkir nigohiga dosh berolmay ko'zlarini olib qochdi.

- Eshitganmisiz yo taniysizmi?

- Taniyman.

- U-chi? U ham sizni taniydimi?

- Bilmadim. Tanisalar kerak.

- Tanisalar kerak?.. Hm... men ham tanisa kerak, deb o'ylovdim. Mahmud-chi, uni ham taniysizmi yo eshitganmisiz?

- Nima uchun so'rayapsiz?

- Hozir aytdim-ku, shunaqa kasalim bor, deb. Agar to'g'risini aytmasangiz kasalim qo'zib, tutqanoq'im tutib qolsa, chatoq. Javob bering!

- Taniyman.

- Qanaqasiga taniysiz? Kim tanishtirgan?

- Ko'rib qo'yganman.

- Kimni? Mahmudning onasinimi?

- Yo'q. Onasini tanimayman.

- Kimni ko'rgansiz? - Kesakpolvon endi tahdid ohangiga o'tdi. Bu ohang tabibga tutqanoqning boshlanishiday tuyulib, bir seskandi.

- Kimni deyapman?

- Aytolmayman... Qasam ichganman.

- Menga aytishing mumkin, - Kesakpolvonning sensirashga o'tishi o'zi aytgan tutqanoqning boshlanishidan darak edi. Tabib bu ham g'ilayga o'xshab kekirdagimga chang solmasin, deb qo'rqib, aybdorlarcha sekin dedi:

- Asadbek akamni...

- Asadnimi? Uni nimaga ko'rasan? Kasalimi?

- Aytolmayman... qasam...

- Qasam-pasamingni qo'y. Men Asadning eng yaqin oshnasiman, men bilishim kerak. Gap ikkalamizning oramizda qoladi.

- Bittasi ham shunaqa devdi, aytib qo'yibdi.

- Kim?

- Tanimayman... gavdali bir g'ilay odam.

- Shomilmi?

- Otini bilmayman. Kelasolib tomog'imdan bo'g'di. "Asadbekning kasalini aytasan", deb turib oldi. "Aytmasang o'lasan", dedi.

"Ha, bu - Shomil, - degan qarorga keldi Kesakpolvon. - Bu xunasa qaerdan is oldi? Asadbekning kasali bilan nega qiziqdi?"

- Aytdingmi?
- Ha.
- Qasamni buzgan bo'lsang... o'lishing kerak.
- Aybim nima?
- G'ilayga nima deding?
- Kasalini aytdim.
- Qanaqa kasal? Shamollaganmi?
- Yo'q... kasallari juda jiddiy... rak. O'pkalarida.
- Nima?! - Kesakpolvon sapchib turib, stol atrofini aylanib o'tdi-da, tabibga yaqinlashgach, yoqasiga chang solib bir-ikki silkidi: - Nima deyaapsan, xunasa! Yo'talsa rak bo'laveradimi?!

- Tekshirdim. Krasnoyarda ham qaratishgan ekan.
Krasnoyarni eshitib, tabibni qo'yib yubordi. "Otamni ziyorat qilaman", deb ketuvdi, do'xtirga tekshirtirgani borgan ekan-da?" deb o'yladi. Joyiga qaytib borishga madori yetmayotganday tabibning yoniga o'tirdi. "Asadga nima bo'ldi? Nima uchun dardini mendan yashirdi? Nima uchun bu sirni Mahmud bilishi mumkin-u, men bexabar qolishim kerak? Do'xtirni sir ochilmasin, deb o'ldirishmoqchi bo'lishdimi? Yo G'ilayga aytib qo'ygani uchunmi? G'ilay bildimi, demak, Hosil g'imirlab qolgan. "Rak bo'lsa, erta-indin o'ladi", degan. Hosilning-ku, muddaosi aniq. Mahmud-chi? Mendan ko'rgan yaxshiliklariga javobi shumi? Chuvrindi degani chuvrindiligicha qolarkan-da, a? Asadning o'rniga ishtaha saqlayaptimi? Menga xo'jayin bo'lmoqchimi?.. Yebsan!"

Kesakpolvon keyingi so'zni beixtiyor ovoz chiqarib aytdi. Tabib uning nima deganini anglamadi:
- Gapingizga tushunmadim?
Kesakpolvon chalg'igan xayolini bir yerga jamlab, tabibga qaradi:
- Balki adashayotgandirsan? Krasnoyardagilar ham yanglishishgandir?
- Bo'lishi mumkin...
- Bo'lishi mumkin? Unda nima uchun vahima qilasan?
- Shunga asos bor-da. Uzil-kesil xulosa chiqarish uchun kasalxonada yotishlari kerak. O'pkadan suv olsak, keyin aniq bo'ladi.
- Nimasi aniq bo'ladi?
- Agar suv toza chiqsa, boshqa gap, qonli, yiringli bo'lsa, unda... chorasi qiyin...
- Nega yotqizmadim?
- Ko'nmadilar.
"Ovoza bo'lishdan qo'rqqandir", deb o'yladi Kesakpolvon.
- Shu sohadagi do'xtirlarning zo'ri senmisan?
- Mendan zo'rroqlari ham bordir... lekin... xafa bo'lmang-u... hozir chorasi yo'q, ular ham hech nima qilisholmaydi.
- Qo'llaringdan hech balo kelmasa, nima qilib yuribsanlar do'xtirman, deb kerili-ib? Birovning erta-indin o'lishini aytish uchun ham do'xtir bo'lish kerakmi? E, xunasai davronlar! - Kesakpolvon xumoridan chiqqunicha so'kindi. Tabib xalq og'zaki ijodini o'rganayotgan olimday boshini egib, sukut saqlaganicha toqat bilan tingladi.
- Xo'p, - dedi Kesakpolvon sal hovuridan tushgach, - do'xtirlaring eplolmabdi, yangi chiqqan ekstrasesnlar-chi?
Tabib bosh chayqadi:
- Ular lo'ttiboz-ku!
- Tuzatishayotganmish-ku? Odamlari bormish-ku?
- Men u lo'ttibozlarga ishonmayman. Asablari zaif odamlarni laqillatishadi.
- Tuzatish o'zingning qo'lingdan kelmaydi, lo'ttibozlarga ishonmaysan. Bir odam shunaqa bo'lib o'lib ketaveradimi? Bilib qo'y, Asad o'lsa, sen yarim kun ham yashamaysan!
- Nimaga axir... men...
- Lattachaynarlik qilma. Bu hukmni men chiqarmaganman. Bekor ham qilolmayman. Joningni saqlashning yo'li bitta - Asadni tuzatasan.
- Yotishlari kerak. Nur berib ko'rish kerak. Dori-darmonlarni aytganman.
Kesakpolvon "Asadni tuzatasan" deb buyurishga buyurdi-yu, "Bu endi unga qanday ro'para bo'ladi, o'lishi kerak-ku?" deb o'yladi.
- Sen tuzatolmaysan. Do'xtirning zo'rini top, - deb buyrug'iga o'zgartish kiritdi.
Tabib o'ylanib turib, uch kishining ismini aytdi. Kesakpolvon ularni birma-bir surishtirayotganida ikkilangan holda yana bir ismni tilga oldi.
- Kim u? - deb so'radi Kesakpolvon.
- U do'xtirmas, keksa bir tabib. Chorasiz kasallarni ham tuzatar emish. Lekin... hammani ham qabul qilavermas ekan. Hushiga kelmagan odamni yaqinlashtirmas emish. Men uni ko'rmaganman. Eshitganman. Balki o'sha...
- Tabib dedingmi? Ha, ana endi o'zingga kelding. Do'xtiringdan shu tuzuk. Senlar o'likning qornini yorib, keyin kasalini aytasanlar. Tabib tomir ushlab turib biladi. Shuni topamiz. Sen esa... Hayronman, seni nima qilsam ekan... Sen qasamni buzgansan. Ochig'ini aytayinmi - joning Xumkallaning qo'lida. U seni hurmat qilarkan. Joningni saqlab qolmoqchi. Mayli, men roziman. Sen esa o'lmay desang, uning chizgan chizig'idan chiqmaysan. Yot desa - yotasan, tur desa - turasan. Odam zotining ko'ziga ko'rinmaysan, tuxum bosib yotasan, tushudingmi? Biz chiqaradigan hukm bilan hazillashma. Endi boraver. Xumkallaga ayt, kirsin.
Tabib Asadbekni tekshirib, kasalining rak ekanini aytganida Mahmud "Bu sirni birov bilsa - o'lasan" deb ogohlantirgan edi. Tabib buni o'sha onda shunchaki bir po'pisa sifatida qabul qilgan edi. Qasami ham astoydil emas, ularning ko'nglini tinchitish uchungina edi.
Bu omi banda islom farzandi uchun bunday qasam ichmoq durust emasligini bilsa edi, tiliga ehtiyot bo'larmi edi. U qasamini unutayozgan ham edi. G'ilay kelib hiqildog'idan olganda o't bilan o'ynashayotganni fahmladi. Hozir Kesakpolvonning gaplarini eshitib, boshi uzra qanday abri balo to'planib qolganini idrok etdi. Cho'chqaning ozg'ini, negrning mallasi bo'lmaganidek, bu toifa odamlarning mehr-shafqati yo'qligini shu paytga qadar bilmas edi. Tabib bu yerdan eson-omon, ayni choqda joni omonat holda chiqib ketajagini anglab o'rnidan turdi. Holdan ketib, titrayotgan oyoqlarining o'ziga bo'ysunishi qiyin bo'ldi. Uch-to'rt qadam yurmay, Kesakpolvonning ovozini eshitib, to'xtadi.
- Agar... hech chorasi topilmasa... qancha yashaydi?

- Aniq aytolmayman... uzog'i bilan besh oyga borar. Yana Xudo biladi. Agar qaralmasa, tezlashib ketishi ham mumkin.
- Agar yana birov surishtirib qolsa, rak emas, deysan. Hiqildog'ingdan olsa ham, "besh-olti yil yashaydi", deysan. Tushundingmi, endi bor, jo'na!
Tabib chiqqach, Xumkalla kirib keldi.
- Seni qarzdor qilib qo'ydim, - dedi Kesakpolvon unga tikilib. - Bo'yningga ikkita jon ilindi.
- Rahmat akaxon... lekin... sal tushunmadim?
- Tushunish uchun kalla kerak. Do'xtirni o'ldirmaylik, dedingmi? Bu bitta jonmi? Endi buning yoniga o'zingnikini qo'sh. Sen xo'jayiningni sotding, aytgan ishini bajarmading. Mahmudga aytсам, do'xtiring bilan bitta go'rda achomlashib yotarmiding?
- Rahmat akaxon, endi tushundim. Yaxshiligingizni unutsam, til tortmay o'lay.
- To'xta, o'lmay tur. Avval qarzingni uz. Sen menga Mahmudning har bir aytgan so'zini yetkazasan. Har bir bosgan qadamini kuzatasan. Bildingmi?
- Bildim, akaxon.
- Do'xtirni nima qilasan?
- Ishidan javob olsa...
- Xo'jayining juda aqlli-ku, senga o'rgatmaganmi? Kalla bormi, o'zi? Senga uni o'ldir, debmidi? Ishxonasi ruhsat olib, keyin o'ldirasanmi? He, ahmoq! Hozirning o'zida uni pana joyga yashir. Ishxonasi ham, bola-chaqasi ham bilmasin. Yo'qoldi, deb qidiraverishsin. Bir oymi, bir yilmi, qancha kerak bo'lsa, shuncha o'tiradi. Xohlamasa, yuraversin, sen bo'lmasang, boshqalar o'ldirishadi. Orqasidan o'zing ham jo'naysan. Xo'jayiningga "O'ldirib, suvga tashladim", deysan. Men bilan bexit uchrashib turasan.
Xumkalla ishning o'zi o'ylagandek yakunlanganidan quvonib, bir irshaydi-da, yangi hojasiga qulluq qildi.

3

Xumkallaning "oson qutuldim", deb quvonishi bejiz emas edi. U o'z hojasining ayrim aybdorlar gunohini kechib yuborganini eshitgan, ammo "Kesakpolvon falonchiga marhamat qilibdi", deb qulog'iga chalinmagan. Xumkalla aniq biladi: yangi, pinhoni hojasi shunchaki po'pisa qilmadi - xohlasa, tabibga qo'shib o'ldirtirib yuborishi hech gap emas. Xumkalla faqat bir narsani ajrim qila olmadi: u-ku, o'z hojasiga xoinlik qilish evaziga jonini saqlaydi. Tabib-chi? Tabibga nima sababdan marhamat qildi? Nahot tabib uning birgina iltimosi bilan tirik qolgan bo'lsa? Bu nodon bandaning ojiz o'yiga kelgan fikrni qarang: o'ziga bino qo'ygan Kesakpolvon beo'xshov bir maxluq sifatida ko'ruvchi shu odamchanning iltimosini inobatga olarkanmi?..
Kesakpolvon tabibdan "zo'r do'xtirlar"ning nomini so'rab olgan bo'lsa-da, ularga murojaat qilish niyati yo'q edi. Chunki u boshqa tabib jalb etilsa yana bitta guvoh ko'payishini, shaharga ovoza tarqalishini biladi. Kesakpolvon "kerak bo'lib qolsa shu tabibning o'zini ishga solaveraman", degan maqsadda unga iltifot ko'rsatgan edi.
Hozirgi fikri o'ziga-da ma'qul kelgan Kesakpolvon bir necha nafas huzur qildi. So'ng nimadir yuragini siqib kela boshladi. Omburning ikki jag'i kabi siqayotgan o'sha "nimadir"ning bir tomoni gumon, ikkinchisi xavotir edi. Gumoni - Chuvrindi, xavotirib "B" Asadbek. Qaysi masalada bo'lsin, Asadbek Chuvrindining maslahatiga quloq tutsa, Kesakpolvon g'ashlanardi. Bu g'ashlikni ba'zan hasad libosiga o'rab, ko'nglining qorong'u burchagiga to'plardi.
Ko'ngilning bu qora burchagi yillar davomida lim-lim to'lgan, endi vulqon kabi otilishga yetilib qolgan edi. Xumkallaning tashrifi vulqon otilishi fursatining yaqin kelganidan bir darak bo'ldi.
"Mamlakati" bu qadar qudrat kasb etmagan damlarda, tetapoya chog'larida, militsiyaning bir chertishida kunpayakun bo'lishi mumkin paytlarda, dudamaning o'tkir tig'i ustida yashagan kezlarida Asadbek Kesakpolvonning maslahatlariga quloq solardi. Agar Kesakpolvon ahmoq bo'lsa, bema'ni maslahatlar bersa bu "mamlakat" qaddini rostlab olarmidi? Bu Chuvrindiga qachon aql bita qoldi? Kesakpolvonni nari surib, dono vazir martabasiga qachon o'tirib oldi?
Har bir gunohkor banda kabi Kesakpolvon ham o'z aqli farosatiga behad yuqori baho beradi. "Asadbek mening maslahatlarimsiz xoru zor bo'lardi" deb ham o'ylaydi. Lekin bergan maslahatlarining yuzdan to'qsoni (balki ko'prog'i) Asadbekning qulog'iga kirmagani, Asadbek bu "mamlakat" poydevorini o'z aqli bilan bunyod etganini tan olgisi kelmaydi.
Avvallari abri nayson singari laxtak-laxtak suzib yurgan bulutlar endi birlashib, vahimali qora tusga belangan, hademay jala quyishi, sel kelishi kutilmoqda edi. Osmon bulutlari rahmat yomg'irlarini yog'dirgan chog'da, Kesakpolvonda mavjud alam bulutlari olovli qahr yomg'irini yog'dirishga shaylanmoqda edi.
Kesakpolvon bir qism g'ashliklarini ko'nglining qora burchagiga yashirsa, bir qismini ajdaho o't purkaganday sochib turardi. Uning bu holati Asadbek uchun kinodagi ajdaho kabi edi: bu ajdaho olovini "hadab jirillayverma" deb birpasda o'chirib qo'ya qolardi.
Ertakdagi uch og'a-ini kabi ular uch yo'l qarshisiga kelib qolgan edilar. Asadbek borsa-kelmas yo'liga ro'para kelib turibdi. Ma'murlik yo'li tor, unga bir kishigina sig'adi. Chuvrindi otni qamchilab shu yo'lni egallamoqchimi? zahring menga o'tmaydi, bola! Asadni Asadbek qilgan sen emas, men bo'laman. Kecha kavushingni sudrab, poezdga osilib kelib, bugun taxtga o'tirmoqchimisani? Taxt ancha balandda, bola, chiqaman, deb choting yirilib ketadi-ya!.. Asad... bekman, deb kerilasan-u, ammo g'irt ahmoqsan. Qimorni tashlagan paytlaringda seni kim boquvdi?
O'n so'm o'marsam, yettisi seniki edi. Sen ye-eb yotarding. Men esa sal narsaga qamalib ketishim mumkin edi. Endi mendan nimani yashirasani? Kasalingni bilsam, tirikligingcha ko'mib kelarmidim?.. Ishongan bolang ajalingdan oldinroq o'ldirsa-chi? Bilaman, sen yaxshi xo'jayinsan, itingning oldiga suyak tashlashni unutmaysan. Menga ham nimadir berasan. Lekin sen yanglishasan, oshna, men suyakka qanoat qiladigan iting emasman. Men qo'lingdagi suyakni olib, kimga lozim bo'lsa unga o'zim tashlayman. Suyak g'ajish Chuvrindiga yarashadi. Lekin sen o'lishga shoshilma, oshna. Meni ahmoq qilmoqchi bo'lsalaring, mayli urinib ko'raverlaring. Sening joningni olmoqchi bo'lgan Azroil bilan o'zim olishaman. Bir kun bo'lsa ham umringga umr qo'shtirmasam yurgan ekanman..."
Eshik qiya ochilib, ostonada "qozi" ko'rindi.
- Xumkallaga tilla berdingizmi, ja-a og'zi qulog'ida, - dedi u yaltoqlanib.
Kesakpolvon o'zi erk bergan xayollarini yana o'z joyiga jamlab, zanjirlab, "qozi"ga qarab zaharli iljaydi:
- Unga bergan narsamni million tilla bilan ham sotib ololmaydi.
- Nima ekan u?
- Yo otang, yo onang go'ngqarg'a sen bolaning. Hamma narsaga burningni tiqaverma, deb necha marta aytganman-a! Yo burningni

kesib tashlaymi?

"Qozi" bu po'pisa amalga oshib qolmasin, deb qo'rqibmi, darhol qo'lini ko'ksiga qo'ydi-yu, bosh egib mutelik ko'rinishini zohir etdi. Kesakpolvon uning ta'zimiga e'tibor bermay piyolaga konyak quyib ichdi-da, gazak qilmay o'rnidan turdi. "Qozi" itoatkor mulozim ko'rinishida uni ko'chaga qadar kuzatib bordi. "Lozim bo'lsa ignaning teshigidan tuyani ham o'tkazib yubora olaman", deb katta ketuvchi "qozi" xo'jayinning fe'li aynib turganini fahmlab, bunday kezlarda chorakta gap ham ortiqchaligini bilgani uchun lom-mim demay, barcha ehtiromini ta'zim orqali izhor eta qoldi.

Choyxona hovlisidagi mashina yonida turgan yigitlardan biri orqa eshikni ochdi. Ammo Kesakpolvon haydovchi o'rni tomon yurdi. Uning maqsadini anglagan haydovchi darrov joyni bo'shatdi. Kesakpolvon "qozi"ga xayr ham demay, eshikni yopdi-da, mashinani yurgizdi. Kuzatuvchi yigitlar tushgan kulrang "Jiguli" beto'xtov ravishda unga ergashdi.

"Qozi" kirgan vaqtda Kesakpolvon xayolini kishanlagan bo'lsa-da, yuragini qizdirayotgan g'alayon o'tini o'chira olmagan edi. Bu o't choyxonadan uzoqlashgach, kishanni parchalab, yana xayollariga erk berib yubordi. Mashinani o'zi haydashidan maqsadi - ko'ngli yolg'izlikni qo'msaganidan edi. Har bir inson bolasida mavjud bo'lganidek, unda ham ba'zan shunday hol yuz berar edi. Ammo u g'ofil banda dunyoga kelganidan beri yolg'iz ekanidan bexabar edi.

To'g'ri, vohidlik - faqat Ollohga xos. Ammo odamlar orasida yashovchi bandaning samimiy do'sti yo'q ekan, o'zi Ollohdan uzoq, Yaratganni o'ziga hamroh bilmas ekan, uni yolg'iz sanash mumkin. Alqissa, yolg'iz odamgina yolg'izlikni istaydi. Kesakpolvon atrofidagi odamlardan ba'zilarini do'st, ayrimlarini mulozim deb hisoblardi. Lekin jilmayib turuvchi bu do'stu mulozimlar boshga tushgan dastlabki baxtsizlikdayoq sinovdan o'ta olmasliklarini u o'ylab ko'rmagan edi. Agar sadoqat - do'stlik yuragi sanalsa, Kesakpolvon atrofidagilarni yuraksiz bandalar deb aytish joizdir. Bir donishmand "urush - botirni, jahl - dononi, yo'qchilik - do'stni sinaydi" degan ekan. Ko'p yillardan beri yo'qchilik nima ekanini bilmaydigan bu odam uchun do'stni sinash imkoni ham yo'q edi. Uning Asadbek bilan yaqinligi garchi do'stlik libosida ko'rinsa-da, aslida odam bolasiga xos samimiylikdan yiroq, faqat bir maqsad yo'lidagi majburiy birlashuv edi. Ular shu yillar ichi tirishib, tirmashib tog' cho'qqisi tomon intildilar. Yo'llari xatarli edi. Cho'qqiga yakka-yolg'iz yeta olmasliklarini bilar edilar. Shu sababli bir-birlarini himoya qiluvchi arqon bilan bog'langan edilar. Xar bu arqonni do'stlikning temir zanjiri deb faraz qilardilar. Ammo birovlarini toyib bu arqonga osilsa-yu, ikkinchisining hayoti xavf ostida qolsa, bu arqonning kesiluvini tayin edi. Chunki ular "bir kishi o'rniga ikki kishining o'lmoqligi bema'nilikdir" degan o'zlariga xos hayot falsafasiga amal qilib yashardilar.

Cho'qqiga yetgunlariga qadar ular bu sinovga uchramadilar. Bir cho'qqini egallashgach, narida yanada balandrogi ko'ringanida Asadbek uni egallashni istamadi. Ular yaxshi hamroh bo'lar, deb Chuvrindini ham cho'qqiga olib chiqqan edilar. Mana endi Asadbek cho'qqini tashlab ketmoqchi. Endi bu cho'qqi kimga nasib etadi? Chuvrindigami?

Kesakpolvon "cho'qqidagi taxtga Chuvrindi da'vogar", degan fikrga kelib, yanglishmagandi. Asadbek chindan ham o'rnini Chuvrindi egallashini istardi. Ammo bu ikki a'yonning cho'qqi talashib, oqibatda ikkovi baravar qulashi mumkinligini ham sezib turardi. Shu sababli kaftdek cho'qqini ikkiga bo'lib, o'rtadan devor olib, ikki "mustaqil mamlakat"ga aylantirmoqni o'ylardi. Shubhasizki, Asadbekning bu o'yidan Kesakpolvon bexabar edi. Bilgan taqdirida esa bu xom xayolning amalga oshishiga yo'l qo'ymagan, "Men bor joyda Chuvrindi chuvrindiligini qilsin, joyini bilsin", degan bo'lar edi.

U mashinani shaharga olib boruvchi yo'l qolib, dala tomon beixtiyor burdi. Uning ko'ngli faqatgina yolg'izlikni emas, kenglikni, jim-jitlikni ham istayotgan edi. Kenglikni esa daladan topmoqni umid qilgandi. Ajablanarli yeri shundaki, tor ko'ngil daladan panoh izlamogda edi. Tor ko'ngil hech qachon kenglik bilan murosa eta olmasligini esa u bilmasdi. Jimlikni ham daladan istayotgandi. U kishanni parchalay olgan xayollari shovqini jim-jitlikni yaqin yo'latmasligini ham bilmasdi.

Asfalt tugab, traktor g'ildiraklari o'yib yuborgan yo'l boshlangach, mashina bir-ikki qattiq silkinib, to'xtadi. Izma-iz kelayotgan mashina ham o'ttiz qadamcha narida to'xtadi.

Kesakpolvon "nima bo'ldi ekan?" deb o'ylamadi ham, tushib qaramadi ham. Faqat ro'parasidagi kaftdek ko'zgu orqali orqasiga bir nazar tashlab qo'ydi. Ammo uzoq o'tira olmadi. Yuragi toshib, tashqariga chiqdi-da, mashinadagi yigitlarga qarab baqirdi:

- Ho', ammamning buzog'i, nimaga anqayasan?! - savol quruq bo'lmasin, deb yigitlarning onalarini bir sidra "eslab", "o'qib tashlagach", sal hovuri pasayib, yaqinda karamlari yig'ishtirib olingan, endi mollarga rohat baxsh etayotgan dala sari yurdi. Bu manzara ko'zni quvnatadigan darajada go'zal bo'lmasa-da, yuragida jindek sururi bor odam o'zicha taskin topishi mumkin edi. Bunday fazilat ulashilganda navbati yetmay qolgan Kesakpolvonga sal narida bezrayib qarab kavsh qaytarayotgan sigir yoqmadi. Engashib mushtday tosh oldi-da, sigirning onasiga ham "muhabbatini izhor etib" otdi. Sigir qochmoqchi bo'lib bo'ynini bir qayirdi-yu, so'ng "o'zing pachoqqina odam ekansan, nimaga do'q qilasan, yo shoximga ilib otib yuboraymi?" deganday mo'rab qo'ydi. Kesakpolvon otgan ikkinchi kesak yag'riniga tekkach, "pachiq bo'lsang ham shaytonning jiyani o'xshaysan, sen bilan pachakilashmay qo'ya qolay", debmi, burilib nari ketdi. Cho'chib qochmay, asta burilib ketishi ham Kesakpolvonning g'ashini keltirib, uchinchi marta kesak otdi. Sigir esa pashsha qo'riganday dumini havolatib qo'yib, sekin ketaverdi.

Yigitlar qorni yerga tiralib qolgan mashinani itarib katta yo'lga olib chiqishgach, Kesakpolvon iziga qaytib, haydovchisiga qarab baqirdi:

- Nega serrayib turibsan! O'tir, hayda mashinani!

Hojasining bunday qiliqlariga ko'nikib ketgan haydovchi ham, yigitlar ham bir nafasdayoq joy-joylarini egalladilar.

Haydovchi shahar yo'lga chiqquncha indamadi. So'ng aybdor odamning ovozi ovozida so'radi:

- Qayoqqa hayday?

Kimni chaqishni, zahrini kimga solishni bilmayotgan Kesakpolvon unga o'qrayib qarab:

- Onangnikiga... - deb so'kindi. So'ngra tog' dovoni ortidagi bir joyning nomini aytdi.

Haydovchi "rost aytyapsizmi?" deguday bo'lsa, onasiyu buvilari yana qayta eslanishi mumkinligini bilib, shaharga kirmay, aylanma yo'l orqali tog' sari yurdi. Dovondan oshib o'tishganida qorong'i tushib qolgan edi. Kesakpolvon tabib chol yashaydigan joyni tunda qidirib topish qiyinligini fahmlab, mashinani soy bo'yidagi choyxona sari burishni buyurdi.

Yoz oylari tunu kun yo'lovchilar bilan gavjum bo'luvchi choyxonaning egasi barcha qatori ularga ham lutf ko'rgazib kutib oldi-da, "Tashqari salqin, ichkarida o'tira qolinglar", deb pastak uyga boshladi.

Shahar tomonlarda kuz borliqqa hukm o'tkazayotganidan taltaymoqda esa-da, qishning barvaqt hamlasiga dosh berolmasligini bilib, bu yerlarni tezroq tashlab qochmoq harakatiga tushgan edi. Yarim tunda turgan qattiq shamol bo'g'otlarga urilib, uvillay boshladi.

Tongga yaqin qor aralash yomg'ir yog'di. Yigitlarning biri shu uyda, qolganlari mashinada edilar. Barchalari sovqotib, subhda uyg'onishdi-da, choyxonachi bilan hisob-kitob qilib yo'lga tushishdi. Vodiyni kesib o'tib, tabib chol yashaydigan tog' yonbag'ridagi

qishloqqa peshinga yaqin yetib kelishdi

4

Daraxtzorga burkangan qishloq osuda, ezib yog'ayotgan yomg'ir qishloq ahlini uy-uyiga haydagan, shag'al bostirilgan ko'chalar kimsasiz edi.

Tabib chol asli bu yerlik emas. Yigirmanchi yillarda jamiyat vasvasaga tushib, "qama-qama", "quloq qil", degan kasalga uchragan damlarda bu balo ofati ularni issiq uylaridan haydab chiqarib, shu yerga haydab kelgan edi. U paytlarda qishloq sal pastroqda bo'lib, "To'ng'izqoya" deb ataluvchi bu joyga odamlar yaqinlashishni istashmas edi. Uzoqdan to'ng'izning tumshug'iga o'xshab ko'rinadigan qoya atrofidagi toshloq yerda daraxt o'stirish qiyin bo'lgani sabablimi, qishloq past tomonga qarab kengayar, bu tomonga chiqishni istovchilar esa topilmas edi.

Ular dastlabki yili bir dehqonning katalakdek uyidan panoj topishdi. Keyingi yozda shu qoyaga orqa qilib bir bostirma solib, ko'chib chiqishdi. Tabiblik "B" cholga ota meros, to'qqiz ajdodi tabib o'tgani unga ma'lum. Bobolari Ollohning bandalariga shifo berishida sababchi bo'lishganini, ammo bu xizmatlari evaziga bemordan sariq chaqa ham olishmaganini yaxshi biladi. Odamlarga xolis xizmat qilish ham ota meros. Bir-ikki bemor avvalo Ollohning marhamati, qolaversa, otasining ilmi tufayli sog'aygach, ularning obro'lari oshdi. Shu obro' orqasidan serhosil yerlarga egalik qilishlari ham mumkin edi. Biroq otasi "Bu yer shu qishloq odamlarining rizqi.

Olloh nasib etsa, biz o'z yerlarimizga ketarmiz", deb qoya poyidagi qarovsiz joyni tanlagan edi. Tabib chol o'shanda, bola kezlari ham bostirma emas, tuzukroq uy qurish imkoniyatlari mavjudligini bilardi. Bobolardan meros qolayotgan tillalar borligidan ham xabardor edi. U tug'ilib o'sgan qishlog'ida dang'illama imoratda emas, ko'rimsizgina uyda yashagani, nazarga ilinarli mol-mulki yo'qligi sababini keyinroq, otasi hayotdan ko'z yumar paytda bildi. Bobolari bu yurtga boshqa yerlardan kelganliklarini, oxir-oqibat ajdodlar yurtiga qaytishni vasiyat qilganlari, tillalarni faqat o'sha yerlarda ishlatishga ijozat etganlaridan xabar topdi. Bu vasiyat avloddan-avlodga meros qolar, kim, qachon bobolar yeriga qaytajagini bilishmasa-da, oila siriga xiyonat qilmas edilar. Otasi qishloq ahlini o'limdan qutqarish uchungina xazinadan oz qismini ishlatgan, shundanmi umrining so'nggi kunlarida jon berolmay azoblangan edi.

Xumkalla boshlab kelgan, Chuvrindi o'limga hukm etgan tabib bu cholni ko'rmagan, hayotini, tarixini ham bilmas edi. Faqatgina uning dovrug'ini eshitgan edi. Kesakpolvonga uning manzilini aytayotganida "Asadbekka qaramasa kerak", deb o'ylagan edi. O'zini qudrat bobida ikkinchi o'ringa qo'yuvchi Kesakpolvon esa cholni shaharga olib kelishiga, do'stining shu chol qo'lidan shifo topishiga, shu tufayli "Asadbek - Chuvrindi" bitimining kulini ko'kka sovurishiga amin edi. Qudrat bobida o'zini ikkinchi o'ringa qo'yadi, deyilganda birinchi o'rinda Yaratgan qodir Xudo turadi-da, deb anglashingiz tabiiy. Agar Kesakpolvonni nazarda tutib, shunday desangiz, adashasiz. Chunki u "kamtarin" banda qudrat bobida o'zidan oldin faqat Asadbekni ko'radi. Agar "hoy gunohkor banda, avvali Olloh!" desangiz-da, uchinchi o'ringa tushib qolishni sira istamaydi. Agar shahardagi tabib "ovora bo'lib borib yurma, o'sha chol sening qudratingni bir pulga olmaydi, mag'rur boshingni egadi, suzmoqchi bo'lgan shoxingni sindiradi", deganida tili kesilishi mumkin edi. U cholning fe'lini yaxshi bilmagani uchun ham bunday jazodan qutulib qoldi.

Cholning hovlisi gir aylana qo'rg'on qilib o'ralgan, ammo darvoza o'rnatilmagan edi. Hovlining bir qismiga pastak uylar qurilgan, asosiy qismi esa molxona, otxonadan iborat, etakdagi baland bostirma ostida qishlik xashak g'amlab qo'yilgan edi. Uylar oldiga ikki qator mevali daraxt ekilgan, hovli o'rtasi yaydoq, to'rt yerga yetti yashar bolaning belidek keladigan yo'g'onlikda, bo'yi bir yarim quloqli xoda ko'milgan edi. Tepa qismi odam boshini eslatadigan bu xodachalar otlarning qozig'i ekani, bu xonadonda uloqchi chavandozlar yashashini hamma ham darrov anglayvermaydi. Harholda Kesakpolvon bunaqa manzarani ilk daf'a ko'rishi edi. Shu sababli qaysi bir kinoni eslab, bu qoziqlar unga cho'qinadigan butlar kabi tuyuldi.

Begona odamlar kirganini sezgan otlar pishqirishdi. Ikkita katta it o'rnidan turib, "nimaga keldilaring?" deganday tikilib qoldilar-u, ammo vovullamadilar. Kesakpolvon it talab qolmasin, degan xavotirda tabib cholning otini aytib chaqirdi:

- Rahmon aka!

Otxona tomondan "hozi-ir" degan ovoz keldi. Bir ozdan so'ng egniga paxtalik, boshiga telpak, oyog'iga kirza etik kiygan qora soqolli bir kishi chiqib kelib, ular bilan salomlashdi.

- Rahmon aka sizmisiz? - dedi Kesakpolvon, unga boshdan-oyoq razm solib. U tabib cholni farishta ko'rinishida, oppoq libos kiyib yuruvchi oqsoqol bo'lsa kerak, deb o'ylagan edi.

- Yo'q, men hamsoyalariman. Usta otga qarayatuvdilar. Bugun Aravonda katta uloq, deng, ashaqqa borish kerak. Endiyla jo'naymiz, deb turuvdik.

- Biz shahardan keldik. Kasalimiz bor, - dedi Kesakpolvon.

- Picha kutib turallar, taqsir. Qani, ichkariga kirsinlar, bu yer shabadaroq, ustingiz yupun ekan.

Kesakpolvon sovqota boshlagan edi, noz qilib o'tirmay, chap tomondagi birinchi xonaga kirdi. Yigitlar chekishni bahona qilib, tashqarida qolishdi. Kesakpolvon kirib o'tirgach, mezbon fотиha o'qib, uzr so'radi-da, chiqdi. Dam o'tmay qirra burunli bir o'spirin salom berib kirib, dasturxon yozdi. Kesakpolvon bir piyola choyni ichib ulgurmay eshik ochilib, baland bo'yi, qirra burunli, ko'zlari dumaloq, qoshlari qalin, kalta soqolli odam ko'rinib salom berdi. Kesakpolvon bilan so'rashib o'tirgach, fотиha o'qidi. So'ng o'rnidan turib yengil ta'zim qilganicha "xush keldingiz", deb kalta soqolini silab qo'ydi.

- Rahmon aka sizmisiz? - deb so'radi Kesakpolvon.

Bu gap cholga yoqmay, peshanasini tirishtirdi:

- Men Xudo emasman. Ollohning quliman. Ismim Abdurahmon.

Kesakpolvon uning nima sababdan bunday deganiga tushunmadi. Buni olifta bir gap o'rnida qabul qildi. U "shahardan atay kelganimizni bilib bu qishloq tabib xursand bo'lib ketadi", deb o'ylagan edi. Cholning mensimayroq qarashi uning ham g'ashini keltirdi. Xudoning qudratini qarangki, ular dastlabki salom-alikdayoq bir-birlariga yoqmadilar. Chunki ikkovlarida ham bir onning o'zida kibr uyg'ongan edi. Bandaga xos bo'lmagan kibr o'zining eng zo'r vazifa-sini - odamni-odamga yomon ko'rsatish, bir kimsani ikkinchisidan nari itarish ishini amalga oshirishga kirishgan edi.

- Dovrug'ingizni eshitib, shahardan atay keldim, - dedi Kesakpolvon "shahardan" so'ziga urg'u berib. - Oshnam kasal, borib ko'rsangiz, xursand qilamiz.

Keyingi gap choldagi qaysarlik darvozasini lang ochib yubora qoldi. U soqolini silab, Kesakpolvonga tikildi. Har bir narsani pulga sotib olish mumkin, deb hisoblovchi Kesakpolvon ro'parasidagi bu cholning benihoya ko'p boylik egasi ekanini qaydan bilsin? Bu cholning har qanday boylikka nafrat bilan qarashini bilgan taqdirda ham nima uchun shundayligini Kesakpolvon

fahmlay olmagan bo'lardi.

Abdurahmon tabib unga bir oz tikilib turgach, tilga kirdi:

- Oshnangiz xasta bo'lsa, Olloh shifosini bersin.

- Mashinada borib kelasiz. Urinmaysiz. Tuzatsangiz, og'zingizga siqqanicha so'raysiz, bir tiyin kam bergan - nomard!

- Shundaymi? - dedi chol, Kesakpolvondan ko'z uzmay. - Pulingiz shunaqa ko'p bo'lsa do'xturlarga bermaysizmi?!

- Ularning qo'lidan kelmaydi. Oshnam rak bo'lib qolgan.

- Ha-a... dardi og'ir ekan, boyaqishning. Lekin men siz aytgan joyga bormayman.

Choldan bunday gapni kutmagan Kesakpolvonning jahli chiqib, o'rnida bir qimirlab oldi. Atrofidagilarning hamisha qulluq qilib turishiga, aytgan amri beto'xtov ijro etilishiga ko'nikib qolgan Kesakpolvon uchun bu gap kutilmagan bir zarba edi. Yaqin orada hech kim unga bu tarzda muomala qilmagandi. Kimsan, Haydarbek, katta boshini kichik qilib, qancha yo'l yurib kelsa-yu, bu pistako'mirga o'xshagan chol oliftalik qilsa!

"O'zim ahmoqman, - deb o'yladi Kesakpolvon, - yigitlarni yuborsam-ku, yumaloq-yostiqlik qilib bo'lsa ham yetkazishardi..."

Yigitlarning o'zlarini jo'natish fikri shahardayoq xayoliga kelgan, ammo guvoh ko'payishini istamay, o'zi yo'lga chiqqan edi.

- Amaki, o'ylab gapiryapsizmi? Qancha yo'l yurib kelganimizni bilasizmi?

- Bilmayman. Qaerdan kelganingizning menga farqi yo'q.

- Siz tabibmisiz o'zi?

- Odamlar shunaqa deyishadi. Olloh istasa men bir vosita bo'lamanu dardmandga shifo yetadi. Bo'lmasa yo'q.

- Nima, mening oshnamni davolashni Xudoyingiz istamayotibdimi? - dedi Kesakpolvon, g'ijjib.

- Olloh, bir meniki emas, barchamizniki, - dedi chol ovozi bir parda ko'tarib. - Siz nomusulmon odamga o'xshab so'zlar ekansiz.

Shu payt tashqarida yuk mashinaning pishqirib to'xtagani ovozi eshitildi. Keyin eshik ochilib, hamsoya ko'rindi-da, kutilayotgan mashina kelganini ma'lum qildi.

- Otlarni olib chiqaveringlar. Mehmon shoshib turibdilar. Gapimiz ham bitdi, - dedi Abdurahmon tabib unga javoban.

Cholning bu gapni Kesakpolvonning nazarida behurmatlik chegarasidan ham o'tib ketib, chinakamiga achchiqlandi.

- Siz yaxshi ish qilmayapsiz. Agar xohlasak, mashinaga bosib olib ketishimiz ham mumkin. Biz bilan o'ynashmang.

Bu po'pisadan cholning ham g'azabi qaynadi. Ammo mehmonni quvib chiqarmaslik uchun sukut saqlab, o'zini bosishga majbur etdi. Kesakpolvon esa bu jimlikni o'zining foydasiga hal qilib, "bitta po'pisalik jonlaring bor, senlarning", deb qo'ydi.

- Oshnangizga Xudoning o'zi shifo bersin, omiyn,- dedi Abdurahmon tabib, fotihaga qo'l ochib.

- Borasizmi? - dedi Kesakpolvon amr ohangida.

- Yo'q, borolmayman.

- Siz o'ylab gapirmayapsiz. Bilib qo'ying, oshnam o'lsa, bu uyda bitta ham tirik jon qolmaydi!

Agar Kesakpolvon bu gapni ko'chada aytganida, eshitadiganini eshitardi. Chol musulmonsheva ko'rinsa-da, ba'zan o'zini tuta olmay qolardi. U qaysar edi, tajang edi, bandaga nomunosib illatlardan bebahra ham emasdi, ammo har qanday sharoitda mehmonning izzatini qilishga majbur ekanini bilardi. Hozir mezbonlik burchi hamma narsadan ustun kelib, Kesakpolvonga qattiq tikilish bilan cheklandi. Uning vujudida alanga olgan g'azab o'tini shu ko'zlari bildirib turardi.

- Ha, nimaga tikilib qoldingiz, borasizmi? - deb so'radi Kesakpolvon endi tahdid ohangida.

- Sen... - Abdurahmon tabibning ovozi titragan holda chiqdi. - Valadi zinoga o'xshaysan...

Shu o'rinda chol mezbonlik vazifasiga ozgina xiyonat qilishga majbur bo'ldi. O'rnidan turib, xonani tark etdi. Kesakpolvonning g'azabi unikidan kam emasdi. Ammo u mehmonlik burchi nima ekanini bilmasdi.

Kesakpolvon yuk mashinasi yonidagi otlarga qarab turdi-da, yigitlardan birini imlab chaqirib, qulog'iga shivirladi:

- Bularning izidan borasan. Bexit joyda otlarini quritan. Odamlariga tegma. Biz sekin yurib turamiz, yetib ollaring.

II bob

1

...Atrofga shom qorong'usi bostirib keladir. Kech kuzning izg'irinli nafasi sochlarini asta to'zitadir. Juvonning vujudini esa xufton zulumoti bosadir, yurakkinasi muzlaydir, tanasi sovuqdanmi yoxud o'lim sharpasining qo'rquvidanmi yengil titraydir...

Kumushbibi bo'lmoqni orzu etgan bokira, inju orzulari loyga qorishgan Tuproqibibi, undanda battar qavmda so'nggi nafas sari boradir...

Otasining ko'zlari "Sen hur qizlar bilan birga bo'lasan", dedi. Lekin Zaynab o'zidayin sharmandani hur qizlar qatorlariga olmasliklarini biladi. Ammo bunday hollarda astoydil tavba qilmog'i, hayotdan ko'z yumar arafasida bir martagina bo'lsin peshanani sajdaga olib bormog'i lozimligini bilmaydi. Bilganida edi, titroq barmoqlari otasi tashlab ketgan arqondan sirtmoq yasamoqqa urinmagan, Yaratganning omonatiga xiyonat qilmoqqa tayyorlanmagan bo'lardi.

Otasi arqon tashlab ketdi. Otasining maqsadini bir qarashdayoq angladi. Doridan karaxt bo'lgan, sharmandali voqeadan

chayqalgan aqli o'ylamoqdan, mulohaza yuritmoqdan o'jiz edi. U faqat bir narsani idrok etdi - otasining hukmi mutlaq to'g'ri!

Aslida Zaynab sharmandali uyda, kiyinayotgan mahalida o'zini-o'zi o'lim jazosiga hukm etgan edi. Otasi bu hukmni qanday ijro etishni ko'rsatdi xalos...

Sirtmoq yasayotgan barmoqlari birdan to'xtab, yarim yumuq ko'zlari ochildi. Uy burchagiga tikilib qoldi. Gapiray desa tili aylanmadi. O'limga shaylanayotgan juvonning uy burchagida yelkasiga xurjun tashlagan qora xotinni ko'rib qo'rqib ketishi siz uchun ajablanarli hol tuyular. Agar bu qora xotin uning ko'ziga jon olg'uuvchi Azroil sifatida ko'ringan bo'lsa-chi? Bu xotin aynan bugun ertalab non tilab kelgan, so'ng aqlni lol qoldiradigan tarzda ko'zdan yo'qolgan bo'lsa-chi?!

"Chiqib ketuvdi-ku? Uyga yana qanday kirib oldi? - deb o'yladi Zaynab. - Ertalab qo'lida chaqalog'i bor edi. Bolasi qani, qayoqqa tashlab keldi?"

...Chindan ham qo'lida kir lattaga o'ralgan chaqalog'i bor edi...

Zaynab ertalab badanidagi og'riqqa shifo topish ilinjida Mardonaga qo'ng'iroq qilishdan oldin o'zini yengishga urinib, xayolini chalg'itish maqsadida ko'chaga chiqdi. Birona qo'shni ayolni uchratsam, ozgina laqillashib tursam, og'riq chekinarmikin, deb o'ylagandi.

Qo'shnilar bilan aytarli kirdi-chiqdi qilmaydigan Zaynab shu tobda ularni ko'rgisi keldi. Har kuni ertalab ko'cha supurish

bahonasida boshlanuvchi xotinlar majlisi ozgina tanaffusdan so'ng kun yoyilguncha davom etar, sergap xotinlarni ko'rib,

Zaynabning g'ashi kelardi. Har qanday majlisda tanaffus bo'lganidek, xotinlarning ko'cha izdihomida ham taxminan bir soat

davom etadigan uzilish mavjud edi. Bu vaqt mobaynida xotinlar erlarini ishga, bolalarini maktabga, bog'chaga kuzatishib yana ko'chada paydo bo'lishar, "mish-mish xalta", "g'iybat to'rva"lar baralla ochilib, biti to'kilib yayragan odamday huzur qilishardi. Ularning anjumanlari bolalaridan birining maktabdan qaytguniga qadar ham davom etishi mumkin edi. Bugun "majlis" qoldirilganmi yo barvaqt nihoyasiga yetganmi, nechundir xotinlar ko'rinmadi.

Zaynab bo'm-bo'sh ko'chaga qarab turgach, iziga qaytdi. Hovli tomon uch-to'rt qadam qo'ymay, bir ovoz uni to'xtatdi:

- Yanga, hov yanga, birpasga to'xtang, dardingizni olay.

Zaynab o'girilib, darvoza ostonasida turgan ozg'in, qora xotinni ko'rib ajablendi: "Hozir ko'chada hech kim yo'q edi-ku, bu qayoqdan paydo bo'lib qoldi?" Zaynab ajablanganini yashirmagan holda ayolga razm soldi: qo'lida kir lattaga yo'rgaklangan chaqaloq, yelkasida xurjun. Kiprik qoqmay tikilib turibdi.

Zaynab uy tomon yurmoqchi edi, qora xotin yana to'xtatdi:

- Menga qarang, dardingizni olay.

- Hozir pul olib chiqaman, - dedi Zaynab.

- Pulingiz kerakmas. Sizga men bir gap aytay. To'yingizda bo'lganman. O'sha kuni menga birov bir so'm bermadi, xor bo'ldim. Ammo eringiz menga ko'p pul berdi. Bir xotun ko'ylaklar berdi. Men duo qildim, bu uydan qarz bo'lib qoldim. Qarzimni uzayin deb bir gap aytgani keldim. Dardingiz og'ur yanga, dardingizni mengina olay, ammo bugun ko'chaga chiqmang. Xudo, deng, dardingiz ketadi. Endi siz menga bittagina non bering, dardingizni olay.

Zaynab oshxonaga kirib qutini ochdi-da, suvi qochgan yarimta bo'lkani olib "nazarga ilarmikin" degan o'yda ikkilandi. So'ng "boshqa non yo'qligini aytarman", deb iziga qaytdi. Qaytdi-yu, hovlining o'rtasida to'xtadi: qora xotin ko'zdan yo'qolgan edi. Tez-tez yurib ko'chaga chiqdi.

Ko'cha ham kimsasiz edi. Yarimta bo'lkani ko'tarib kirayotgan Zaynabni ko'rgan Elchin:

- Ha, nima bo'ldi? - deb so'radi.

- Gadoy xotin kiruvdi...

- Non bermoqchi bo'ldingmi, ular hozir non olarmidi, pul bera qolmabsan...

Zaynab eriga qora xotinning gaplarini tushuntirib o'tirmadi. Elchin ketgach, badanidagi og'riqlar kuchaydi. Beixtiyor telefon go'shagini ko'tardi. Mardonani topdi. Qora xotinning gaplarini unuti.

Aynan o'sha qora xotin hozir, sirtmoq tugilayotgan damda uy burchagida turibdi. Yelkasida xurjun, ammo bolasi yo'q... Zaynab unga tikilganicha lom-mim demay qotib qoldi. "Qachon kirding uyga?" demoqchi bo'ldi, ammo tili aylanmadi. Qora xotin esa undan savol kutganday, kiprik qoqmagan holda harakatsiz turaverdi. Bu holat bir necha daqiqa davom etdi. Zaynab o'zini osmay turib, barmoqlarining jon taslim qilayotganini sezdi. Yaqinginda sirtmoq tugayotgan barmoqlar endi jonsizdek, o'ziga bo'ysunmas edi.

"...Agar Azroil shu bo'lsa, o'zimni osmay turib jonimni shundaygina olib qo'ya qolmaydimi?.. "O'zini osibdi" deyilsa, odamlar ming xil mish-mish to'qishadi. "To'satdan o'libdi" desa, "bechora" deb qo'ya qolishardi. Azroil bo'lsa nega tikilib turibdi? Shartta chang solib, jonimni sug'urib ola qolmaydimi? Yo arqonga osilishimni poylayaptimi? Uyda osganimda bu qora xotin yo'q edi. Shuning uchun tirik qolganmidim? Yo'-o'q... unda oyim qutqarib qolgandilar. Endi... oyim yo'qlar... Hozir... Hozir osaman... Sen qanaqa Azroilsan o'zing, osishimni poylab nima qilasan? O'linga rozi bo'lganimdan keyin oladiganingni olavermaysanmi?.."

Zaynab keyingi gaplarni baqirib aytmoqchi edi. Biroq, lablari sal qimirladi-yu, ovoz chiqmadi.

Nihoyat ikkala tomonning sukut bilan olishuviga xotima yasalib, qora xotin tilga kirdi:

- Nima qilyapsan, o'zingni osmoqchimisan?

Ertalab qora xotin muloyim edi, endi esa sensirayapti, ovozi ham dag'al.

Zaynab uning savoliga bosh irg'ab qo'ydi.

- Osib ovora bo'lma, sen o'lmaysan.

"O'lmaysan? Nega? Bu kim o'zi - Azroil emasmi? O'lmasligimni qaerdan biladi?"

- Gapimga tushunmadingmi? O'lmaysan.

- Nega? - Zaynab o'zining ovozi arang eshitdi. Bu ovoz xuddi begonadek, tubsiz quduq qa'ridan eshitilgandek tuyuldi.

- Men bilaman, sen o'lmaysan, - dedi qora xotin kiprik ham qoqmay, - Sen uzoq yashaysan. Shu qadar uzoq umr ko'rasan-ki, yashash joningga tegib ham ketadi. "Omonatingni ol!" deb Xudoga yalinasan. Ammo Xudo sening nolalaringni eshitmaydi.

O'limdan qo'rqmayotgan juvon qora xotinning bu gapini eshitib cho'chidi:

- Nega?! - Zaynab bu safar balandroq avjda so'radi.

- Sen Xudodan uzoqlasha boshlading. Men ertalab kelib "Ko'chaga chiqma" dedimmi? Sen quloq solmadingmi? Darvoza ostonasini hatlab chiqishing bilan Xudodan uzoqlasha boshlading. Endi har qadaming bilan uzoqlashaverasan. Sen hozir oson o'lim topmoqchimisan? Yo'q, bunday o'lim senga nasib etmaydi. Xudo senga uzoq umr berib jazolaydi.

Zaynab qora xotinning Xudodan uzoqlashish haqidagi gaplarini idrok qila olmadi. Bu gapni boshqa paytda, ruhi tetik damlarda eshitganida ham durust anglamagan bo'lardi. Shu yoshga yetib, Oллоhga yaqinlashmoqqa intilib yashamoqning nima ekanini bilmagan, eshitmagan, hatto ota-onasi ham Yarattganni durust tanimagan odamning bu gaplarni fahm etmog'i mushkul. Zaynabga birov shu paytgacha "Seni Oллоh yaratgan, unga qulluq qil, undangina najot kut", demagan. U o'qigan kitoblarining quli edi, surgerya bandi edi, o'z tasavvuri bilan yaratgan dunyoda shodan yashamoqchi edi. Poydevori sururdan iborat har qanday qo'rg'on hayot deb atalmish kichik bir palaxmon toshi tegishi bilan yakson bo'lishini o'ylab ham ko'rmagandi. O'zining tasavvuri bilan yaratgan dunyosi esa tutundan iborat, hayotning yengilgina shabadasiyoy uni to'zitib yuborish kuchiga ega edi. Shunday bo'ldi ham. Bu surur, bu aldanchi dunyo uni shu sirtmoq sari yetaklab keldi. Qora xotin esa "uzoq yashaysan, qiynalib o'lasan", deydi. "Nimaga bunaqa deydi? Meni laqillatmoqchimi? Bitta tugun tugsam bo'ldi. Keyin osaman. Uzog'i bilan uch daqiqa kifoya..." Ha, uch daqiqa kifoya edi. Zaynabga aynan shu uch daqiqa yetmadi. Telefonning qattiq jiringlashi qora xotinning gaplarini tasdiq etganday bo'ldi.

2

Olmoniya sari uchib borayotgan Manzura o'zini dorboz kabi his etardi.

Uch yil avval Asadbek ikki o'g'lini xorijga o'qish uchun yuborish harakatiga tushganida quvongan edi. "O'g'illarim otalari singari qil ko'prik ustida yashamaydigan bo'lishadi", deb Xudoga shukrlar qildi. Asadbek to'ng'ich o'g'il tug'ilganidayoq "Men buni o'qitib, zo'r odam qilaman", degandi. Oradan yil o'tib keyingi o'g'il dunyoga kelganida ham shu ahdini aytdi. Bu maqsadini tez-tez

takrorlab tursa-da, Manzura ishonqiramas edi. Farzandlari ulg'aygani sayin "ot o'rnini toy bosmasa edi" deb cho'chirdi.

Uning xavotiri o'rinsiz edi. Asadbek farzandlariga qattiqqo'l bo'lmasa-da, erkalatmadi, o'qishini nazorat qildi. Yaxshi muallimlarni yollab, o'g'illarining vaqtini bekor o'tkazishiga yo'l qo'ymadi. Fursat yetgach, ikkala o'g'lini oldinma-keyin Moskvadagi o'qishga kiritdi. Bir tomondan zarning kuchi, ikkinchi tomondan bolalarning idroki zo'r kelib, Olmoniyada o'qish imkoni tug'ilishi bilan bu imkoniyatdan beto'xtov foydalanildi.

O'shanda quvongan Manzura o'zini dorboz holiga tushajagini fahmlamagan edi. Juda baland tikilgan, sog'inch deb ataluvchi bu dorning bir tomonida o'g'illari, bir tomonida eri bilan qizi. U esa uquvsiz dorboz, qo'lida langar cho'pi ham yo'q. Dorning o'rtasiga kelib olib, dam oldinga, dam orqaga qaraydi...

Uydan chiqqanidan beri yuragi g'ash. Eri kasal, qizining yuzlaridan qon qochgan, ko'zlariga xastalik buluti ko'lanka solgan. Qizi sezdirmaslikka harakat qiladi. Lekin onaning yuragini aldab bo'lar ekanmi?

Bormayin desa, u tomonda o'g'illari... Bahona qidirs eridan baloga qoladi. Borayin desa...

Uchoq bulutlar hamlasidan yulqinib chiqib ohista suza boshlagach, uchoq bekasi patnisdagi billur qadahlarda ichimlik tutdi.

Manzura kalta ko'ylakli bekaga "bu nima?" degan ma'noda qaragan edi, u izoh berdi:

- Pepsi-kola, pivo, vino.

Manzura: "Kerakmas, ichmayman", deganday bosh chayqadi. Shu paytgacha qosh-ko'zlariga zeb berayotgan yosh juvon bo'yin cho'zib patnisga qaradi-da:

- Pivo kimniki, finlarnikimi? - deb so'radi.

- Moskvaniki, - dedi uchoq bekasi.

- Vino-chi?

- Vino ham.

- Fu, - dedi juvon, keyin Manzuradan iltimos qildi: - Pepsini uzatib yuboring.

Manzura "pepsisi qaysi biri ekan?" deb o'ylanib o'yiga yetgunicha juvon uning shunday tumshug'i ostidan qo'lini uzatib qadahlardan birini oldi. So'ng yarmini ichdi-da, sumkasidan yapaloq shisha idishni olib, qopqog'ini ochdi. Manzura uning harakatlarini ko'z qiri bilan kuzatdi. U yapaloq idishdagi ichimlik xorij konyagi ekanini bilmas edi. Konyakdan pepsi-kola ustiga quyilib, sumkadan bir qarichli naycha chiqarilib, simira boshlangach, Manzura kinolarda ko'rganini eslab, xonimchanning kokteyl ichayotganini fahmladi. Manzura bunaqa holatni hayotda endi ko'rishi edi, shu bois "kinoda ko'rsatadiganlari to'g'ri ekan-da" deb qo'ydi. Manzuraning u bilan gaplashish istagi yo'q edi.

Xonimchanning qiligi yoqmaganidan yoki ruschani yaxshi bilmaganidan emas, balki xayol ipining bir uchi erida, qizida, bir uchi hademay uchrashishi lozim bo'lgan o'g'illarida bo'lgani sababli ham unga jim ketish ma'qulroq edi. Ba'zilar ruhi bezovta paytda kim bilan bo'lsa bo'lsin, suhbatlashib xayolini chalgitishga, shu yo'l bilan ruhning ezuvchi to'rlaridan qutulib chiqishga urinadi.

Manzura unday toifadan emas. U har qanday ruhiy azobning mute cho'risi. Safarga otlanganidan beri shu cho'rilik libosida.

Ichimlik simirib bo'lingach, xonimcha sumkasidan sigaret chiqarib, birini labiga qistirdi-da, so'ng qutini Manzuraga uzatib, iltifot qildi:

- Oling, cheking!

Manzura chekuvchi ayollarni ko'rgan-u, ammo "qachondir, kimdir menga ham chekishni taklif qilar", deb o'ylamagan edi. Shu bois hamrohining taklifini darrov anglamadi.

- Chekasizmi? - deb so'radi xonimcha uning darrov javob bermaganidan g'ashi kelib.

- Yo'q-yo'q, - dedi Manzura, hijolat bo'lib. Uning bu holi zimdan kuzatilsa, chekmagani uchun uyalyapti, deb o'ylash ham mumkin edi.

Xonimcha "chekmasang battar bo'l", deganday bir chimirilgach, sigareta tutatdi. Dam o'tmay uchoq bekasi kelib:

- Aeroflot qoidasiga ko'ra salonda chekish mumkin emas, - dedi.

Xonimcha uning gaplariga e'tibor qilmadi.

- Sizga aytyapman! - dedi beka, qat'iyroq ohangda.

- Tupurdim o'sha aeroflotingga ham, qoidasiga ham, - dedi xonimcha. - Bor, ishingni qil, menga xalaqit berma. Men tekinga uchmayapman. Pulini to'lab qo'yanman. Qanday xohlasam, shunday uchaman.

- Qoidani buzganingiz uchun qo'ngan yerimizda jarima to'laysiz.

- Voy, voy, qo'rqitib yubording-ku, qo'ngan yerimizda, agar istasam, samolyotingga qo'shib o'zingni ham sotib olaman. O'layotgan paytingda ham oyog'imni o'pib o'lasan.

- Bezbet ekansiz!

- Bor, ishingni qil, ammo kimligingni unutma!

Uchoq bekasi bu balo bilan bahslashishning foydasi yo'qligini bilib bir nima deb pichirlaganicha burilib, nari ketdi. Manzura uning nima deganini eshitmagan bo'lsa-da, erkaklar aytadigan shirin so'zlardan ekanini fahmlab, labini tishladi. Xonimcha hamrohi esa bu so'zlarni ovoz chiqarib aytib qo'ya qoldi. Keyin yapaloq shisha chiqarilib, ikki qultumgina ichilgach, Manzura suhbatga tortildi.

- Bu yuvuqsizlar qachon odam bo'larkin, a?

Manzura notanish ayollarning orasiga tushmoqni lozim ko'rmadi, indamay o'tiraverdi. Xonimchaga hozir eshitguvchi quloq kerak edi, shu bois Manzuraning savoliga javob bermagani andak g'ashini keltirgan bo'lsa-da, gapini davom etdi:

- Xudoga shukr, bulardan qutuladigan bo'ldim, - u dumaloq deraza osha pastga qarab qo'yib, xitob qildi:- Xayr, yuvuqsiz Rossiya!

Manzura bu gapni eshitib, seskanib tushdi. U vatanparvarlik, Vatanga sadoqat, muhabbat degan balandparvoz gaplardan uzoq edi, ammo ayni choqda o'z yurtiga nisbatan bunday deyish mumkinligini hazm qila olmay, hamrohiga savol nazari bilan qaradi.

Xonimcha bu qarashning ma'nosini uqib, izoh berdi.

- Bu mening gapim emas, Gogol degan yozuvchi o'tgan, eshitganmisiz? U Rossiyani tashlab ketayotganida shunday degan.

Tarixdan, xususan Gogol taqdiridan xabardor odam unga javoban "Ey nodon, Gogol kimu sen kimsan, o'zingni kimga tenglashtiryapsan? Bu gap aytilgan zamon qayda-yu, bugungi zamon qayda?" degan bo'lardi. Manzura esa bu tarixdan bexabar bo'lgani sababli "Gogol degani ham g'alati ekan-da" deb o'yladi. U hamrohining asl maqsadini anglamadi. Yurtini tashlab ketayotgan bu xonimcha shu gapi bilan rus bo'lmagan ayolning ko'nglini qitiqlamoqchi, uni o'ziga hamdard qilib olmoqchi edi.

Uning mo'ljalicha, Manzura bu gapni eshitgach, "Ha, chindan ham yuvuqsiz, bular falon, bular piston..." deyishi lozim edi.

Shunda u "Rossiyani shuning uchun tashlab ketapman", deb bahonasini ro'kach qilgan bo'lardi. Lekin kutgan gap aytilmadi.

Xonimcha "Bular bir nima deyishga qo'rqishadi", deb o'ylab, achchiqlandi. Shu topda u gapirmay kelayotgan ayoldangina emas, o'zidan ham nafratlandi: "Mening qayoqqa, nimaga ketayotganimni u bilmasa, unga tushuntirishim shartmi?.."

Odam tabiati shunday: ba'zan biron nojo'ya qadam qo'yadi-yu, keyin o'zini oqlash maqsadida bahonalar izlaydi. Birov "nimaga shunday qilding?" deb so'ramasa ham bahonalarini aytishga shoshiladi. O'zi to'qigan, ammo o'zi ham ishonmagan bahonaga boshqalarni ishonitirmoqchi bo'ladi. "Ishtonsizning hadigi cho'pdan", deb balki shunga aytilar.

Xonimcha Manzuraning qarab turishidan tutoqdi:

- Nimaga qarayapsiz? Gapim yoqmadimi, yo tushunmadingizmi?

- Tushundim... lekin...

- Nima, lekin?

- O'zingiz rusmasmisiz?

- Xo'sh, rus bo'lsam-chi?

- O'zingizning yurtingizni shunday deysizmi?

- Xo'sh, chindan ham yuvuqsiz bo'lsa-chi? Xo'sh, o'zingiz kimsiz, qozoqmisiz, tojikmisiz?

- O'zbekman.

- Agar O'zbekiston shunaqa bo'lsa, indamay yuraverasizmi?

- Xudoning o'zi asrasin!

- Yo'q, siz menga aniq javob bering: shu gapni aytmasizmi?

- Tilim kesilsa ham aytmasman.

- Xo'sh, nimaga? - Xonimcha shunday deb qutidan yana bir sigareta olib, labiga qistirdi. - Faqat "Vatanimni sevaman" demang, bunaqa gaplarni milliard marta eshitganman.

Manzura nima deyishini bilmadi. Nima desin: kindik qonim to'kilgan tuproq men uchun muqaddas, unda ota-onam yotibdi, aziz-avliyolar yotishibdi, bir kuni o'zim ham shu tuproqqa qo'shilaman, qanday qilib uni la'natlash mumkin? O'z yurtini la'natlagan tilni kesib, itga tashlansa, it ham bu tildan hazar qilar, yemas?

Manzuraning dilida shu tuyg'u bor, lekin bunday so'zlarni maromiga yetkazib ulab, ayta olmaydi. Biroq, xonimcha unga qaltis savol berdi, javob kutyapti.

- Shunday deysiz-u, erta-indin yana shu... yuvuqsiz deganingiz joyga qaysi yuz bilan qaytib kelasiz?

- Kim qaytib keladi? Menmi? O'lsam ham qaytmasman. Tupurdim bunaqa joyga.

- Endi... bu yoqlarda yashamoqchimisiz?

- Ha. O'ynashim kutib turibdi. Germaniyaga boramanu undan Parijga uchaman. Parijda yashayman!

"O'ynashim kutib turibdi?" Bu gapni shu tarzda behayolik bilan aytilgani Manzurani titratib yubordi. Manzura nazoratdan o'tayotganida bu xonimchanning bir yigit bilan quchoqlashib, o'pishib xayrlashganiga ko'zi tushgan edi. "Demak, u boyoqish eri... bu yoqda esa o'ynashi... Voy sharmanda, yo tayba..." Manzura shunday deb o'yladiyu birdan yodiga Zaynabning Elchinga aytgan so'zlari yodiga tushib oyoq-qo'lga muz yugurdi.

"Nahotki mening qizim ham shunday bo'lsa?!" degan fikr miyasiga yashin kabi urilib, jonini sug'urib olganday bo'ldi.

Jism og'risa chidash mumkin, ruh zada bo'lsa, ezilsa chidamoq mushkul. Ko'zini yumib, ingrab yuborganini o'zi ham sezmay qoldi. Xonimchanning boshqa gapirmay jim ketishi bir jihatdan yaxshi bo'lsa-da, ikkinchi tomondan Manzurani noxush xayollar hukmiga topshirib qo'ydi. Omadsizlik-da, agar hamrohi bama'ni bo'lsa, suhbat bilan ovunardi, bu azoblar ham yo'q edi. Bunday hollarda banda chorasiz. Islomiy ilmdan xabardor bo'lganida ham, shayton vasvasalaridan panoh izlab, Yaratgan sari intilar edi. Tangriga solih banda bo'lish tizginsiz xayollarga bandi bo'lishdan qutqarardi. Bunday panoh yo'q ekan, azobni tortaveradi.

U o'zini ko'ngilsiz xayollar panjasidan qutqarmoq uchun ko'zini ochganida xonimcha Zaynab bo'lib ko'rinib yana ingrab yubordi. Shu bo'yi yana ko'zlarini yumganicha, to uchoq qo'ngunicha ochmadi. Uchoqdan tushar mahalida ham xonimchaga qaramaslikka tirishdi. U o'zini ham, ko'zlarini ham hamrohidan olib qochar, ammo aksiga olganday, xonimcha dam yonida, dam ro'parasida paydo bo'lib qolardi.

Xonimcha boshqalarni turtib-surtib bo'lsa-da, nazoratdan avvalroq o'tdi. Shunda Manzura uning o'ynashini ko'rdi. Kamida oltmishni urib qo'yan, kal, malla bashara semiz odamni ko'rib, "O'l-a, topganing shumidi?" deb qo'ydi.

3

Manzura kelinlikka nomzodlar ham kutgani chiqishsa kerak, deb faraz qilgan edi. Shu sababli sog'intirgan o'g'illarini bir-bir bag'riga bosib, xuddi go'dagini erkalagani kabi suyib, o'payotganida nigohi ko'z yoshlarining xira pardasi orqali o'sha qizlarni izladi. Manzura o'g'illarini qayta-qayta bag'riga bosgani bilan sog'inch sahrasida tashnalik azobida qiynalgan ko'ngli qoniqmayotgan edi. Bu uchrashuv, bu ko'rishuv sahro yuziga uch-to'rt yomg'ir tomchisi tushgani kabi edi. U farzandlarini birma-bir quchoqlashga qanoat qilmay qulochini keng yoydi-da, so'ng jo'jalarini ikki qanoti ostiga olib avaylaganday baravariga quchoqladi.

Ko'zlardan oqqan sog'inch, baxtiyorlik yoshlari tinib, hayajon tafti sal bosilgach, ulardan ikki qadam narida o'rta bo'yli, qorachadan kelgan tilla halli ko'zoynak taqqan odam yaqinlashib, qo'lidagi bir dasta gulni Manzuraga uzatdi:

- Marhabo, xonim afandim, xush keldingiz, - dedi u Manzura uchun begona bo'lgan lutf bilan.

- Doktor Xudoyor ustozimiz bo'ladilar, - dedi Samad, uni onasiga tanishtirib.

- Yodingizdadir, biz siz ila telefon orqali so'zlashmak sharafiga muyassar bo'lgan edik. Bu tashrifingiz cho'x go'zal bo'lmish. Cho'x minnatdorman, cho'x baxtiyor bo'lmisham, xonim afandim.

Manzura bunday iltifotga nima deb javob qaytarishni bilmay, bosh silkib qo'ya qoldi. Erida, xonadoni atrofida gildalarda bunday lutf bo'lmagani sababli ham u javobga ojiz edi. Doktor Xudoyor uchun bu hol qorong'u edi. Shu bois ayolning bosh silkib qo'yishini uning hayajoniga yo'ydi.

- Abdusamad, inim, siz yuklar ila mashg'ul bo'ling, biz bora turamiz, - dedi doktor Xudoyor.

To'ng'ich o'g'luga "Samad" deb ism qo'yib, shu yoshga qadar "Samadjon", deb erkalab chaqiruvchi onaga "Abdusamad" deyilishi ajab tuyuldi. U o'g'lining doktor Xudoyorga dastlab uchrab "Ismim Samad" deganida "As-Somad - Ollohning sifatlaridan biri, ya'nikim, butun maxluqotning ishini bitiruvchi, barcha hojatlarni so'raydigan zot, demakdir. Siz bilan biz esa Ollohning qullarimiz. "Samad" desangiz Xudo bo'lib qolasiz. Ismni to'g'ri talaffuz etmak joizdur. Siz "Samad" emas, "Abdusamad" siz", deb tanbeh eshitganini bilmas edi.

Manzura "qizlar kutgani chiqmadimi?" degan o'yda atrofga bir alangladi. Uning fikrini anglamoq uchun doktor Xudoyorga shuning o'zi kifoya qilib, kulimsiradi:

- Xonim afandim, uzr etmagingizni so'rayman. Sizga peshvoz chiqmak uchun qizlarni-da taklif etmish edik. Ular tashrifingizdan sarfarozi esalar-da, bunga chiqmoqdan uyatdilar. Ularning cho'x go'zal odoblari vordur. Ularni uzr etmak, duo qilmak joizdur, xonim afandim. Buyuring xonim, Abdulhamid, keching.

Bunday so'zlarni eshitganida Asadbek qanday ajablangan bo'lsa, hozir Manzura ham shunday taajjublandi.

4

Bu shaharning boshqa yerlarga nisbatan orastaligi bilan ajralib turishini har qanday odam yo'l-yo'lakay bilib oladi. Mashinaning orqa o'rindig'ida, ikki o'g'lini ikki qanoti ostiga olib borayotgan Manzura atrofga suqlanib boqmasa-da, buni sezdi. G'ildiraklarning do'qillamay, mashinaning chayqalmay, sakratmay ohista suzishini, odamlarning yo'l chetlarida tartib bilan yurishlarini, ozodalikni bir necha daqiqalik safar chog'idayoq sezish mumkin edi.

Oldingi o'rindiqda o'tirgan doktor Xudoyor shahar oralab yurishayotganda orqasiga o'girildi:

- Xonim afandim, biz-da olmonlarning shul kentinda musofirlik ichinda istiqomat etmakdamiz. Qarang, kent cho'x go'zaldir. Sizlar bularni nima deb ataysizlar? - doktor Xudoyor kulimsiradi. - Chiriyotgan kapitalizmimi? Qarang, qanday chirimakda!

Manzura bu kabi siyosatdan behad uzoq bo'lsa-da, radiodan aytiluvchi shunga o'xshash gaplar qulog'iga kirib turardi-yu, ammo mulohaza qilib, fahm etishga urinmas edi. Doktor Xudoyorning hozirgi kinoyasiga ham tushunmagani sababli javob o'rniga yengilgina jilmayib qo'ya qoldi. Bu jilmayish doktor Xudoyorga ilhom berib, shaharni maqtayverdi. Ayrim binolarning tarixini ham bayon qilishni unutmadi.

Bir soatlardan so'ng baland binolar safi siyraklasha boshladi. Ana shunda doktor Xudoyor izoh berdi:

- Xonim afandim, Muzaffarxon Marg'iloniy janoblari sizni kent hududidan tashqaridagi villada kutmakdalar.

Villa deganlari g'oyatda ozoda bog', uch qavatli imorat, marmar hovuzdan iborat edi. Villa odam bo'yi keladigan panjara bilan o'ralgan, bu qo'riqlash maqsadida o'rnatilgan devor emas, balki ko'cha hamda qo'shni villadan chegaralab turuvchi ramziy to'siq edi. Manzurani Muzaffarxon ahli ayoli Guluzor begim bilan peshayvonda kutib olishdi. Ichkarida, shoxona bezatilgan keng xonada o'ndan ziyod erkagu ayol - Olmoniyada istiqomat qiluvchi o'zbeklarning yuqori tabaqa vakillari mehmon kutish bahonasida to'plangan edilar.

Sohib bayt lutf qilib, ularni bir-bir tanishtirdi. Erkaklar yengil ta'zim hamda jilmayish bilan mehmonni sharaflashdi. Ayollar o'zlarigagina xos bo'lgan qiziquvchanlik, ziyraklik bilan Manzuraning kiyimiga, barmoqlaridagi uzuklarga, bo'ynidagi durmarjonga qarab olganlaridan keyin jilmaygan holda qo'l uzatdilar. Bunday marosim, bunday tanishuvni endi ko'rib turgan Manzura qanday harakat qilishni, nima deyishni bilmay xijolat bo'ldi, o'zini noqulay his etdi. Doktor Xudoyor buni sezib, tanishtiruv chog'ida gap qo'shib, hazillashib, kulgu uyg'otib, noqulay vaziyatni chekintirishga harakat qildi.

Manzurani ayni choqda qimtinishga majbur etayotgan yana ikki omil mavjud edi. Biri - uying hashami bo'lsa, ikkinchisi - o'zining libosi edi. Garchi erining davlati bularnikidan kam bo'lmasa-da, uylari bu darajada emasdi. Bunday uylarda yashab o'rgangan odamlar Asadbeknikiga borishsa ajablanishlari turgan gap edi. Eri bu qadar hashamni yoqtirmasmi, yo dang'illama uy solishdan qo'rqarmidi, Manzura buni bilmaydi. O'zi esa hech mahal bunga qiziqmagan.

"Qizlar bizning uyimizni nazarga ilisharmikin?"

Ostona hatlab ichkari kirgan Manzuraning xayoliga kelgan dastlabki fikr shu bo'ldi.

Dunyodagi barcha ayollarda bo'lganidek, Manzurada ham libosga qarab qo'yish odati bor edi. U bir qarashning o'zidayoq, mezbonlar libosining shohona ekanini bildi. Ularnikiga nisbatan o'ziniki g'aribgina tuyuldi. Agar qimmatbaho bezaklari bo'lmasa, uni shu uy xizmatkorlari qatoriga qo'yish mumkin edi.

Tanishuv so'ngida ular chekkaroqda iymonib turgan ikki qizga yaqinlashdilar.

- Mening qorong'u osmonimni yoritib turuvchi ikki yulduzim - biri Cho'lponoy, biri Mushtariy, - dedi Muzaffarxon faxr bilan.

Qizlar ko'zlarini yerdan uzmay, baravariga salom berdilar. Manzura alik olgach, doktor Xudoyor so'z qotdi:

- Inshoollohim, bu yulduzlar sizning osmoningizda ham nur sochajak!

Qizlar uyalishib, o'girildilar-da, zina tomon yurdilar. So'ng ildamlik bilan yuqoriga ko'tarildilar.

Ularni ko'rgan zahoti Manzuraning yuragi jiz etdi. Qizlar bag'oyat go'zal, istarali edilar. Balki hazrat Navoiy "Ruxsorida lomai malohat, guftorida nash'ai fasohat" deb bitik bitganlarida shunday go'zallarni nazarda tutdilar, Xudo biladi. Manzura hozircha ularning ruxsorigagina bandi bo'ldi, hali so'zlarini eshitgach, shunday qizlarni o'g'illariga nasib etgani uchun Yaratganga shukrlar qilishi tayin.

Manzura barcha bilan bir sidra tanishib chiqqach, Guluzor begim iltifot qildi:

- Azizlarim, Manzuraxon begim ila meni ma'zur tutgaysizlar, sizlarni bir necha daqiqaga tark etajakmiz.

Manzura mezbonga ergashib, avval shinam dahlizga chiqdi, so'ng mo'jaz mehmonxonaga kirdi.

- Bunda orom olmog'ingiz mumkin, Manzuraxon begim. Chantalaringiz bu yerda. - Mezbon shunday deb, yon eshikni ochdi.

Manzura bir kishilik yotoqxonani, karavot yonida turgan jomadonini ko'rib, "chanta" nima ekanini fahmladi.

- Siz tashrifingiz ila barchalarimizni g'oyatda sarfarozi ayladingiz, begim, biz bunda ota yurtdan kelgan har bir vatandoshlarimizning nafasiga mushtoq yashayurmiz. Shul bois vatandoshlar tashrifingizga peshvoz yig'ildilar. Siz hordiq chiqaring, men picha fursat o'tgach, huzuringizga qaytajakman.

Mezbon chiqqach, Manzura yumshoq kursiga omonatgina o'tirdi. U uying hashami, mezbonlarning takallufidan hayron, go'yo begona yurtga, begona odamlarnikiga emas, balki begona dunyoga kelib qolganday edi. To'yu-ziyofatlarga borib "esonmisiz-omonmisiz..."dan boshlab, kerakli-keraksiz gaplar bilan vaqt o'tkazishga, ketma-ket kiritiluvchi ovqatlarga, "oling opovsi, oling, ovsin" degan mehribonchiliklarga o'rganib qolgan ayol uchun bu chindan ham o'zga dunyo edi. Shu sababli Manzura yo'ldagi holatini, qizi tashvishidagi xayollarini, o'g'illarini bag'riga bosgan chog'dagi mas'udlikni bir zum unutib, o'zini qanday tutmoqligi lozimligini o'yladi. Guluzor begimning bu xonaga boshlab kirishidan maqsadi yuvinib, kiyimlarini almashtirib olish uchun sharoit yaratmoq ekanini fahmlab, o'rnidan turdi. Shunda yotoqxona yonidagi eshikning qiya ochiq turganiga, bu yerning yuvinish xonasi ekaniga e'tibor berdi.

Manzura yuvinib, taranib bo'lgach, mezbonni yana o'n daqiqa kutdi. So'ng Guluzor begimga ergashib, tanishuv marosimi bo'lib o'tgan katta xonaga qaytdi. Davra qurib o'tirganlar Manzuraning tashrifini jilmayib, bosh iring'ab qo'yish bilan sharaflashdi. Davra to'rida, ikki o'g'il o'rtasida ikki joy bo'sh edi. Manzura bilan Guluzor begim o'tirishlari hamon xizmatchi kelib qahva tutdi.

Manzura kirganda uzilgan suhbat, qahvadan bir ho'plagan onda davom qildi. Doktor Xudoyorning yonida o'tirgan ozg'in odam ham qahva ho'plab olib, fikrining davomini izhor etdi:

- Men jannatmakon Shermuhammadbekning butun bo'y-bastlari ila aks etgan haykalni-da borib ko'rmakni ixtiyor etdim. Axir men Shermuhammadbek hali holi-hayot ekanliklarida bir necha bora suhbatlaridan bahramand bo'lmak sharafiga yetushganman. Men lol qoldimki, aynan o'zlariga o'xshabdi. Yana lol qoldimki haykalni o'rnatmakka yurt og'alarida rag'bat yo'qtur.

Guluzor begim Manzuraga qarab, past ovozda: "Sa'dulloxon Vatanga borib qaytib edilar. Taassurotlarini aytmakni ixtiyor etiyurlar", deb izoh berdi.

Sa'dulloxon deganlari taassurotini intihosiga yetkazmay, doktor Xudoyor e'tiroz bildirdi:

- Azizim, agarchi menda-da hukm bo'lgan chog'inda ham haykalni o'rnatishga izn bermas edim.

Fikrining qabul qilinishiga ishongan Sa'dulloxon bu qadar keskin e'tirozni kutmagani uchun ajablandi:

- Nima uchun? - dedi u norozi ohangda.

- Buning bir necha sabablari vordur: ilk sabab shulkim, haykal o'rnatmaklik - Islomga tamomila yotdur. Butparast mushriklarning yo'lidur. Islomdan narida so'zlamak istasak, Shermuhammadbek bundayin sharafiga noloyiq shaxsdir.

- Ajab! Ajab! - deb yubordi Sa'dulloxon. - Shermuhammadbekning kimligini bilurmimiz o'zingiz?

- Biliyurman, azizim, - dedi Xudoyor, xotirjam ohangiga xiyonat qilmay. - U muhtaram zotning ma'lum harakatlari uchun hurmatimni izhor etganim holda deyumanki, siz aytgan sharafiga loyiq emasdurlar. Ya'nikim, Madaminbekni shahid qilmoqda ishtiroklari bo'lganini kechirmoq aslo mumkinmasdir.

- Agar Madaminbek xoinlik ko'chasiga kirgan bo'lsalar-chi?

- Sa'dulloxon, azizim, qalbindasiz. Siz bilan bu xususida avval ham bahslashib edik. Madaminbekning sho'rolar bilan bitimidan asl maqsadi siz bilan bizga qorong'u bo'lgani sababli ajrim qilmoqqa huquqimiz yo'qtur. Siz bilan men bu xususida bir bitimga kela olmaganimiz bois, bahsni yangilamaylik. Fikrimning davomi shuki, Shermuhammadbek amiralmusliminni shahid etib qochganidan so'ng...

- Qochganlari yo'q, hijrat qildilar. Hijrat qilmoqlik esa sunnatdir. Yoinki janobi Rasulillohning hijratlarini-da inkor etajakmisiz?

Bu savol doktor Xudoyorga yoqmagani uchun zaharli jilmayib qo'ydi. Ammo gapidagi bosiqlik ohangini yo'qotmadi:

- Azizim, siz meni bir toqqa, bir boqqa boshlamakdasiz. Payg'ambar afandimiz, sallollohu alayhi vasallam, hijratlari bilan Shermuhammadbekning qochoqliklarini tenglashtirmoqning o'ziyoq gunoh sanalur.

Siz muhtaram afandimga eslatmagim joizdurki, payg'ambar afandimiz hijrat qilganlaridan so'ngra ulug' g'azotning rahbari bo'ldilar. Shermuhammadbek esa, - doktor Xudoyor yana jilmaydi, - mayli, siz aytganingizcha bo'la qolsin, "hijrat qilganlaridan" so'ngra tan oromidan o'zga narsani bildilarmi? O'zlarini amiralmuslimin, deganlari holda nechun jihodni davom ettirmadilar? Sa'dulloxon javobga og'iz juftlagan chog'da uy egasi Muzaffarxon gapga aralashib, bahsni yumshatmoqchi bo'ldi:

- Doktor Xudoyorning qarichlari uzunroq, - dedi u kulimsirab, - o'lchovni hamisha baland olvoradilar. Rosmana o'lchov bilan qararak, Madaminbekning ham, Shermuhammadbekning ham omi odamlardan bo'lganliklarini unutmashligimiz durustdir.

Ularda harbiy ilm bormi edi? Shermuhammadbek miltiq otishni Madaminbekdan o'rganib edimi? Ular qo'llariga ilk marta miltiq oliboq kim bilan olishdilar, eslang! Jahon muhoribasinda chiniqqan o'rus askarlari bilan jang qildilar-ku?! Ular to o'sha kunlarga qadar siyosat nima ekanini bilarmi edilar? Yo'q, azizlarim, bilmas edilar. Harbiy ilmdan uzoq, siyosatning aldoqdan iborat bir narsa ekanini bilmagan holda jang qildilar. Ha, ularda na harbiy, na siyosiy ilm bor edi. Ammo u ulug' zotlarning muborak qalblarida Vatanni sevmak tuyg'usi bor edi. Biz, azizlarim, ana shu tuyg'uni sharaflamagimiz shartdur.

- Afandim, - dedi doktor Xudoyor, uning so'zini bo'lib, - buni men-da durust anglayurman. Biroq, Shermuhammadbek jihodni davom ettirmagi mumkin bo'lmagan ekan, Vatanda dushman qo'lidan o'lim topmog'i sharafliroq emasmi edi?

- Ajab! Ajab! - deb yubordi Sa'dulloxon, ovozini bir oz balandlatib. - Sizning bu gaplaringiz menga Vatandagi bir sho'roparastning so'zlarini eslatdi.

- Sabr etmakni ixtiyor qiling, afandim. Mening-da so'zim hali intihosiga yetkani yo'qtur. Siz-da, afandim, hijratni tilga oldingiz, ammo ulug' Badr muhoribasini xayolingizdan parishon qildingiz. Anglayurmanki, ulug' Badr muhoribasinda shahid bo'lganlar sharafiga yetmak mushkul bir vazifadur. Ammo ming to'qqiz yuz o'n to'rt sanasinda Chanoq qal'asindagi muhoribani anglayurmimiz?

Bir qal'ada to'rt yuz ellik ming shahid! Uch yuz ellik mingi talabalar! Anglayurmimiz buni?! "Kimi hindu, kimi yam-yam, kimi bilmam ne balo..." Ular-da shahid bo'ldilar, ammo Turkiya mag'lub etilmadi. Afandim, anglamak joizki, Vatan bir bog'dur. Bu bog'ni inson qoni ila sug'armak lozimdur. Afandim, men sizga bu xususida boshqa so'z aytmasman. Sho'roparastlar so'zlarini siz ayting.

To'planganlar o'sha sho'roparastning gapi nima ekan, degan ma'noda kutdilar. Sa'dulloxon hozirgi gaplarga ham munosabatini ayon qilmoqchi edi, biroq doktor Xudoyorning "men sizga bu xususida boshqa so'z aytmasman", deb qo'yishi hamda to'planganlarning tikilib qolishlari uning shashtini qaytardi.

- U zoti past aytdiki, - dedi u bir oz o'ng'aysiz ahvolda, - it qorni to'ygan yerda, odam esa Vatanda yasharmish.

Dastlab eshitilganda qo'pol tuyulgan bu maqol o'tirganlar etini bir sidra zirillatdi. Bu holatni sezgan Sa'dulloxon mazkur bahsda mutlaq g'olib bo'ldim, degan qarorga kelib, atrofidagilarga mag'rur nazar tashladi. Ammo uning g'oliblik supasini egallashi bir necha soniyalik edi. Doktor Xudoyor osonlik bilan mag'lub bo'luvchi toifadan emas edi. U ham o'tirganlarga bir qur nazar tashlab olgach, "boshqa so'z aytmasman" degan va'dasiga xiyonat qilgani holda javob berdi:

- Gumrah ulus ichra o'zin qotti, axiy,

Dunyoga birovki dunyoni sotti, axiy...

Hazrat Navoiyga bir so'z qo'shmakka hojat yo'qtur. Sa'dulloxon, sharaflil afandim, qalbindasiz, siz meni bir muhoriba maydonidan boshqasiga yetaklab o'tmakni ixtiyor ettingiz. Sho'roparastning gapi boshqa, biz aytayotgan dard o'zgadir, Sho'roparast sizga qozoq birodarlarimizning bir maqolini aytibdi. Buni kamina ham eshitgani bor. Siz sho'roparast bizlarni itga qiyos etmaktadur, deb g'azab otiga miniyursiz. Mening anglamog'im bo'yicha, maqsad maqolning ikkinchi bo'lagida. Har bir insonni Vatanda yashamakka da'vat etmaktur.

- Vatanda bo'lmak?! - Sa'dulloxon chekinishni istamadi. - Otam menga Vatanni qoldirdimi?

- Otam menga Vatanni qoldirdimi? - deb qaytardi u. - Yo'q, otam menga Vatan sog'inchini meros qoldirdi. Sho'roparastlar buni anglamaslar! Ularda nainki sog'inch, ularda Vatan tuyg'usi yo'qtur. Buni men angladim! Ular so'qir! Sho'ro yetagida qayga borajaklarini bilmaslar!

- Siz ularni bunda ayblarsiz, ular bizlarni unda ayblarlar. Kun shu tarzda o'taverar. Vatan esa kundun-kun botqoqqa botaverar. Afandim, agarchi ular sizni, siz tufayli bizlarni ayblar bo'lsalar, haqlidurlar. Chunki biz bunda Vatan uchun biron nima qilmakdan oqizdurmiz.

- Biz nimalar qilaylikki, yo'llar to'siq bo'lsa. Yo'llar ochilsa edi, men Vatanning besh yerida besh ulug' mag'oza ochsam, Lutfullaxon yana necha yerida supermarket ochsalar...

- O'h-ho'!.. - doktor Xudoyor baralla kulib yubordi.- Afandim, afandim, siz o'n emas, o'n ming do'kon quring, Vatanga nafi ozdir. Mag'ozalar qurg'uvchi tujjorlar Vatan ham bisyordir. Siz Vatanga ilm olib boring. Vatanning qaddini ko'targuvchi birinchi vosita - ozodlik, ikkinchisi esa ilmdur. Dunyo yurtlariga bir qarang-chi, ular mag'ozalari ila baquvvatlarni yoinki ilm ilami? Siz bilan biz yashab turgan Olmoniyani urushdan so'nggi xaroblikdan bu darajaga ilm ko'tarmadimi? Siz bilan bizning aybimiz shuki, Vatan yo'llari ochilsin, Vatan ozod bo'lsin, deb bunda orzu qilib kutib o'tirmakdamiz. Sho'rolarning hukmidagi Ovrupo jumhuriyatlarining xorijdagi biz kabi muhojirlari esa vaqtli hukumat tuzib, o'z Vatanlarini ozod qilish qasdidagi kurashmakdalar. Nima uchun siz bilan biz kurashmaymiz? Chunki bizlar - siz mehr qo'ygan Shermuhammadbekning avlodlarimiz. Na-da Shermuhammadbek kurashdi, na-da amir Said Olimxon kurashdi, na-da biz kurashyapmiz. Sizni bilmadim, sharafli afandim, ammo men Vatan qarshisida uyatlidurman.

- Siz andak yanglish gap aytdingiz, janob Xudoyor. Bizning jamiyatimizni nazarga ilmaganingiz chakki. Biz ham Vatan uchun qayg'urmakdamiz.

- Qayg'urmak durust, ammo kurashmak lozim. Vatandan kelgan ashulalarni eshitib, "o'yna yor, o'yna!" deb o'tirmakdan naf yo'qtur. Agar mening so'zlarim malol tuyulsa, ana, vatandoshimiz muhtarama xonim afandim aytsinlar...

Manzuraning kutilmagan tarzda suhbatga chorlanishi faqat uning o'zinigina emas, o'g'illarini ham shoshirib qo'ydi. Ikkovi baravariga najot istab, Guluzor begimga qaradilar. Guluzor begim bu qarashning ma'nosini uqib, jilmaygani holda doktor Xudoyorga murojaat qildi:

- Muhtaram doktor janoblari, bizlarga dasturxon muntazirdir. Bahs nonushtadan so'ng davom etmagi durustmikin?

Bu luqma cho'kayotgan odamni kemaga chiqarib olish savobi darajasiga yetishdi. Doktor Xudoyorning murojaati ham sog'inch, ham xavotir dengizida cho'kish azobini tortayotgan ayolni yanada og'irroq ahvolga solgan edi. Avvaliga Manzura ularning suhbatlariga unchalik ahamiyat bermadi.

Aniqroq aytilsa, bahsning sababini anglamadi. Mashoyixlar bedardning oldida boshimni og'ritma, deganlaricha bor. Asosan oila tashvishlari bilan yashovchi ayolning bu odamlar qalbidagi dardni his qilishi mumkin ham emas edi. Qo'qonda Sobitxon Asadbekni yo'qlab, unda Vatan himoyachisini ko'rishni istab yanglishgani kabi, bu izdihomdagilar ham Vatan xususidagi gaplarimiz vatandoshni befarq qoldirmas, deb adashdilar. To'plangan mezbonlarning qalblari Vatan, Vatan sog'inchi dardi bilan, Manzuraning qalbi esa erining tashvishi, qizining sog'inchi bilan tepardi. Qalblarning tepishi hamohang emas edi. Manzuraning suhbatga chorlanishi ana shu sirni oshkor etmog'i mumkin edi. Guluzor begimning luqmasi uni bu noqulaylikdan ham qutqardi. Doktor Xudoyor tanbehni anglab, o'rnidan turdi-da, quloqlarini yoygan holda dedi:

- O', sharafli xonim afandim, qalbidasiz, sizning so'zlaringiz biz uchun amrdir. Nonushtadan so'ngra ham bahslashmakdan bo'yin tovlayajakman. Bahsda sharafli Sa'dulloxon afandimni yengib bo'lmas!

Doktor Xudoyorning keyingi gapida taslimga nisbatan kinoya ohangi zuhur edi. To'planganlar bu gapdan "Sa'dulloxonga gapirish befoyda, baribir tushunmaydi", degan ma'noni uqishgan bo'lishsa-da, hech narsa anglamaganday kulimsirab qo'ydilar.

Shu onda yon tomondagi devor asta surildi. Manzura bu devorni oynavand javon deb o'ylagan edi. Devor surilgach, ular dasturxon tuzog'liq xonaga o'tdilar. Dasturxon ustida ortiqcha lutf, "oling, oling", degan qistashlar bo'lmadi. Manzura tortinib, qimtinib o'tirgani uchun Guluzor begim lutf ko'rgazib ikki marta "marhamat qiling", dedi. Taomlanib bo'lganlar birin-sirin yon xonaga chiqa boshladilar. Manzura qarasaki, o'g'illari bilan yolg'iz qoladigan. Shu bois o'zi uchun fotiha o'qib, o'rnidan turdi-da, Abdulhamiddan astagina:

- Uyga telon qilsa bo'ladimi bu yerdan? - deb so'radi.

- Hozirmi? - dedi Abdulhamid.

- Ha. Nimagadir ko'nglim g'ash, bolam.

- Uzoq yo'l yurib keldingiz. Charchagansiz. Mehmonlar hademay ketishadi Xotirjam dam olasiz. Men hozir telefonga buyurtma berib qo'yaman. Xavotirlanmang.

Abdulhamid aytganiday mehmonlar tez ketishmadi. Erkaklar hovlini aylanish bahonasida chiqdilar. Shundan so'ng ayollar gurungi boshlanib, faqat ayollarga xos masalalar muhokama qilindi. Bu izdihomning avvalgisidan farqi shunda ediki, bunda "tomonlar bir-birlarini to'la anglagan holda, do'stona suhbat qurdilar".

Mehmonlar ketishgach, sohib bayt ham shaharda yumushlari mavjudligini bahona qilib qaytdilar. Villa Manzura bilan o'g'illari ixtiyoriga topshirildi. Manzura o'g'illarini tergash imkoniga ega bo'lib, bu imkoniyatdan endi foydalanaman, deganida telefon jiringladi. Ayni shu onda Zaynabning uyida ham telefon jiringladi...

III bob

1

...Bir dengizchidan "Ahvol qanaqa?" deb so'rashsa, "Kayfiyatlar a'lo, cho'kyapmiz", degan ekan...

Hamdam Tolipovning alam bilan aytgan bu gapi Zohidning yarador qalbini tirnab, azob berdi. Hamdam shu gapni aytmasa ham Zohid botqoqqa botayotganini sezib turardi. Dengizchi kayfiyatining a'lo bo'lishiga asos bor - har qalay, toza suv bag'ridan makon topadi. Ular-chi? Qo'lansa botqoqdanmi? Nahot botqoqdan qutulishning iloji bo'lmasa? Zohid shu botqoqda chirimoch uchun ilmdan voz kechib shu yo'lga kirganmidi? Cho'kayotgan odam "tirik qolarmikinman" degan umidda xasga ham tirmasharkan.

Zohidning ko'ziga ba'zan o'sha xas ham ko'rinmay ketadi. Ana shunday holda u dono bir maslahatchiga muhtojlik sezadi. Unga kim dono maslahat bera oladi? Otasimi, onasimi? Dardini ularga aytsa, javoblari tayin: "Qo'y o'g'lim, shu ishingni yig'ishtira qol, bu sohada kim baraka topibdik, sen topsang..." Ularning eng dono maslahatlari shu. Yo ilmdagi ustozni Habib Sattorovich to'g'ri yo'l ko'rsatadimi? Uning aytadigan gapi: "Sen ilmga xiyonat qilding, endi xiyonatchi sifatida jazo topyapsan..." Balki Hamdam Tolipov qalb yarasiga malham qo'yar? Uning maslahati ham aniq: "Shartta ushlar, shartta qamash, shartta otish kerak!

Dasturxonchi xotinga o'xshab hammaning ko'ngliga qarab ish tutilsa, hech nimaga erishib bo'lmaydi..." Hamdam shunga o'xshash maslahatini beradi-yu unga amal qilinmasa, bir-ikki so'kib, qo'l siltab qo'ya qoladi. Bu sohada Zohidga jo'yali maslahat bera oladigan odam - mayor Soliev.

Zohid Hamdamdan ilmoqli gap eshitib, qalb yarasi tatalangach, o'zining yog'iga o'zi qovrilib yurdi. Xayolning ming bir ko'chasiga tentirab kirib, dovdirab chiqdi. Oxiri mayor Solievni topib, dardini aytdi. Bu sohada turli nayranglarga duch kelaverib pishib ketgan mayor shogirdining gaplarini diqqat bilan eshitib, sukutga toldi.

Zohid "bu sukut fikrlarimning tasdig'i alomati" degan xayolga borib, tasdiqni til bilan ifoda etilishini, ya'ni "To'g'ri, ularga ishonma, barchasi nayrangboz, tovlamachi", deyilishini kutib, yonmoqqa, yonmoq nima ekan, portlamoqqa tayyor edi. Picha fursat o'tgach, yonmasligi ham, portlamasligi ham ayon bo'ldi - mayor u kutmagan gapni aytdi:

- Xulosa chiqarishga shoshilma, - dedi u vazmin ohangda. - Balki yuqoridagilar bir narsani o'ylashgandir. Sen bilan biz bir qo'rg'onga duch kelganmiz, uni egallashga qurbimiz yetmaydi. Alam qiladigan yeri shuki, bu qo'rg'onni ko'z oldimizda tiklashdi. Ayrim birodarlarimiz ularga dastyorlik qilib, "Mana bu yerini mustahkamroq qiling", deb maslahat berishgani uchun ham bizning bu qo'rg'onga hujumimiz betonga kesak otgan bilan barobar bo'ladi. Bu qo'rg'onni olish uchun mo'ljalga aniq uruvchi zambaraklar kerak. Bizga o'xshagan piyodalar ishni buzishi mumkin. Balki qo'rg'onlarining mutlaq bexavotir ekaniga to'la ishonishlari uchun ularga sharoit yaratib berishmoqchidir. Agar ularda shunday ishonch qat'iyilashsa, ziyrakliklari susayar, qo'rg'onni bir hamla bilan olish imkoni yaralar?..

- O'h-ho'... - dedi Zohid, hafsalasi pir bo'lib. - Gapga ham to'n kiydirvordingiz. Siz aytganday arqon uzun tashlansa, ular qo'rg'onlarini shunday mustahkamlab oladilarki, keyin o'nta atom bomba tashlab ham tinchita olmaysiz.

- Atom bomba ta'sir qilmasa, vodorod bomba bor, neytron bomba bor, - dedi mayor Soliev hazil ohangida. Mayor kamdan-kam hollarda hazillashardi. Hozir shogirdini tutab turganini ko'rib, atayin gap maromini hazil ohangiga burgan, shu orqali tarang tortilgan asab torlarini sal yumshatmoqchi edi. Lekin uning bu makri ish bermadi.

- Maqsud aka, aytayotgan gaplaringizga o'zingiz ham ishonmayapsiz. Mening o'rnimda bo'lganingizda nima qilardingiz?

- He, jo'jaxo'roz, - dedi Soliev, endi erkalash ohangida, - sening holingga men ko'p martabalab tushganman.

- Har safar shunaqa chekinganmisiz?

- Chekinmaganman, sabr qilganman. Chekinish boshqa, sabr boshqa. "Sabrliga tog'lar egar boshini", degan maqolni eshitmaganmisan?

Zohid mayorni tushunmadi. Hamisha adolat uchun kurashib kelgan odamning bu gaplari sabr emas, chekinishdan dalolat edi. Odam suyanib, panoh topishni mo'ljal qilgan qoya tosh emas, nurab, yiqilay deb turgan paxsa devor ekani ma'lum bo'lgach, qanday holga tushadi, tasavvur qilib ko'ring-a?

? Zohid shu holga tushib, yanglishgan edi. Chunki Soliev vazirlikka chaqirilganini, Asadbekka aloqador ishlarga aralashmay turish haqida topshiriq olganini unga aytmadi. Soliev dastlab sukut saqlaganida shu topshiriqni o'ylagan edi. Ikki yuqori idoradan bir xilda topshiriq bo'ldimi, bu demak, masala Asadbeklar foydasiga hal etilish jarayonida emas. Yuqoridagilar qandaydir rejani pishitishgan. Ishga halal bermaslikni so'rashdimi, demak, bajarish shart! Solievga ham "Vaqti kelganda bu ishga sizni jalb etamiz", deyishdi. Demak, sabrdan o'zga yo'l yo'q. Agar Zohidga o'xshab "beton devorga kesak otaveraman", desa, iste'foga chiqishni taklif etishlari turgan gap.

Soliev shogirdiga yana nasihatlar qilib, uning popugini bir oz pasaytirmoqchi bo'ldi. Lekin qalb yarasiga malham qo'ya olmadi. Malhamni ikki kundan keyin yana o'sha hamkasb yigit - Said Qodirov qo'ydi.

Zohid oxirgi uchrashuvdan so'ng endi uni anchagacha ko'rmasam kerak, deb o'ylagan edi, barvaqt yo'qlanishi uning uchun kutilmagan hol bo'ldi. Shu sababli ajablanganicha uning huzuriga yo'l oldi.

Said Qodirov uni xush kayfiyat bilan qarshiladi.

- Ishlar qalay? - deb so'radi u, Zohidni o'tirishga taklif etgach.

- Ishlar yomon emas, - dedi Zohid, so'ng Hamdamning kesatig gapini qistirib qo'ydi: - Cho'kyapmiz!

- Cho'kyapmiz, deng? Qiziq masala... Kimdir cho'ksa suv aybdormi yo suzishni bilmagan odamning o'zimi?

- Botqoqqa cho'kish uchun suzishni bilishning hech bir ahamiyati yo'q.

- Botqoqqa deng?.. Eski plastinkani aylantirishni yaxshi ko'rar ekansiz. Bitta ashulani eshitaverish joningizga tegmaydimi?

- Agar haqiqat ashulasi bo'lsa...

Said Qodirov uning gapini betakalluf tarzda uzdi:

- Sunnatullaev ishini yoping, deb buyruq berishdimi?

Zohid fikri bo'linganidan g'ashlansa-da, sir boy bermay javob qaytardi:

- Buyruq emas, maslahat berishdi.

- Siz-chi?

- Men o'ylab ko'raman, dedim.

- Keskin tarzda rad javobi berib, so'ng bizga raport yozishingiz kerak edi.

- Sabab?

Said Qodirov javob o'rniga savol nazari bilan tikildi. Zohid bu qarashdan "Shunga ham fahming yetmadimi?" degan savolni uqdi. "Men raport yozaman, bular esa rad etishadi. So'ngra Sunnatullaev ishi batamom to'xtatiladi. Ishning yopilishidan bularning ham manfaatdor ekanliklari ayon bo'ladi. Kimga ayon bo'ladi? Asadbekkami? Shaxmat o'yinidagi piyodaning arziyasi, hech narsani hal qilmaydigan yurishi-ku, bu? Shunaqa past yurishlar bilan o'yinni yutishmoqchimi?"

- Xo'p, yaxshi, - dedi Said Qodirov qat'iyroq ohangda. - Ular sizga yana aytishadi. Ungacha mana bu bilan tanishib chiqing. - U shunday deb qog'ozlar bog'laminu uzatdi. Zohid birinchi sahifaga ko'z yugurtirdi: Jamshid Sunnatullaevning jinoiy ishi. Zohid bu "Ish" bilan yuzaki tanish, jiddiyroq shug'ullanishga hali fursati yetmagan edi. Bu "Ish"ning Said Qodirov qo'lga tushib qolganidan ajablanib, unga qaradi:

- Bir qiziqib ko'ring, foydasi tegib qoladi. Uning o'lganiga ishonmayapsiz-ku, demak, yana uchrashib qolishingiz mumkin.

Qog'ozlarni menga erta-indin qaytarasiz.

- Hoziroq qaytarishim mumkin. "Ish" bilan tanishib, kerakli joylarini yozib olganman.

- Yozib olgan bo'lsangiz ham yana bir marta o'qib chiqsangiz zarar bo'lmas, - Said Qodirov shunday dedi-da, stoli tortmasidan qahva chiqarib ikki piyolaga bir qoshiqdan qahva kukuni soldi. So'ngra qaynatgichni choynak og'zidan oldi.

- Qand solasizmi? - U savoliga javob kutmay piyolalarga bir chaqmoqdan qand solib, ustiga qaynoq suv quydi. - Menga ustozim "Cho'kmaslik yo'lini izlasang, qahva ich, qahva aqlni peshlaydi", degan.

Said Qodirovning yengil hazilini javobsiz qoldirmaslik uchun Zohid qahvadan bir ho'plab, dedi:

- Ustozingiz bir narsaning hisob-kitobini qilmabdilar. Bu hayot dengizida cho'kayotganlar ko'p. Hammaga qahva yetkazib

bo'larmikin?

Said Qodirov jilmayib qo'yib:

- Mabodo sizning muchalingiz chumak ari emasmi? - dedi.

Qahva ichilayotgan damda ular orasidagi rasmiyatchilik devori chekinganday bo'ldi. Zohid bu odamni dastlab ko'rganida g'ashlangan edi. Hozir Qodirovning gap ohangidagi samimiyligini yo chindan qahva ta'sir etdimi, bosib turgan o'sha g'ashlik tutuni ko'tarila boshladi.

- Zohid, siz hech ilm bilan shug'ullanishga harakat qilganmisiz?

Suhbat mavzuining to'satdan bu mavzuga ko'chishi Zohidni ajablantirdi. "O'tmishimni bilib so'rayaptimi yo boshqa bir narsani aytish niyati bormi?" deb o'ylab, mujmalroq javob qaytardi:

- Sal-pal... harakat bo'lgan.

- Bizning ishimizda o'sha "sal-pal"i chatoq. Ilmga "sal-pal" qiziqqanimiz uchun ham cho'kamiz. Mana, bizning ishimiz nima o'zi? Jinoyatni ochish, jinoyatchini fosh qilish... hokazo, hokazo... Men esam "bizning ishimiz ilmning aynan o'zi!" deyman. Bu ishga ilm nuqtai nazaridan qaramaganimiz uchun ham cho'kamiz.

Siz ranjimang, kinoya qilayotganim yo'q. Cho'kayotganimiz aniq. Men sizga bekor qiziqib qolmadim. Sizda ilmiy tahlilga intilishni ko'rdim. Mana, kechagi xabar: Rusiyada bir manyakni ushlabibdi. O'n yettita xotinni zo'rlab, o'ldirgan. Bu xabar yuzaki qaraganda men uchun ahamiyatli emas. Lekin ikki yil ichida o'n yetti xotinning qotili izlangan. Uchtasi hatto "topilgan".

Ahmoqlikni qarangi, bitta xotinning erini qotil deb gumon qilib, otishga hukm qilishgan, bolalarini yetimxonaga joylashgan.

Agar u ahmoqlar ilmga asoslanib ish yuritishganda shunday bo'larmidi?

- Bizda ahmoqlar yo'q deysizmi?

- Ha, qoyilman. Hamma gap shunda. Shuning uchun Sunnatullaevning eski "Ish"ini bir ko'ring dedim. Mening fikrimcha, har bir jinoiy ishning ochilishi - ilmiy ish. Menga qolsa, Sunnatullaevning ishini ochsangiz, shartta "huquqshunoslik fanlari nomzodi" yoki "do'kto'ri" unvonini berib yuborardim.

- Rahmat, xuddi unvonni olganday bo'ldim, - dedi Zohid kulimsirab.

- Endi ishimizga taalluqli bir savol: Asadbekka o'xshaganlar, jinoiy guruhlar nima uchun taltayib ketishdi? Ular oldin pastki qobiqda pisib yurishardi. It qutursa egasini qopadi, deyisharmidi? Ularni nima quturtirdi?

- Buning sabablari ko'p. Jamiyatning tomir urishiga qarab, sabablarni axtarish kerak.

- Siz bir axtaring. Ungacha mening javobimni eshitib ko'ring. Jamiyatning kasalini eslaganingiz yaxshi. Asadbeklar paytdan foydalanishdi.

Oshqovoq Gdlyan tepa tomonni sur-sur qilayotganida bular bilan hech kimning ishi bo'lmay qoldimi? Kadrlar masalasi ko'tarildimi? Ko'p joylar bo'shadimi? Bular o'sha joylarga o'zlariga sodiq odamlarini tiqishtira boshlashdimi? O'rtada pul degan nozanin o'ynadimi? Bu nozanin bir karashmasi bilan necha jonlarni behalavot qilarkin? Bular hali ham o'sha-o'sha zamon deb o'ylashyapti. Hali ham aytganlarini qonun deb ishonishadi. Bir jihatdan shunday deb o'ylashlari ham durust. Ilm deganim - rentgenday gap. Biz ularning o'pka-jigarlarigacha ko'rib turishimiz shart. Bo'lmasa kasalning ildizini topa olmaymiz... Ustozim to'g'ri aytgan ekanlarmi, qahva aqlni peshlarkanmi? Yana bittadan ichamizmi?

Zohid piyolani chetga surib, iltifoti uchun Said Qodirovga rahmat aytdi-da, ketishga ijozat so'radi. U ostona hatlab xonaga kirishida ezgin kayfiyatda edi, chiqishda boshqa holda bo'ldi. "Gapi boshqa, ishi boshqalarga o'xshamaydi", deb o'ziga-o'zi taskin berdi.

2

Jamshid Sunnatullaevning avvalgi jinoiy ishini o'rganishni Zohid e'tiborga molik masala deb hisoblagan bo'lsa-da, bu vazifani bajarishni keyinroqqa qo'ygan edi. Said Qodirovning huzuridan chiqqach, Jamshid o'smirlik chog'ida ishlagan idoraga qarab yurdi. U "Ish" bilan dastlab tanishgan chog'ida pala-partishlikni, da'vogar qizning tergovdagi gaplari bilan sudda aytganlari orasida mantiqiy bog'lanish buzilganini aniqlagan bo'lsa-da, hali unda "Sunnatullaev tuhmat bilan qamalgan ekan-da?" degan fikr uyg'onmagan edi. Hozir borishidan maqsadi ham tuhmatni fosh etish emas, balki Sunnatullaevning "Ish"iga aniqlik kiritish, Asadbekning to'dasiga qanday kirib qolganini bilishga intilish edi.

U Jalol Komilovning shaxsini oz bo'lsa-da, aniqlashtirdi. Jinoyatchilar ko'chasiga qanday kirganini taxmin qila oldi. Eng muhimi - osilgan odamning Jalol Komilov ekani aniq. Hamdam hatto uning laqabini ham aniqlashtirib berdi - Shilimshiq. Zohid buni eshitishi bilan "Shilimshiq bo'lsa, o'ladigan odam ekan-da", deb ham qo'ydi.

Jamshidning "Ish"i hiyla murakkab, chunki "o'ldi" degan fikr bilan ko'milsa-da, aslida tirik bo'lishi haqiqatga yaqinroq. Komilov bilan Sunnatullaevning bir jihati o'xshash - ikkoviga ham aza ochilmadi. "Voy, jigare-em!" deydigan odam topilmadi. Axir qarindosh-urug'lari bor-ku, ular nima uchun jim? Ular yigitlarning nima ish bilan shug'ullanishganini bilishganmi, bilganlari uchun "O'lgani yaxshi bo'libdi", deb qo'ya qolishganmi? Yo qo'rqishganmi? Kimdan qo'rqishadi?

Kuzning bir oz izz'irinli, ammo yoqimli shabadasi esib turgan xiyobondan yurib borayotgan Zohid bu haqda avval ham o'ylagan, avval ham "Kimdan qo'rqishadi?" degan savol devoriga boshini urib, to'xtagan edi. U bir narsani idrok qila olmayotgan edi:

Komilov ham, Sunnatullaev ham Asadbekning odamlari. Bir xilda o'ldirildi. Bunday holda Asadbek indamay ketaveradigan latta odammi? "O'zi o'ldirtirgan bo'lsa-chi?" degan taxmin o'rinsiz. Agar o'zi o'limga hukm qilsa, bunday namoyishkorona osib qo'ymas edi. "Balki boshqalarga o'rnak bo'lsin", degandir?

Baribir bunday yo'l tutishi aqldan emas. Zohidni ko'proq qiynagan savol begona odamning murdasini "Jamshid Sunnatullaev" deb ko'mishlari. Bu o'zlarining nayranglarimi yo go'lliklarimi? "Siz ko'mgan odam Sunnatullaev emas", desak qidirishdimi? Yo uni o'zlari yashirishdimi?..

Savollar Zohidning nazarida qavat-qavat qo'yilgan beton devorga o'xshardi. Bu devorni yiqish uchun Said Qodirov aytganday "Ilm" deb atalguvchi portlatgich zarur.

Zohid xiyobondan o'tgach, avtobusga chiqdi. Yarim soat deganda Jamshid ishlagan idoraga yetib bordi. Keng dahlizning boshlanishiga qo'yilgan eski yozuv stoli yonida yoshlari oltmishlardan oshgan ikki kishi choyxo'rlik qilib o'tirishardi. Idoraga kirib kelgan begona odamni ko'rib ikkovlari uni savol nazari bilan qarshiladilar. Zohid odob bilan salom berib ko'rishgach, ulardan biri choy quyib uzatdi-da:

- Keling, inim, birovni izlayotganga o'xshaysiz? - dedi.

- Qaerdan bildingiz? - dedi Zohid choy ho'plab.

- Bilamiz-da, shu yerda o'tirib rizqimizni terib yeganimizdan keyin kim keldi, kim ketdi, kimning dardi nima - sezib turamiz-da.
- Bu yerda anchadan beri ishlaydiganga o'xshaysiz, a?
- Oltinchi yil ketyapti. Mamasodiqning bir og'iz gapi bilan issiq joyimni tashlab kelganman.
- Buning o'zi yigirma yildan beri shu yerda. Galma-gal turamiz. Hozir ismen almashadigan paytga keldingiz. Ismen bahona ikkita chol valaqlashib olamiz-da.
- Zohid choyni ichib bo'lib piyola uzatgach, maqsadini aytdi:
- Mamasodiq aka, bundan o'n ikki o'n uch yil oldin shu idorada Jamshid degan yigitcha ishlagan ekan, eslaysizmi, bir qizni zo'rlayman, deb qamalib ketgan ekan?
- Jamshidmi? Sunnatvoyning o'g'lini aytyapsiz-da, a?
- Ha. Bir qizni...
- Bo'lmagan gap! Boyaqish mo'min-qobil bola edi. Otasi ham tilla odam. Hozir yotib qolgan...
- Yosh bola narsaga shayton vasvasa qilgan bo'lsa, ko'zi qonga to'lgan payt sho'xlik qilgandir, - dedi Mamasodiqning sherigi.
- E, yo'q, qo'ysangiz-chi bu gaplarni, - dedi Mamasodiq bosh chayqab. - Siz uni ko'rmagansiz, bilmaysiz. Shaytonga bo'yin egadigan bolamas edi. Bu yerda bir tuhmat bo'ldi chog'i.
- Yosh o'smirda kimning xusumati bo'lishi mumkin? Yo otasining dushmanlari bormidi?
- Bunisini bilmayman, uka, siz nima uchun surishtirib qoldingiz?
- Men prokuraturadanman, - Zohid shunday deb hujjatini ko'rsatdi. - Siz aytganday tuhmat bo'lishi mumkin. Tuhmatligi aniqlansa, u oqlanadi.
- Ie, haliyam qamoqdami u? - deb ajabladi Mamasodiqning sherigi.
- E, yo'q, - dedi Mamasodiq, - ikki yilmi uch yilmi o'tirib chiqdi. Endi oqlashlarning nima foydasi bor? Onasi bu sharmandalikni ko'tarolmay o'lib ketdi. Otasi ishdan bo'shadi. Issiq joyini sovutdi. Oqibat na o'likmas, na tirikmas - yotibdi.
- Shunday deysiz-ku... oqlansa... har holda yelkasidagi sharmandalik yuki olib tashlanadi-ku?
- Baribir foydasi yo'q. Uni oqlab, tuhmat qilganlarni qamash qo'lingizdan keladimi? Kelmaydi-da. Shuning uchun foydasi yo'q, dedim.
- Siz tuhmat deyapsiz. O'sha paytda nima uchun aytmagansiz?
- Biz kimmiz, bizning gapimizni birov sariq chaqaga olarmidi? Qorovulning gapini eshitadigan quloq bormi o'zi? O'shanda birdan mish-mish tarqaldi. Tergovchi keldi, opa bilan gaplashdi. Opa kimni chaqirsa, o'sha guvohlik beribdi. O'sha kuni men ismenda edim, birov bir nima deb so'ramadi. "Sendan so'rashni istashmayotibdimi, sen bir faqir odam, lozim bo'lmagan ishga burningni tiqma", deb jim qolaverdim-da.
- Siz Jamshidning zo'rlashi mumkinligiga nima uchun ishonmayapsiz?
- E, inim, zo'rlaydigan bolaning ko'zi o'ynab turadi. "G'unajin ko'zini suzmasa, buqacha arqonini uzmaydi", degan maqolni eshitganmisiz? Jamshidniki emas, o'sha... hajoizning ko'zi o'ynab turardi. G'arko'z edi u. Hozir ham o'ynab turadi. Uning o'zi Jamshidga osilib, labini cho'zib yurardi. Imoratni ko'rib turibsiz. Shu uchinchi qavatdan o'zini tashlagan odam tirik qoladimi? Xo'p, adolat qilmoqchi ekansiz, yuring, ko'rsatay.
- Mamasodiq shunday deb o'rnidan turdi-da, hovli tomon yurdi.
- Ana, osma tik tarnovni ko'ryapsizmi, deraza yonidan o'tgan. O'shanga osilib, manavi tomga tushgan, undan yerga sakrab, do-dovoy qilgan. Derazadan tashlagan odam hech bo'lmasa manavi tomga tushadi, hech bo'lmasa tunukani pachoq qiladimi?.. Gap shu ukam, adolat qilaman, desangiz, o'sha hajoizning bo'yniga qo'yib, qamang.
- U hozir qaerda, bilmaysizmi?
- Qaerda bo'lardi, go'rga ketadimi, shu yerda. Opaning muovini hozir. Nomi muovini, aslida opa hamma ishni shuning qo'lga topshirib qo'ygan. Bu shaytonning urg'ochisidan hamma bezor.
- Gapingizga qaraganda uni yomon ko'radiganga o'xshaysiz.
- Men yomon ko'rdim nima-yu yaxshi ko'rdim nima, foyda-zarari yo'q hech kimga. Men bir qorovul odam bo'lsam, kelayotganida o'rnimdan turib salomimni beraman, hushiga kelsa alik oladi, kelmasa yo'q, alik olmasang onangnikiga, deb qolaveraman. Idora xodimlariga achinaman-da. Ba'zan duch kelganni itday qopadi. Yo qudratingdan, bu yalmog'iz doim chap yoni bilan turadimi, deyman. Huzuriga kirmoqchi bo'lganlar zirillab turishadi. "Hajoizning kayfiyati qalay, kirsak bo'larmikin?" deyishadi. Zohid tajangroq ko'ringan Mamasodiqning bu gaplarini eshitib kulimsiradi:
- Unda men ham so'ray: kayfiyati qalay, hozir kirsam bo'larmikin?
- Bugun qopadigan kuni. Qo'rqmasangiz, kiravering.
- Qopsa qopar, do'xtirga borib qirqta ukol olsam, tuzalib ketarman, quturmasman.
- Zohidning hazili Mamasodiqqa ma'qul kelib, jilmaydi.

IV bob

1

O'zining o'rmoniga sig'magan bir sher boshqa bir o'rmonga borib qarasaki, o'zidan zo'rrog'i yo'q. Shunda u behad quvonib "Men shu o'rmonning shoh-arsloniman! Hamma qarshimda tiz cho'ksin!" deb na'ra tortibdi. Bu nodon o'ylamabdi, bu o'rmonning o'z xo'jasi - arsloni bordir, u pinakka ketgandir, hademay uyg'onar, uyg'onsa ish rasvo bo'lar...

O'z ko'nglicha shaharga yakka hokim bo'lib olgan Hosilboyvachcha ana shu nodon sher toifasidan edi. Yengil-elpi g'alabalar bilan shu martabaga yetgan u aqli qosir mutlaq hokimlikka erishmoq uchun bittagina asosiy g'alaba yetarli deb o'yladi. Agar u qimorboz bo'lsa edi, oshig'i hamisha olchi turishi mumkin emasligini bilardi. U oshiq tepishni yaxshi o'rganmay turib bor mulkni, hattoki jonni tikdi. Tikdi-yu, Asadbekning oshig'i olchi turib, u yutqizdi. Agar Hosilboyvachcha din ahlidan, yoinki ularga yaqinlardan bo'lsa edi, "Iza tavotiru aala ahadikum an nia'mu fal-yabki aala nafsihi fa qod salika g'ayra tariyqus-solihin"[3] hikmatining ma'nisini chaqarmidi. Afsuski, u o'z holiga yig'lay olmay ketdi.

Har bir qush qaerga, qanday in qurishni biladi. Buni bilibdimi, demak, yashashdan maqsadi ne ekanini ham anglaydi. Jonzotlar orasida eng onglisi hisoblanuvchi inson vakili bo'lmish Hosilboyvachcha qush bilgan narsaga fahmi yetmadi. Chumchuq hech qachon burgut uyasini orzu qilmaydi. U esa orzu qildi... Chumchuq bilan burgutning qanoti ham, changali ham har xil bo'lishini bilmadi...

Asadbek esa bu o'yinda yutishiga ishonardi. Inson qalbi haqiqatdan, adolat va muruvvatdan o'z xohishi bilan emas, o'zi bilgan va

bilmagan kuch orqali zo'rlik bilan uzoqlashadi. Asadbek uni o'ldirishni istamagan edi. U Hosilboyvachchaning ko'p qiliqlarini kechirib kelardi.

Ayrim izdihomlarda "Shu bola oxiri to'qmoq yeydi", deb qo'yardi, lekin "shu to'qmoq bilan o'zim ursam kerak", deb o'ylamasdi. "Yovni ayagan yara yer, kaltagini sara yer", deb bejiz aytishmagan. Asadbek bu maqolni bilmas edi, ammo u "Senga zulm qilsalar, sen o'n karra zulm bilan javob qaytar", degan o'z aqidasiq sodiq holda yashardi. Hosilboyvachchaning zarbidan so'ng quyosh yuzi to'silib, sovuq bosh ko'targani kabi, Asadbekda zulm uyg'ondi. Afsus shuki, kechroq uyg'ondi. Asadbek Hosilboyvachchaning zarbaga shaylanayotganini sezgan edi. Qilich Sulaymonovning "Shu ish bahona bo'lib Asadbekni yo'qotish kerak. Bu shaharga xo'jayinlik qilish faqat sizga yarashadi", degan gaplarini yozib olib taqdim etishi yoki Elchinni to'yda haqoratlashga jur'at etishining o'ziyoq ogohlantiruvchi zarbalardan edi.

Asadbek "Hosilboyvachcha kuchliroq zarba berishga qodir emas", deb yanglishdi.

Asadbekning keyingi kunlardagi ahvolini ko'rgan Chuvrindi "kasallik xuruj qilyapti", deb xavotirlandi. Asadbek esa kasalini qariyb unutgan, butun fikri-zikri Hosilboyvachchada edi. U ko'zlarini yumdi deguncha qizi sharmandali holda gavdalanar, bu manzara temir tirnoqlar bilan ruhini ezardi. Uning ingrashlari tan azobidan emas, ruh qiynog'idan edi.

O'sha kuni qizi titroq ovozda, "Ada, siz hech kimni o'ldirmaysiz, ularni o'zim o'ldiraman", deganida zimiston ko'ngliga bir yorug'lik mo'raladi. Ehtimol, qaysi bir ota shunday fojiga ro'para bo'lsa-yu, qizi qasos istagida shunday desa, balki "Mayli, qizim, o'ch ol!" der. Lekin gap shundaki, u "qaysi bir ota" emas. U - ASADBEK!

U erkak bilan ayolning vazifalarini ajrata oladi. O'lar holida ham bu ishni qiziga qoldirmaydi. Agar o'g'illari shu yerda bo'lishganida, shubhasiz, ular singillarining toptalgan nomusi haqqi qasos olishga otlanishardi. Ammo o'shanda ham Asadbek ularning yo'lini to'sgan bo'lardi. Chunki farzandlarini yovuz shamoldan asray olmagan ota kabi u o'zidan-o'zi nafratlanardi. Eng muhimi - Zaynab nomusi bir vosita, shu orqali o'zining nomusi bulg'anganini yaxshi idrok etadi. Agar o'z nomusi uchun qasos olishga qurbi yetmasa, erkakman, deyshni xayf sanaydi.

U mag'rur yashadi. O'layotganida ham mag'rur tarzda o'lishni istadi. "Qasossiz ketsam, yotqizib ko'ma olmayсан, go'rimda tik turaman" degani shunchaki oddiy gap emas, qalb nidosi edi.

U ota hovlisiga qadam bosganida holsiz edi. Chuvrindi buni kasallik hukmi deb o'yladi. Reja amalga oshgach, Asadbek uydан bitta-bitta bosib chiqib keldi. U endi bir necha soat ilgari holsiz odam emas, qaddini mag'rur tutuvchi Asadbek edi.

2

Biri kam dunyo, deb shunga aytadilar.

Mo'ljalidagi ishni o'ylab-o'ylab obdon pishitasan. Nimadan boshlab, nimadan tugatishgacha belgilab olasan. To'siq bo'luvchi yo xalal beruvchi, yoyinki o'ylaganingni chippakka chiqarib yuborishi mumkin bo'lgan yuz (balki ming) tasodiflarni hisobga olasan. Yo'lingda o'sha hisobga olganing yuz (balki ming) tasodif emas, yetti uxlab tushingga kirmagan yuz (balki ming) birinchi tasodif qad rostlaydi. Bu tasodif to'sig'ini yanchib yo aylanib, yoyinki oshib o'tishni bilmay garang bo'lib turganingda mo'ljalidagi ishingdan latta hidi kelib qoladi.

Qaddini mag'rur tutib, o'ljalari yoniga yaqinlashayotgan Asadbekni o'sha yuz (balki ming) birinchi tasodif kutardi.

Uning rejasi oddiy: bir o'q bilan ikki quyovni urmoq edi. Asadbek Hosilboyvachchaning G'ilaysiz kelmasligini bilardi. O'q ovozi eshitgan G'ilayning hovliga otilib kirishini ham hisobga olgan, shu sababli ham Chuvrindiga izma-iz kelishni tayinlagan edi.

G'ilayning pistirmada turganiga amin bo'lgani uchun ham to'pponchani Elchinga berdi. Elchin dovdirab, nima bo'layotganini anglab yetgunicha G'ilay uni daf qilishi, so'ng o'zi ham shu yerga behush cho'zilishi lozim edi. Dastlabki reja bo'yicha Shomil ham jon berishi kerak edi. Asadbek arqonni uzun tashlab, bu ishga Xongireyning ham aralashishi mumkinligini hisobga olib, unga omonlik berishni lozim topdi. Vazifa bir oz yengillashdi, ayni choqda chigallashdi.

O'ljasiga yaqinlashayotgan Asadbek o'z xayolicha qurgan qasos imoratining bir tomoni o'pirilayotganidan bexabar edi. U "ikki mal'unning oqqan qonini ko'rib, ko'nglim taskin topar, qalbni burab azob berayotgan ombur kuchdan qolar", deb o'ylab adashgan edi.

O'qlar zarbidan chalganchasiga yiqilgan Hosilboyvachcha bulutli osmonga tikilib, najot kutayotganday edi. U tirikligida ham ko'zlarini chaqchaytirguvchi edi. Asadbek shu chaqchaygan ko'zlarni dastlab ko'rganidayoq yoqtirmay, to'daga qo'shmagandi.

Hozir ham unga qarab battar g'ashlandi. Elchinning qo'lidan to'pponchani olib ikki o'q bilan bu chaqchaygan ko'zlarni yo'q qilmoqchi bo'ldi. Engashib, kuyovi changalidan to'pponchani olmoqchi bo'lganida Elchin ingradi. Bu ovozni eshitib, Chuvrindiga "O'lmabdi-ku?" degan savol nazari bilan qaradi. G'ilayning qo'lidan to'pponchani olishga ulgurgan Chuvrindi "otaymi?" deganday shaylandi. Uchinchi o'q otilmay turib G'ilayga zarba bergani uchun u o'zini aybdor his qilib, xatosini to'g'rilamoqchi bo'ldi. Ana shunda Asadbek bir qalqib ketdi.

Kuyovini o'limga hukm qilganida diydasi qattiq edi. Uning qat'iy fikricha, Elchinga bundan bo'lak mukofot bo'lishi mumkin emas edi. U "Elchinning yuragi ko'pdan beri bir-ikki o'qni sog'inib qolgan", deb o'ylardi. Aslida Elchinning yuragi Zaynab o'g'irlangan kunlariyoq qo'rg'oshin o'qlarni yutib, tepishdan to'xtashi lozim edi. Zaynabning keyingi taqdiri, sharmandalik chodiriga o'ralishining sababchisi ham Asadbek nazarida Elchin edi.

Asadbekning qo'lqop kiyib olganiga Elchin ajablantirdi. Holbuki, qo'l sovqotadigan darajada ayoz tushmagan edi. Elchin to'pponchada barmoq izlari qolmasligi uchun qo'lqop kiyilganini, to'pponchada Hosilboyvachchaning qotili emas, balki o'zining barmoq izlari qolajagini qaerda bilsin? Hosilboyvachchaga o'q uzgan to'pponcha Elchinda, Shomilniki esa Hosilboyvachcha qo'lida bo'lgach, milisa chaqirilishi mo'ljallangan edi. Ana o'shanda milisa bir-birini "o'ldirgan" ikki nodon "Ish"i bilan shug'ullana boshlardi.

Rejadagi ish nihoyasiga yetay deganida Elchin ingrab yotibdi, joni qattiq ekan, o'lmabdi. Bu xatoni tuzatish oson - bir imo qilsa bas, Chuvrindi o'q uzadi. Lekin... imo qilishga jur'at eta olmadi. Ko'z oldida parishon Zaynab ko'rindi. Qulog'i ostida uning "otmang!" degan hayqirig'i eshitilganday bo'ldi. Bir soniyaning o'zida, Elchining hayoti qilga osilib turgan nafasda Asadbek o'zi kutmagan holga tushdi. Uning ro'parasida, parishon Zaynabning yonida Elchinni otalajak o'qdan himoya qilganday onasi, so'ng... xastalikdan ozib ketgan kichkina Samandar ko'rindi. Asadbek bu holatini keyinchalik ham ko'p o'yladi. Onasining ko'ziga ko'ringanini tushunish mumkin. Onasining ruhi nabirasi Zaynabning taqdirini o'ylab nabira kuyovning hayotini saqlab qolmoq uchun bezovta bo'lgandir? Samandar-chi? Go'dak ukasining ruhi nechun bezovtalandi? Bu savolga Asadbek keyinroq javob topishga harakat qiladi.

Ayni damda Chuvrindi izn kutib, hojasiga tikiladi. Asadbek esa ko'ziga ko'rinayotgan yaqinlari oldida ojiz.

Payg'ambar afandimiz (sallallohu alayhi vasallam) namoz so'ngida o'ng tomonga salom berib, chap tomonga salom berishga ulguramanmi, yo'qmi, Xudo biladi, degan ekanlar. Kishi olgan nafasini chiqara oladimi yo u nafas bilan joni qo'shilib chiqadimi - bilmaydi. Bilmagani holda xuddi dunyoda mangu qoladiganday mag'rur yuradi. Qorni bir kosa ovqatga to'ygani holda doshqozonda to'la osh bo'lmo'g'ini istaydi. Shu uchun kurashadi, yon-atrofidagilarni bosib-yanchadi. Suyagini qizg'anib irillagan itdan kuladi, o'zi esa faqatgina irillab qo'ya qolmaydi, g'anim deb bilgani birodariga tashlanadi, kekirdagidan oladi. Umri davomida bu dunyoning hoyu-havaslarini deb necha odamning ruhini majaqlaydi. G'ofil banda... o'zicha oltmishmi yo to'qson yilmi umr ko'radiganday kerilib yuradi. Holbuki uning umri birgina im qoqish bilan uzilishi mumkin.

Mana, hozir Asadbek birgina imlasa tepki bosiladi, o'q ko'z ilg'amas tezlikda olovli iz qoldiradi-yu, Elchinning issiq qalbidan makon topadi. Tamom-vassalom.

Chuvrindi hojasidan izn kutadi. U nodon banda "otarchining hayoti begimning qo'lida", deb o'ylaydi. U bilmaydiki, olam tig'i joyidan qo'zg'olgan taqdirda ham Xudo xohlamasa, biron tomirni ham qirqolmas. Bu onda Yaratgan taqdir yozug'iga xiyonat qilmadi - im qoqilmadi, tepki bosilmadi, o'q o'zining sovuq makonida qoldi.

Asadbek bir zumgina ko'zlarini yumdi-yu, temir tirmoqlar hukmidagi qalb azobidan ingrab yubordi. So'ng Elchin qo'lidan to'pponchani oldi-da qasos o'tining zabtidanmi yo kuyovini o'limga hukm etishga jur'ati yetishmagani alamidanni, ko'zlarni mo'ljalga olishni ham unutib, barcha o'qlarni jonsiz jasadga qadadi. Chuvrindi hojasini shu paytgacha bu ahvolda ko'rmagan edi. Shu sababli uning vajohatidan bir oz cho'chidi.

Asadbek bir necha nafas harakatsiz turgach, burilib, uy tomon yura boshladi. U endi yaqindagina mag'rur qadamlar bilan uydan chiqqan Asadbek emas, o'lim to'shagi sari borayotgan xasta odam ko'rinishida edi. Uch-to'rt qadam bosgach, u to'xtab, o'girildi: - Do'xtirga olib bor.

Shunday deb uyga kirib ketdi.

Chuvrindi reja o'zgarganini fahmladi. Hojasidan "yana nima qilay?" deb so'ramadi. Asadbek gapni cho'zmadimi, demak, bu yog'i uning fahm-farosatiga bog'liq. Chuvrindini Yaratgan fahm-farosatdan qismagani esa Asadbekka ma'lum. Agar hozir Kesakpolvon bo'lganida "G'ilayni bog'la, Otarchini do'xtirga olib bor, "uyida kimdir otib ketibdi", de, qorong'u tushganida Hosilni ko'mib kel", deb birma-bir tushuntirgan bo'lardi.

Chuvrindi tezlik bilan harakat qilib, avval ipak kanop bilan G'ilayning qo'l-oyoqlarini bog'ladi, so'ng yelimli tasmani og'ziga yopishtirdi. Shundan keyingina Elchin ustiga engashib, biqin tomoni qonga belanganini ko'rdi.

Halimjon Chuvrindining topshirig'i bo'yicha izma-iz yurib kelib, endi eshikning naryog'ida amrga mahtal turgan edi. Chuvrindi ichkaridan "mashinani olib kel!" deb baqirgach, katta ko'cha tomon yugurdi.

Asadbekning "do'xtirga olib bor", degani "kuyovimning jonini asrab qol", degan ma'noni anglatishini Chuvrindi bilardi. Kasalxonaga olib borsa, bundan milisa ogoh topadi, milisa bildimi, kavla-kavla boshlanadi. Busiz ham Shilimshiq bilan Jamshid(?)ning o'limi ularning boshlari uzra balo bulutiday soya tashlab turibdi. Qo'llari uzun bo'lgani bilan hamma yoqqa yetavermasligini boshqalar bilmasa ham Chuvrindi payqaydi.

Ayniqsa, Zohid co'roqqa chaqirganida, uyiga kelganida yuragi noxushlikni sezdi. Endi Elchin otilgani bilan shug'ullanishsa, latta isi kelishi hech gapmas. Yetti qo'shnidan hech bo'lmasa bittasi besh-o'nta o'q ovozi eshitganini aytib qo'yadi. "Xo'-o'sh, - deb o'ylaydi tergovchi (balki o'sha prokuraturadagi Zohiddir?), - ikkita o'q Elchinning biqinida, qolganlari qani?"

Chuvrindi mashina kelgunicha bir qarorda to'xtashi shart edi. Elchinni uyiga olib borib, so'ng tabibni olib kelish ko'p vaqt talab qiladi, bu vaqt ichida yarador omonatini topshirib qo'yishi hech gap emas. Reja o'zgarganidan keyin esa, uning o'lishi sira ham mumkinmas... Chuvrindi avval Elchinni uyiga olib borishga, Zaynabni ogohlantirganidan so'ng kasalxonaga sari yurishga ahd qildi. Elchinning uyiga borgach, bu rejasini yana o'zgartirmoqqa majbur bo'ldi.

3

Dorining xumori tutib to'lg'onayotgan Zaynabni ko'rgan Chuvrindi masala yanada murakkablashganini bildi. Hozir Zaynabga gapirish foydasiz edi. Shu sababli Elchinni kasalxonaga tashlab, so'ng orqaga qaytishga qaror qildi. Shu bugun, ayniqsa, shu damda sodiq yigitlariga ehtiyoj sezdi. Zaynabni yolg'iz tashlab chiqayotganida Jamshidni qo'msadi. U bo'lsa edi, ish bir oz yengillashardi. Zaynabni tabibga olib borishni, eng muhimi - "Elchinni otgan odamni ko'rgan" bir-ikki guvoh topishni unga bemalol ishonsa bo'lardi. To'g'ri, yigitlar orasida ishonchga sazovorlari ham bor, ammo ularni bunday qaltis ishlarga jalb qilishga ko'ngli chopmaydi. Yo'lda ketaturib, Halimjonni yoniga olganidan picha afsuslandi. Garchi Halimjon qaysi bir jihatlari bilan Jamshidni eslatsa-da, beg'ubor ko'zlari halolligidan darak bersa-da, ba'zan qarashlarida "mendan ehtiyot bo'l" degan o't chaqnaq qoladi. Chuvrindining ziyrak nigohi bu o'tni ilg'aydi. Ilg'agani uchun ham ehtiyot chorasi haqida o'ylaydi.

Eng yaqin yoki birinchi duch kelgan kasalxonaga olib borish - kutilmagan falokat ilonining dumini bosib olish demakdir. Har bir kasalxonada bir-ikki tanishi yoki ishonchli odamlari bo'lsa-da, masala ENG ishonchli odamlar yordamida hal etilajagi sababli shaharning kunbotar tomonidagi yangi kasalxonaga tomon yurdi.

Chuvrindi orqa o'rindiqa, Elchinning boshini tizzasiga qo'ygan holda o'tirardi. Dam-badam uning peshanasini ushlab qo'yadi. Bir mahal Elchin qattiq ingradi. Chuvrindi kaftini uning peshanasiga bosib:

- Hofiz, ozgina chidang, hozir kasalxonaga yetamiz, - dedi. So'ng so'radi: - Hofiz, gapimni eshityapsizmi? Men - Mahmudman, javob bering, eshityapsizmi?

Bir necha nafasdan so'ng Elchin ingrab javob berdi:

- Ha...

- Bek akam o'ch olmoqchi edilar. Falokat oyoqostidan chiqib qoldi. Buni keyin tushuntirib beraman. Hosil o'lishi shart edi, o'ldi. Ammo buni hech kim bilmasligi kerak. Siz ham unuting. Gapimni eshityapsizmi? - Chuvrindi "bu gap senga ham tegishli" deganday Halimjonga bir qarab oldi. - Hofiz, eshityapsizmi?

Elchin bu safar ham qiynalib "ha" deb qo'ydi. U Chuvrindining ovozi quduq tubida turib eshitayotganday edi. Shu sababli Chuvrindining gaplarini durust idrok qilolmadi.

- Hofiz, - dedi Chuvrindi, - siz yo'lda ketayotgan edingiz, bir mashina quvib o'tib, to'xtadi. Mashinadan tushishingiz bilan sizni otdi. Otgan odamni tanimaysiz. Gapimni eshitingizmi?

Elchin javob bermadi. U quduq tubiga cho'kib borar, Chuvrindining ovozi esa tobora uzoqlashardi.

Chala qurilgan imoratlar yonidan o'tishayotganda Chuvrindi Halimjonga qarab:

- Hofizni shu yerda tasodifan ko'rib qolib, mashinangga olding. Boshqa hech narsa bilmaysan, - dedi.

Halimjon ma'qul ishorasini qilib, jim ketaverdi.

Kasalxona hovlisiga kirishlari bilan mashina to'xtab, Chuvrindi tushib qoldi. Mashina qabul bo'limi sari yurgach, u asosiy bino tomon yo'naldi. Kerakli odamni topib, izoh berib o'tirmadi, buyruq qisqa bo'ldi - u o'lmasligi kerak!

Tabiblar, hamshiralar yarador atrofida girdi-kapalak bo'lishayotganida Asadbekning boloxonasidagi telefon jiringladi. Hofizning mashinasini qaerga eltib qo'yish xususida buyruq olgan ikki yigit tezlik bilan yo'lga tushdi.

4

"Men senga qasos olish qanaqa bo'lishini ko'rsataman. Hozir o'lishi kerak bo'lgan odam sening ham, mening ham nomusimni bulg'adi..."

Asadbek shunday deb ko'cha eshigiga tikildi. Elchin esa u aytgan gaplarning asl mag'zini chaqish uchun bir unga, bir ko'cha eshigiga qaradi. Asadbekning shaxsan o'zi qasos olmoqchi bo'layotgani unga ajabtovur tuyuldi. Bittagina imosiga ilhaq o'nlab yigitlari turganida to'pponcha yalang'ochlab, deraza panasida pusib o'tirishning boisini anglab yetishi mushkul edi.

"O'lishi kerak bo'lgan odam kim? ВЪ" deb o'yladi Elchin. - Ikkimizning nomusimizni bulg'ashi mumkin bo'lgan kim ekan? Jamshidmi? U qaytib kelganmi? Uni nima uchun o'ldiga chiqarishdi? Endi chindan ham o'ldirmoqchimi? Zaynab... demak, o'shanda to'g'ri aytgan ekan-da... Men laqma..."

Zelixon Sochidan telefon qilganidan beri bularning o'yiniga tushunolmay gangib yurgan Elchin yana xalta ko'chaga kirib dovdiradi. Agar hozir eshik ochilib, Jamshid kirib kelsa-yu, Asadbek uni otsa... so'ng... "Chotingda bezing bo'lsa, bu yuvuqsizni topib o'zing o'ldirishing kerak edi. Qasoskorman, deb katta ketishni bilasan. Sen erkakmisan, sen - dayussan!" deydimi?.. Xayoliga daf'atan kelgan bu fikr butun badanini, badani nima ekan, oyoqlarining barmoqlarigacha, barmoqlar nima ekan, tirnoqlarigacha muzlatib yubordi!

To ko'cha eshigi ochilib, ostonada Hosilboyvachcha ko'ringuniga qadar Elchin Jamshidga qarab o'q uzilishiga amin edi. Shu sababli Hosilboyvachchaning sovuq basharasi ko'ringani hamon ajablanib, qaynotasiga savol nazari bilan boqdi: buning aybi nima? To'yda meni xorlaganmi? Nahot shuning uchun?.. Uyg'ongan savollar oqimi oxiriga yetmay o'q uzildi. So'ng Asadbek to'pponchani uzatib, qahrli ovoz bilan amr etdi:

- Chiq tez, o'l'madi shekilli, qo'lim titradi. Tirik bo'lsa, ot!

- Nimaga?

- Chiq deyapman! Zaynabni bulg'adi bu, eshityapsanmi?! Erkakmisan, o'zing?

Elchin bu gapga ishonqiramasam ham, vujudida uyg'ongan bir kuch to'pponchaga qo'l uzatishga majbur etdi. Asadbek yana baqirgach, hovliga chiqdi. U Asadbekning gaplaridan tamoman gangigan edi. U qattiq yerda yurib emas, go'yo savollar botqog'iga tobora botib borardi.

Asadbek "ot!" deb buyurdi, u amrga itoat etib, hovliga chiqdi, o'lja sari yurib boryapti. Lekin tepkini bosa oladimi yo yo'qmi - aniq bilmaydi. Chunki Hosilboyvachchaning gunohidan bexabar. "Zaynabni qanaqasiga bulg'ashi mumkin? Axir Zaynab o'z og'zi bilan Jamshidni aytgan-ku? U rasvoni deb o'lmoqchi bo'ldi-ku?.." deb garangsiydi.

Asadbek reja tuzayotgan chog'ida Elchin Hosilboyvachchani otgani chiqadimi yo rad etadimi, deb ko'p o'ylagan edi. "Xotinini bunday holatda ko'rgan hebbim ham chidab turolmaydi", degan fikr rejaning to'liq amalga oshishiga ishonch tug'dirardi. U Elchin qalbida g'azab gulxani yoqish uchun Zaynabning hammomdagi sharmandali holati tasvirini ko'rsatmoqchi ham bo'ldi. Shu fikrga kelishi bilan o'zi uyatdan yorilib ketay dedi.

U kuyovini o'limga hukm qilgan edi. Ammo o'limning totli labidan o'pmoq arafasida turgan bu odamga ham tasvirlarni ko'rsatishga jur'at qila olmadi. Hosilboyvachchaning aybini otish oldidan qisqa tarzda bayon qilishni ham o'yladi. Biroq, bunga ham tili bormadi. O'q uzilgach, "Zaynabni bulg'adi bu!" deyishi esa Elchinda g'azab gulxanini yoqa olmadi, balki savol botqog'iga botirdi.

Qat'iyatsizlik bilan qadam bosib borayotgan kuyoviga qarab, Asadbek g'ijindi. U nishonni aniq olganiga, g'aninning jon taslim qilganiga ishonchi komil edi. Yana to'qqiz-o'n qadam qo'ygach, bir necha oy kuyovlik libosida yurgan Elchin ham "baxtiyor" hayotiga shu yerda yakun topmog'i lozim edi. Lekin u o'sha to'qqiz-o'n qadamni bosishni istamayotganday imillaydi.

Bir necha nafaslik fursat Asadbekka bir necha asrday g'oyat uzoq tuyuldi. Shubha yo'qki, qo'lida yana bir to'pponcha bo'lganida, oqibatini o'ylab o'tirmay, Elchinni shartta-shartta otib tashlardi.

Elchin esa og'ir qadam bosayotganini o'zi ham sezdi. "Kim ko'rubtur, ey ko'ngul, ahli jahondin yaxshiliq", deb afg'on chekuvchi, o'zini halol deb hisoblovchi, aslida esa o'zi bilmagani holda shaytonning suyuqli fuqarosiga aylangan bu odamga o'limning issiq tafti sari borayotgani, bir tasodif bilangina tirik qolajagi hozircha noma'lum edi. To'g'ri, u qorong'u uyda Zaynabga tegingan ondan boshlab Asadbekdan o'lim hukmini kutib yashardi. Hatto to'yidan keyin ham bu xavotir buluti tarqamagan edi.

"Jamshidda nima qasdingiz bor edi?!" deb jag'iga musht solganida qaynotasining hukm sari yaqinlashayotganini sezgan, ammo aynan shu bugun, aynan shu hovlida, hukmning ijro bo'lishini o'ylamagandi. Hozir, Hosilboyvachchaga yaqinlashar chog'ida ham qaynotasining rejasidan bexabar, hatto eshik zarb bilan ochilib, G'ilayni ko'rganida ham buni fahm etmadi. Avval ko'kragiga, so'ng biqiniga o'q qadalganidan keyingina bir "oh" uradi. Keyinroq, hushiga kelganida esa bu holatini eslab, laqmaligi uchun o'zini la'natlaydi. "Taqdir (Asadbek emas!) qo'limga to'pponcha tutqizgan ekan, hammasini otib tashlamaymanmi, hammasidan birato'la qutulmaymanmi", deb o'kinadi. Lekin... So'nggi pushaymondan kim lazzat topibdiki, Elchin huzurlansa...

Eshik tepki zarbidan ochilib, Elchin cho'chib tushdi. Ostona hatlayotgan Shomilning g'ilay ko'zlari bilan uning nigohi to'qnashdi.

O'zini himoya qilishni o'ylashga ham ulgurmasi. Uning nigohidagi "nimalar bo'lyapti, o'zim ham tushunmayapman", degan savolga javoban Shomil to'pponcha tepkisini bosdi. Hojasini yolg'iz qo'yganidan o'kinib, vajohat bilan yugurib kelgan G'ilay qanday voqea sodir bo'lganini aniq bilmasa-da, yerda cho'zilib yotgan Hosilboyvachchaga shu Elchin o'q uzgan deb gumon qilib, to'pponchasidagi bor o'qlarning barini uning jismiga bo'shatishi mumkin edi. Yaxshiki, Chuvrindi izma-iz yetib keldi...

Elchin to'pponcha og'zidan sachragan olovni ko'rди, so'ng... chuqur quduqqa ag'anadi. Yuragi qinidan chiqquday bo'lib shitob bilan tubsizlik sari uchaverdi. Uchaverdi, uchaverdi... quduqning tubidan esa darak yo'q. So'ng... qorong'ulik chekinib, atrofi yorisha bordi. G'alati manzaralar ko'rindi. Keyin birdan... xarobgina bostirma yonida ota-onasini ko'rib, titrab ketdi. Volidayn tajribaxonada kiyadigan oq liboslarida edilar. Elchin shum xabarni eshitiboq maktabdan yetib kelganida ular qo'lansa hidli tajribaxonada shu kiyimda, jonsiz holatda yotar edilar. Ularning kimyoviy tajriba o'tkazayotib zaharlanishganini keyinroq bildi. Shu paytgacha biron marta bo'lsin "zaharlanishganmide yo hasadchi hamkasblari zaharlashganmide?" deb sira o'ylamagan edi.

Hozir tubsizlik sari uchib borayotganida nechukdir shu savol xayoliga keldi. Picha to'xtab, so'rog'ini so'radi, ammo javob o'rniga

boshqa gap eshitdi:

- Sen bu yerda to'xtama, seni Noila kutyapti, - dedi onasi joyidan jilmay
- Nima uchun bu xarob bostirmada yashayapsizlar? - deb so'radi Elchin.
- Har kim amaliga yarasha ajr olar ekan, - dedi otasi.

Elchin bu gapning ma'nosini tushunmadi.

- Meni axiyri otishdi, - dedi Elchin. - Oyi, esingizdami, qamoqdaligimda kelib, boshimni silardingiz, o'zim himoya qilaman, derdingiz?
 - Himoya faqat Yaratgandandir. Biz Tangrimning xohishi bilan seni himoya qilar edik. Bizga berilgan bunday huquq kuchi bugun qirildi. Biz sendan har on duolar kutdik. Aqalli bir martagina peshanang sajdaga tegib, haqqimizga duo qilsang, bizlarni bu xorlikdan oz bo'lsa-da, qutqarar eding.
 - Imkonim bo'lmadi.
 - Imkon o'z qo'lingda edi. Sen ham biz kabi Tangridan yiroqlashding. - Bo'ldi, bas, to'xtama, endi qiyomatda diydor ko'rishamiz.
 - Men... o'ldim... endi sizlar bilan birga bo'lishni istayman.
 - Yo'q, bolam, bu baxtdan bizlar benasibimiz...
 - ...Bu ayovsiz hukmni eshitib, Elchin ingrab yubordi. Kuyovining harakatsiz gavdasi uzra engashgan Asadbek shu alamli, azobli ingrashni eshitgan edi...
 - ...Ota-onasi bag'riga sig'magan Elchin yana ucha boshladi. So'ng yaydoq dalada, o'tlari, chechaklari toptalgan kenglikda Noilasi ko'rindi. O'sha ko'ylakda, ammo... ko'kragida qonli dog' yo'q. O'sha pichoq... ko'kragida emas, qo'lida... uchidan qon tomib turibdi. Qamoqda ekanida, tushlarida ko'rganida bu ko'ylakda qonli dog' bo'lguvchi edi. Endi esa top-toza...
 - Noilam, nihoyat keldim, endi hamisha birga bo'lamiz. Otishganidan xursandman. Lekin afsusim ham bor... Oxirigacha qasos ololmadim. Faqat bittasini o'ldirdim... Nega indamaysan, Noila?
 - Bittasini o'ldirdingiz... bir begunoh bokira qizni esa, bulg'ab tashladingiz. Bu kammi sizga?!
 - Bu - qasos, Noila! Axir esingdami, tushlarimga kirib, qasosga undar eding?
 - U men emas edim.
 - Nima uchun bunday deydapsan, tushlarimga kirguchi sen eding!
 - Yo'q, adashyapsiz, u - qalbingizdagi shayton edi. Mening qiyofamga kirib sizga ko'rinar edi. O'ylab ko'rmadingizmi, bir qizni bulg'ashga men sizni da'vat etishim mumkinmidi? Men sizni hech yomonlikka qarab undaganmanmi? Mana bu toptalgan chechaklarni ko'ryapsizmi? Bularning bari bulg'angan qizlar. Zaynab ham bir kuni shu yerga keladi. Men sizni deb bir necha daqiqaga turdim, hademay yana chechakka aylanaman.
 - Men keldim, Noila, u dunyoda zurriyodim qolmadi. Yolg'iz o'g'il edim, urug'imiz quridi.
 - Farzand ko'rishni o'zingiz istamadingiz, yoshlikda o'ynab qolaylik, dedingiz. O'ynab-o'ynab shu martabaga yetdingiz.
 - Gunohlarim ko'p, bilaman, Noila, endi ilojsizman. Endi biz birga bo'lamiz.
 - Yo'q, sizning joyingiz boshqa. Siz izingizga qaytasiz.
 - Noila, meni ota-onam ham haydashdi, sen haydama. Men endi ayriliq azobiga chiday olmayman.
 - Sizni haydovchi men emasman. Siz Zaynabga qayting.
 - Unday dema, Noila, qaytmayman. Haydama meni... Bilaman, sening oldingda gunohkorman.
 - Siz Oллоh oldida gunohkorsiz. Men sizdan roziman, ammo Oллоh rozi bo'ladimi-yo'qmi, bilmayman. Qayting!
 - Haydama, Noila!
 - Sizni haydaguvchi men emasman.
- Shunday deb Noila ko'zdan yo'qoldi - chechakka aylandi. Elchin faryodli ovoz bilan chaqirdi:
- Noila!
- Uning nolasi sahro bag'riga tomgan tomchi kabi samarasiz bo'ldi. Ko'kragida alam iloni to'lg'onib, ingradi. Mashinada ketayotgan Chuvrindi ana shu ovozni eshitdi. Yana ucha boshlagan Elchin esa tanish ovozni ilg'adi:
- Hofiz, ozgina chidang...
- ... "Kim bu menga gapirayotgan?" deb atrofga alanglaydi. Tushunuksiz manzaralarda inson zoti ko'rinmaydi.
- Hofiz, gapimni eshityapsizmi?
- ... Yana alanglaydi. "Ha", deb javob beradi.
- Uchdi, uchaverdi... Tikonzorlardan o'tdi, tikanaklar badanini tildilar. Chayonzordan o'tdi, chayonlar nishlarini sanchdilar. Ilonzorga yetdi, ilonlar chaqdilar. Bu ham kamlik qilib, bo'yniga o'ralgancha bo'g'dilar. Elchin azobdan to'lg'onar. Kimlardir, qaydadir uning holiga kular, kulaverar. Shu azoblar gulxanida kuyayotganida ilonzorda Hosilboyvachcha ko'rindi. Nechundir ilonlar uni chaqmaslar, bo'g'maslar. Bir yo'g'on ilon esa nozanin kabi uning beliga o'ralar, so'ng labidan bo'sa olar. U esa kular, kulaverar. Oxir-oqibat kulgidan charchab, Elchinga qarar:
- Bular hammasi meniki. Men sendan oldinroq keldim. Endi meniki bular.
 - Men... Mening makonim shu yermi? - dedi Elchin.
 - E, yo'q, bu yer mening mulkim. Senga joy yo'q. Sen keyin kelasan. Kunduzi ilonlar seni chaqadi, go'shtlaringni yeb tugatadi. Shomgacha quruq suyaging qoladi. Tunda esa yana go'sht o'sib chiqadi. Ertalabdan yana ilonlarga yem bo'lasan.
 - Sen-chi?
- Hosilboyvachcha bu savolga javoban xoholab kuldi, bir buralib ilonga aylandi, so'ng yana asliga qaytdi.
- Kimsan o'zing, Hosilmisan yo shaytonmisan?
 - Xohlaganing.
 - Hosil bo'lsang, ayt: Zaynabga tegindingmi?
 - Buni qaynotangdan so'raysan.
 - Unda ayt: to'g'ri, men gunohkorman, jazo olishim tayin. Sen-chi? Gunohlaringning cheki-chegarasi yo'q-ku?
 - Shu yerda ham o'zbekligingga borasan-a? Yaxshi hamki qiyomatda sen gunoh tortuvchi tarozibon bo'lmaysan. Naq hammaning sho'rini quritan! Sen o'zing uchun javob ber. Boshqalar bilan ishing bo'lmasin!
- U uzoqlasha boshladi. Uzoqdan turib yana ovoz berdi:
- Hofiz, gaplarimni eshityapsizmi?

Chuvrindining ovozi unga Hosilboyvachchaniki bo'lib tuyuldi.

U uchdi. So'ngsiz ravishda uchaverdi.

Dam-badam notanish ovozlarni eshitdi:

- ...Tampon... tiking... puls...

Uchib yurishlar nihoyasiga yetib, ko'zlarini ochdi.

V bob

1

Kesakpolvon shaharga oqshomda kirib keldi. Avval Asadbekni izladi. Keyin Chuvrindini yo'qladi. Ularning qaerga ketganini hech kim bilmadi. Kesakpolvon boloxonadagi yigitlarning onasi-yu, opa-singillarini uch-to'rt sidra "o'qib" ham xumorida chiqmagach, birining jag'iga musht tushirib, boshqasini tepib qoldi. Agar Kesakpolvon meduzasifat to'rt qo'l, to'rt oyoqli bo'lib yaralganida edi, boloxonadagi boshqa yigitlar ham uning mushti, tepkilaridan bebahra qolishmas edi. Yigitlar "Okaxon, biz bor-yo'g'i bir poyloqchimiz, Bek akamdan "qaerga ketayotganlarini so'rashga haqqimiz bo'lmasa..." deb o'zlarini oqlashdi. Ularda bunday huquq yo'qligini Kesakpolvon yaxshi biladi. Ham bo'ydan, ham pokiza aqlan qisilgan bu banda jahl yuhosi qo'zg'olgan damda tuproqqa yaqinlashish lozimligini bilganida edi, alamdan bu tarzda chiqish yo'lini tanlamagan bo'lardi.

Abdurahmon tabib uning iltimosini rad etib, ketiga kelishtirib tepgandan battarroq ish qildi. Garchi uning uloqchi otlari manzilga yetib bormagan bo'lsa-da, Kesakpolvon xumordan chiqmadi. Asadbek bilan Chuvrindining birgalikda g'oyib bo'lgani esa gumon o'tiga moy sepib alanga oldirdi. Bir jussada gumon bilan alam alangasi chirmashar ekan, yigitlarning so'kish eshitib, musht yoki tepki yeyishlaridan boshqa ilojlari yo'q. Koshki edi, bir tepki-yu musht bilan bu alanga o'cha qolsa. Yigitlar navbatdagi zarbalarni kutib, boshlarini xam qilib turishganida telefon asabiy jiringladi. Aslida telefon odatdagiday jiringlagan, ammo jahl torlari tarang tortilib turgan boloxonadagilar uchun shunday tuyulgan edi. Yigitlardan biri shoshilganicha go'shakni ko'tarib, qulog'iga tutdi. U:

- Assalomu alaykum, Mahmudjon aka, - deyishi bilan Kesakpolvon go'shakni qo'lidan yulqib oldi.

- Mahmud! - dedi zardali ovozda. "Qayoqda yuribsanlar?" deb so'ramoqchi bo'ldi-yu, "izlaganimni bilmay qo'ya qolsin", degan maqsadda tilini tiydi. Uning jimib qolganidan Chuvrindi foydalandi:

- Ie, Haydar aka, qayoqda yuribsiz, qidiraverib enka-tinkamiz chiqib ketdi-ku?

- Yuribman qarichlab o'lcha-ab, - dedi Kesakpolvon yana zarda bilan. Keyin ichida "Qidirasan-a, qidirasan, yo'q bo'lib ketsam, do'ppingni osmonga otarsan!" deb g'ijindi. Shu bois so'rog'i yanada zardaliroq chiqdi: - Asad qaerda?!

- Bilmayman... - Chuvrindi shunday deb tin oldi.- Arkda bo'lsalar kerak. Yigitlarda gapim bor.

Kesakpolvon tushundi. Ayrim hollarda, ayniqsa telefonda gaplashilganda Asadbekning qaerdaligini aytish mumkin emas edi. Shu bois faqat eng yaqin odamlargina tushunadigan tarzda uning qaerdaligiga ishora qilinardi. Hozir Chuvrindi "Bilmayman... arkda bo'lsalar kerak", dedimi, demak, u eski shahardagi ota hovlisida.

Kesakpolvon go'shakni yigitga bergach, "U yerda nima qiladi? Tez-tez boradigan bo'lib qoldi. Yo bir baloni boshlamoqchimi?.." deb o'ylandi.

Chuvrindining gapi qisqa bo'ldi. Yigit "Xo'p bo'ladi, akaxon", deb go'shakni joyiga qo'ydi. Kesakpolvon ijirg'anibroq so'radi:

- Akaxoning nima dedi?

- Otarchining... - Yigit Chuvrindining buyrug'ini so'zma-so'z takrorlamoqchi bo'ldi-yu, ammo "otarchi"ning Bek akasiga kuyov ekanini eslab boshqacharoq ohangda aytdi: - Hofiz akamning moshinalarini yangi kasalxona yo'lga haydab borarkanmiz...

- Nimaga?

Yigit "bilmayman" deganday yelka qisdi.

- Mashinasi Asadning mahallasidami?

Yigit bosh irg'ab tasdiq ishorasini qildi.

- Otarchining o'zi qaerda ekan?

- Bilmayman.

- Telpon qil-chi?

Go'shakni u tomondan hech kim ko'tarmagach, Kesakpolvon ikki yigitga ijozat berdi. O'zi boloxonada bir necha nafas o'tirib, nima qilish lozimligini fikrladi. Ko'ngli g'alamislikni sezib, yigitlarning izidan bormoqchi bo'ldi. "Hoynahoy u yerda Mahmud kutib turgandir, poylab borganimni bilsa, xitlanadi", degan fikrga kelib, shashtidan qaytdi. "Asad yolg'izdir, borib gaplashay-chi", degan qarorda o'rnidan turdi. Katta ko'chadan eski mahallaga burilishda Xumkallaning kulrang "Jiguli"sini ko'rib, mashinani to'xtatdi. Barmoqlarida kalitni o'ynab turgan Xumkalla yangi hojasini ko'rdi-yu, pildirab yurib kelib uning qarshisida paydo bo'ldi.

- Nima qilib turibsan? - deb so'radi Kesakpolvon o'tirgan yerida.

- Xizmatdamiz, akaxon, - dedi Xumkalla atrofga bir alanglab olgach.

- Qachondan beri?

- Ertalabdan.

- Kim bor?

- Hozir kim borligini bilmayman.

- Akaxoning shu yerdami?

- Shu yerda edilar. Bir soatcha bo'ldimi...

- O'zi kelib, o'zi ketdimi?

- O'zlari keldilar... Ketishda... orqada Hofiz akamni ko'rganday bo'ldim... yana Xudo biladi. Sizdan sal oldinroq bolalar kelishib moshinasini haydab ketishdi.

- Ro'lda akaxoningmidi?

- Yo'q... Halim.

- Otarchining kelganini ko'ruvmidig?

- Ko'ruvdim.

- Yana kim keldi?

- Bu tomondan boshqa hech kim. Balki narigi tomondan...

Kesakpolvon "tushunarli" deb eshikni yopmoqchi edi, Xumkalla uni to'xtatdi.

- Akaxon, bir gap: ko'chani narigi betida boyvachchaning bollari g'imirlab yurishibdi. Ular ham peshindan beri shu yerda.

- Boyvachchani o'zi ko'rinmadimi?
- Bir ko'ringanday bo'ldi... Yana Xudo biladi.

"Bular nimadan is olgan bo'lishlari mumkin?"

Xayoliga kelgan bu savolga javob topish uchun fursati yo'q edi. Shu bois ko'p o'ylab o'tirmay, haydovchining yelkasiga turtib, "hayda" dedi.

Mashinaning chirog'i Asadbekning eshigi og'zida turgan Bo'tqani yoritgach, chindan ham "bir balo bo'lganini" fahmladi. Shu sababli eski uy qarshisida to'xtamay o'tib ketdi. Kesakpolvonning mashinasini tanib peshvoz chiqmoqchi bo'lgan Bo'tqa taraddudlangan yerida ajablanganicha qolaverdi.

Kesakpolvon mahallaning narigi biqinidagi katta ko'chada ham Chuvrindining yigitlarini ko'rgach, "bir balo bo'lganiga" aniq ishonib, iziga qaytdi. Hozir uni birov to'xtatib, "Hosilboyvachcha shu uyda o'ldirildi" desa, ishonmay, "bor toshingni ter", deb jerkib tashlagan bo'lardi. Uning ko'nglida vahm ilonini qo'zg'otgan fikr boshqa: Asadbekka bir narsa bo'lgan-u Chuvrindi otni qamchilab qolgan. Shuning uchun atrofni yigitlari o'rab turibdi!

Shu fikrga bandi bo'lgan holda mashinadan tushib, Bo'tqaning salomiga alik ham olmay, eshikni zarb bilan ochib, ichkariga qadam qo'ydi. Qadam qo'ydi-yu, hovlida cho'zilib yotgan ikki odam qorasini ko'rib, taqqa to'xtadi. U "bir balo bo'lganini" sezgan edi, ammo hovliga qadam qo'yib, ikki o'lik ustidan chiqaman, deb xayol qilmagandi. Cho'zilib yotganlarni ko'rib, ikkovini ham o'lik deb o'yladi. G'ira-shirada avvaliga ularni tanimadi. Shu sababli eshikka yaqinroq yotganiga engashib qarab, G'ilayni tanidi. Qo'l-oyog'i bog'langanidan uning hali tirikligini fahmladi. Keyin yuziga eski qog'oz parchasi tashlangan Hosilboyvachchani tanib, bir seskandi. Dovon oshib kelayotganida Hosilboyvachcha bilan hufyona uchrashmoqni, gap gapga qovushsa, vaqtinchalik ittifoq tuzmoqni xayol qilgandi. Chuvrindini yo'ldan supurib tashlash uchun shu ittifoq zarur deb topgan edi. Chunki Asadbekning umr shami o'chib borayotganidan darak topgan Hosilboyvachcha ham tek turmas, bir tomondan Chuvrindi, ikkinchi tomondan Hosilboyvachcha yurish qilsa, orada xarob bo'lishiga aqli yetardi. U xaroblikdan qutulish chorasi deb g'anim tomonni ko'zladi. Ko'zladi-yu, oradan bir necha soat o'tib, peshonasi tosh devorga urildi.

U o'zicha reja oshi masallig'ini tayyorlab kelayotganida bu yerda Asadbek bilan Chuvrindi ish oshini pishirib qo'yishga ulgurishgan edi.

Murdani tanigani hamon "Nega o'ldirishdi?" degan savol miyasiga urildi. So'ng "Nega men bilmay qoldim, nega mendan yashirishdi?" degan savol gumonlar po'rtanasini qo'zg'adi. Shundan so'nggina ko'p yillik do'sti, ajralmas sherigi yodiga tushib, atrofga alangladi: ichkarida chiroq o'chiq. Hovlida odam qorasi ko'rinmaydi.

Kesakpolvon xavotirga tushib, atrofni yigitlar qo'riqlayotganini unutdi. Panjasi biqiniga botib turgan to'pponcha sari yugurdi. So'ng beixtiyor ravishda baqirdi:

- Asad!

Nazarida bu ovozdan atrof guldurab ketganday tuyuldi.

- Asad!

- Bo'kirma, bu yoqqa kel.

Qiya ochiq derazadan chiqib kelgan Asadbekning ovozi undagi xavotir alangasini o'chirdi. Qo'lini to'pponchadan olib, uy tomon yurdi.

- Asad, nima bo'ldi? - dedi ostona hatlab.

- Ho'kizga o'xshab bo'kirma, dedim, senga.

- Asad, nima bo'ldi?

- Nima bo'lganini ko'rmadingmi?

- Ko'rdim... Nimaga o'ldirding?

- O'lgisi kelgan ekan, o'ldi. Menikiga uni ajali haydab kelgan. Endi sen gapni chuvallashtirmay qo'ya qol.

- Nima uchun mendan yashirding?

- Yashirganim yo'q. O'zing qayoqdagi tezaklarni terib yuribsan? Choyxonangdan chiqib qayoqqa g'oyib bo'lding?

"Surishtiribdi-da..." - deb o'yladi Kesakpolvon. Shu fikrning o'zi uni bir oz tinchlantirdi. "Har holda butunlay surib chetga chiqarmabdi", deb taskin topay deganda Shayton alayhila'na asta kelib qulog'iga shivirladi: "Bu ishni kecha rejalashtirmagandir? Uch-to'rt kun pishitgandir? Mahmud bilan fikrlashgandir?.."

Shayton shivirini tilga chiqarmoqchi edi, Asadbek gapirtirgani qo'ymadi:

- Boyvachchani ko'mdir. G'ilay seniki. Nima qilsang qil: oyog'idan osasanmi, qaynoq suvga bo'ktirasanmi, o'zingning ishing.

Ertalabgacha yigitlari qo'l qovushtirib, salom beradigan bo'lishsin.

Bu topshiriq shivirlyotgan shaytonni nari surib, yuragiga chiroq yoqdi. Och yotgan ajdaho birdaniga o'nlab odamlarni tiriklayin yutib qanday rohatlansa, Kesakpolvon shunday huzurlandi. Bu buyruq Kesakpolvon uchun kutilmagan baxt edi. Shu baxt quyoshidan ko'zlari qamashib, iyib ketdi.

- O'zing tuzukmisan? - dedi mehribonlik bilan.

- Nima, oldin buzuqmidim? - deb to'ng'illadi Asadbek.

Gap bir oz sovuq ohangda aytilgan bo'lsa-da, Kesakpolvon buni hazil sifatida qabul etib, do'stining yelkasidan quchdi.

- Tez bo'l, imillama! - deb buyurdi Asadbek.

- Eshvormagan - nomard! - dedi Kesakpolvon. - Ertalab hammasi emaklab kelib, etagingda namoz o'qiydi.

- Katta ketma. Isi chiqmasin. Namoz o'qishlari shart emas, ammo hammasining og'zini tikib chiqasan. Bittasi ovoz chiqarsa... keyin mendan xafa bo'lib yurma.

Keyingi gap iyib turgan ko'ngilga muz parchalarini sochdi.

- Sen... og'ayni... oliftagarchilik qilma. Shu paytgacha qaysi ishning isini chiqaruvdim?

- Jirillama!

Kesakpolvonning tili bir qichidi-yu, ammo o'zini tiydi.

- Xo'p, jirillamasam jirillamadim, - deb to'ng'illaganicha tashqariga chiqdi. Ko'cha eshigini ochib, Bo'tqani chaqirdi.

- Manavini bir balo qilib, yukxonaga joyla.

Bo'tqa uchun shu buyruqning o'zi kifoya qildi. Bir daqiqaning o'zidayoq qonga belangan murda ikki buklanib, yukxonadan joy oldi. Bo'tqa buyruqni ijro etgach, "yana xizmat bormi, akaxon?" deganday eshik og'zida qo'l qovushtirdi.

- Ko'tar buni, og'zini och, - dedi Kesakpolvon G'ilayga ishora qilib.

Bo'tqa uni tiklab, yiqilmasligi uchun bir qo'li bilan suwab, ikkinchi qo'li bilan yelim tasmani ko'chirdi. G'ilay chuqur nafas oldi. Kesakpolvon cho'ntagidan sigaret chiqarib bittasini G'ilayning labiga qistirdi-da, yoqqichni yondirdi. Pilik yorug'ida G'ilayning yuzi yanada xunuk ko'rindi. U och qolgan odamday yutoqib tutatdi. Kesakpolvon yoqqichni o'chirmadi, pilik alangasini uning jag'iga tutdi. Jag'i kuygan G'ilay boshini orqaga tortdi.

- Shunaqa, og'aynichalish, - dedi Kesakpolvon, - xo'jayinni almashtiradigan vaqt keldi.

Yangi xo'jayinga tobing bormi yo eskisining orqasidan jiyda-xaltangni ko'tarib jo'nab qolasanmi? Kinolarda ko'rgansan, a? "Xo'jayinimga sodiqman" deydiranlarning oyog'idan osib qiynashadimi-ey. Kinodagilar ahmoq, a? Yo sen ahmoqmisan? Sening oyog'ingdan ossam yarashmas, a? Yo kindigingdan kekirdaginggacha tilib, tuz sepsam, mazza qilasanmi? Qo'y, bunaqa mazzalar ahmoqlarga atalgan. Sen ahmoq emassan. Kinga sodiq bo'lmoqchisan? O'lik odamgami? Xo'sh, endi gapir, kelishamizmi yo otamlashamizmi?

Kesakpolvon uning labidagi sigaretni olib tashladi. G'ilay yengil yo'taldi.

- Qani, endi gapir-chi? Kesakpolvon pilik olovini uning burniga yaqinlashtirdi. G'ilayning burnidan chiqib turgan tuklarning uchi kuyib, chayonning nishiday gajak bo'lib oldi. G'ilay pastki labini cho'zib pilik olovini puflab o'chirdi-da:

- Gap yo'q, kelishamiz, - dedi.

- Qoyilman, o'g'il bola, - dedi Kesakpolvon zaharli jilmayib. Keyin Bo'tqaga buyurdi: - Akangning qo'l-oyog'ini yech. Qaysi ahmoq bog'ladi o'zi buni. Men shunaqa o'g'il bolalarga besh ketaman o'zim. Qani, okasi ko'zidan, endi ayt-chi, atrofdagi ko'chaga qancha bola qo'ygansan?

- To'qqizta.

- Ular nimaga tuxum bosib o'tirishibdi, nimaga yordamga kelishmadi?

- Ishora bo'lgunicha kutishlari kerak edi. Bu yog'i bunaqa bo'lib qoldi.

- Asadni... o'ldirmoqchimidilaring?

- Bu haqda gapirmovdi.

- Unda nimaga keldi?

- Menga ish buyurardi, men bajarardim. Men bilan maslahatlashmagan.

- Odamlarning hammasini bir yerga to'plashing kerak.

- Kerak bo'lsa yarim soatda to'playman.

- Qitmirlari yo'qmi? G'alva qilishmaydimi?

- Bilmayman. Balki... bu gaplarni aytmaslik ma'quldir ularga?

- Qoyilman, kallang g'ij-g'ij aql-a, toshib ketmaganiga hayronman, - dedi Kesakpolvon kesatib. - "Xo'jayin bizlarni Asadbekning ixtiyoriga topshirib o'zi safarga ketdi", deysan. Qaerga to'playsan bolalaringni?

G'ilay shahar chetidagi bog'ni aytdi.

- Yo'q, - deb e'tiroz bildirdi Kesakpolvon. Keyin bir oz o'ylanib turib o'ziga ma'qul boshqa yerni aytdi-da, Bo'tqaga qarab qo'ydi.

Bo'tqa bu qarashning ma'nosini angladi - demak, o'sha yer yigitlar bilan o'rab olinishi kerak. Bo'tqa "tushundim" deganday bosh irg'ab qo'ygach, Kesakpolvon G'ilayni ko'cha tomon boshladi: - Yur, endi. Oshni pishiraylik. Tezroq damlamasak, tagiga oladi.

Kesakpolvon nozaninni kuzatganday G'ilayning qo'ltig'idan oldi. Katta ko'chaga chiqishgach, mashina to'xtadi.

- Bolalaringni chaqir, - dedi Kesakpolvon.

G'ilay tushib, uch-to'rt qadam yurgach, qo'l silkib qo'ydi. Ko'chaning narigi betidagi yigitlardan biri yugurib keldi. G'ilay unga bir nima degach, u shoshib iziga qaytdi. Bu orada Bo'tqa Xumkallaga hojasining buyrug'ini yetkazdi.

G'ilay mashinaga o'tirgach, Kesakpolvon uning yelkasiga qo'l tashladi.

- Endi akangnikiga kirib o'taylik. Bola-chaqasi xavotir olmasin, safarga ketganini aytib qo'yishing kerak.

- Aka, bir joyga kirib yuzta-yuzta qilib olaylik, bosh yorilib ketay deyapti, - dedi G'ilay yalinchoq ohangda.

- Boya aytmaysanmi shuni? - dedi Kesakpolvon, so'ng Bo'tqaga buyurdi: - ol, anavi yerda ochilgani bo'lishi kerak.

Bo'tqa peshoyna ostidagi mo'jaz yukxonani ochib, bir shisha aroq bilan piyola oldi-da, quyib uzatdi. G'ilay uni bir ko'tarishda bo'shatgach, chuqur nafas olib qo'ydi.

Kesakpolvon uning ruhiy holatini tushungandek, unga hamdard bo'lgandek mehribonlik qilib, sigaret tutdi. G'ilay yana bir piyola so'radi. Uni ham sipqorgach, sigaret tutatdi. Bir necha nafasdan so'ng yana so'ragan edi, Kesakpolvon unamadi.

G'ilayning shartga osonlik bilan rozi bo'lganidan u ko'p ham ajablanmadi. Chunki sadoqat degan tushunchaning ruhi unga begona edi. "Xo'jayiniga xiyonat qildi, sotti", deb ham nafatlanmadi. Chuni "xiyonat - gunoh", degan tushunchadan ham yiroq edi. Agar dunyo teskari aylanib, G'ilayning o'rnida o'zi bo'lib qolgan taqdirda, hech bir ikkilanmagan holda shu yo'lni tanlagan bo'lardi.

Dunyo-ku teskari aylanmas, u G'ilayning o'rnida bo'lmas. Lekin Asadbekning qo'li titrab, niyati amalga oshmay, o'zi nobud bo'lib hukmronlik supasiga Hosilboyvachcha ko'tarilganida unga xizmat qilaverishi aniq edi. Undagi betayinlikni Asadbek azaldan bilar, shu bois ham ko'proq Chuvrindiga suyanardi.

Kesakpolvon cho'ntak kesib yurgan kezlarda Asadbekning bir cho'talchisi bo'lardi. Seryo'talroq, nimjonroq bola edi. Kasalvand bo'lgani uchunmi, Asadbek uning turish-turmushidan xabar olib turardi. Yigitcha ham Asadbekka sodiq edi. Nomi cho'talchi, asli esa ayg'oqchi edi. Qimorbozlarga xizmat qilib yurib, ko'rgan-bilganlaridan Asadbekni ogoh etib turardi.

Bir kuni Kesakpolvon kattaroq ovni mo'ljal qilib, uni yoniga oldi. Ov yurishmadi-yu, ammo yigitcha anqovlik qilib qo'lga tushdi.

"Uchastkovoy aka" deb murojaat qilishlariga ko'nikib qolgan milisa Kesakpolvonni tanir edi. Ta'bir joiz bo'lsa, u vaqti-vaqti bilan Kesakpolvondan "sovg'a-salom" olib turar, shuning evaziga ba'zi paytlarda, ba'zi ko'chalardan ko'zlarini yumib o'tardi. Bir kasofat bo'lib, shayton yo'ldan uribmi, ko'zlarini behos ochgan ekan, o'sha yigitchadan gumonsirabdi. Kesakpolvon "Bu bola bizning ukaxon", deb cho'ntagini bir kavlab qo'ysa, olam guliston edi. Shuni istamadi. Chunki "Bu bizning ukaxon" degan uchtagina so'z

tildan osongina uchgani bilan, to gap egasining qulog'iga yetgunicha cho'ntak orqali o'tishi shart. Kesakpolvon esa mayda o'g'riligiga borib, sarf-xarajatdan qochadi. U birovning cho'ntagiga qo'l solsa biron nimani ilashtirib chiqishni xush ko'radi. O'z cho'ntagidan chiqqan damlarda esa joni sug'urilganday tuyulib, azoblanadi. Yigitchani qutqarishdan bo'yin tovlaganining ikkinchi boisi - gap chuvalashmasin, dedi. O'shanda Asadbek undan norizo bo'lganida "Ikki kishi o'rniga bitta odam o'tirgani durust emasmi?" deb o'zini oqladi. Uning falsafasi shunday edi: ikki kishi o'rniga bir odam qamalangani yaxshi. Qamalguvchi odam

kasalvand bo'lsa ham mayli, qamoqxonada joni uzilsa ham mayli... Kesakpolvon bu "falsafasi" bayrog'i ostida ko'p ishlar qildi.

Bugunga kelib bu bayroq yana ko'tarildi. Faqat yozuv bir oz o'zgartirildi: Asadbekning mulki ikki kishiga emas, bir kishiga qolishi kerak!

G'ilayning osongina bo'yin egishi Kesakpolvonda hech qanday tuyg'u uyg'otmadi, demak ham noo'rindir. G'ilay qarshilik ko'rsatmagach, Kesakpolvon undan xavotirlandi. G'ilayning qayoqqa yoki kimga qarayotganini bilib bo'lmaganidek, xayolida qanday shumlik yashiringani ham noma'lum edi. Shu xavotir tufayli ko'chaga chiqishganida "Old tomonga o'tir", deb Bo'tqaga imo qilgan edi.

Mashina o'rnidan jilganidan beri xayolning bir ulushi biqiniga botib turgan to'pponchada, o'ng qo'li esa qulluq qilganday ko'kragida - to'pponchani olishga shay edi. Ketma-ket ravishda ming marta, balki undan-da ko'p hariflarining kuragini yerga tekkizgan polvon agar dono bo'lsa, o'ziga bino qo'ymaydi, ming birinchi harifni ham albatta majaqlayman, deb katta ketmaydi. Afsus shuki, Kesakpolvon u dono polvonlar toifasidan emas. Agar G'ilay tirsagi bilan turtib yuborsa, to'pponchasi ish bermay qolishi, hatto Bo'tqaning o'girilishga ham ulgurolmasligi mumkinligini o'ylamaydi. Uning baxtiga G'ilayda achinish hissi yo'q. Bo'lsami edi, Hosilboyvachchaning o'limi uning uchun izzsiz ketmas, hech bo'lmasa bir harakat bilan o'ch olishga intilar edi. Hovliga bog'lab qo'yilgan it hech mahal "Hojam o'lsa shu uyga xo'jayin bo'laman", deb orzu qilmagani kabi Shomil g'ilay ham "Hosilboyvachchadan keyin uning mulki menga qoladi", deb fikrlamagandi. Agar birov "Hojang yaqinda itday o'lim topadi, tayyorgarligingni ko'rib qo'y", deb bashorat qilsami, bir oyli chaqaloqning kallasiday keladigan mushtdan tatib ko'rishi tayin edi. G'ilayning shu xayolda yurmagan ham Kesakpolvonning baxtidan. Agar mulkka egalik hissi uyg'onsami, bu tuyg'u jon achchig'iga nisbatan qudratliroq bo'lar, oqibatda uni uncha-buncha zanjir jilovlay olmas edi. G'ilay qo'l-oyog'i bog'langan holda, gardanidagi og'riqdan azoblanib yotganida hojasini ko'z qiri bilan ko'rib, nima qilishini fikrlagan, o'zining chorasizligiga amin bo'lgan edi. Keyingi kunlar ichi Hosilboyvachcha g'olib odamning qadamlari bilan odimlay boshlaganida G'ilayning shum ko'ngli bir noxushlikni sezgan, uni yo'ldan qaytarishni xayol ham qilgan, ammo hojasi o'zgalarning maslahatiga yurmasligini bilgani uchun tilini tiygan edi. U buyruqni bajaruvchi so'qir jangchi edi, uzoqni ko'ra oladigan basir sarkarda emasdi.

Mashina Hosilboyvachchaning darvozasi qarshisida to'xtaganida Kesakpolvon "Tushaver" degan ma'noda G'ilayga qaradi. G'ilay o'rnidan darrov jilmadi. Bir necha soat ilgari bu ostonadan mag'rur holda bosib chiqqan odamning endi bu uyga mutlaq qaytmasligi uning qalbini eza boshladi, demak yolg'ondir. Qalbi ezilmasa-da, bu uyning hojasiz qolgani uning uchun noxush edi. Hozir mashinadan tushishi kerak. Hovliga kirib "kennayi!" deb chaqiradi. (Hosilboyvachcha ham, xotini ham o'zidan ancha kichik bo'lishsa-da, hojasining hurmatini qilib, "kelin" emas, "kennayi" derdi). Hojasining (endi sobiq hojasining) zavjasi chiqqach, "Akam safarga ketdilar", deydi. Bunaqa hol ko'p bo'lgan. Shu sababli ayol "qayoqqa ketdilar, qachon keladilar?" deb so'ramaydi. G'ilay uchun shunisi durust.

Kesakpolvon bir necha nafasgina taraddudlangan G'ilayning yelkasiga "tusha qol" degan ma'noda asta turtidi. G'ilay unga bir qaragach, mashina eshigini ochdi. Kesakpolvon qo'lga to'pponchani oldi.

Mashina bilan uy orasidagi masofaga qil ko'prik tortilgan, G'ilay shu qil ko'prik ustidan, langar cho'psiz borardi. Sal og'sa o'lim jariga qulaydi. Kesakpolvon gardaniga urib o'tirmaydi, tepkini bosa qoladi. G'ilay buni bilgani uchun ham oshiqcha harakatdan o'zini tiydi. Hojasi qonga belangan, ikki bukilgan holda mashina yukxonasida yotibdi. Asadbekning mulkiga ega chiqqan holda mag'rur qaytmoqni xayol qilgan odam chorasiz, bir janozaga, bir kafanga, ikki quloch yerga zor yotibdi. Kafansiz, janozasiz ketishi aniq, ikki quloch yerga ega bo'lishi esa Kesakpolvonning "marhamati"ga bog'liq. U marhamat qilsa, qabristonga tashlab o'tadi. Go'rkov egalari unutgan biron eski qabrga joylaydi. Oqibatda biron kampirmi yo cholningmi suyaklari yonida uning jasadi ham chiriydi.

Qutlug' tabiatli shoh Jamshid bir buloq boshidagi toshga shunday bitik yozdirgan ekan:

Bul chashmaga bizdek baso lab urdilar,

Keldilar bir lahza, so'ng ko'z yumdilar.

Oldilar dunyoni mardlik, zo'r bilan,

Eltmadilar, qoldilar bir go'r bilan...

Haqiqat shulkim, hech kim mulkini orqalab o'zi bilan u dunyoga olib ketmagan. Shoh Jamshidday zot mulkini go'riga elta olmaganidan keyin Hosilboyvachchaga yo'l bo'lsin! Shohning-ku, o'z go'ri bor edi. Hosilboyvachchada shu ham yo'q. Birovning qabridan joy tekkaniga ham shukr qilsa bo'lar.

Qil ko'prikdan borayotgan G'ilay ham, uning har bir harakatini kuzatayotgan Kesakpolvon ham bularni o'ylashmaydi. Birining maqsadi yangi hojalari bilan "yaxshi ishlab ketish", ikkinchisidiki esa mulkka ega chiqish. Iblis ularni o'z chodiriga shu qadar o'rab-chirmab tashlaganki, G'ilay ham, Kesakpolvon, Bo'tqa, haydovchi yigit ham "bizning taqdirimiz yukxonadagi boyvachchanikiga o'xshasa-chi, go'rga yetisholmay yukxonada ikki bukilib yotsak-chi?" deb fikr qilishmaydi. Yaratganning o'zi "Kallaa, innal insana lo yatg'o. An roa xus tag'no"[4], deganda shu toifa bandalar nazarda tutilmadimi ekan, vallohi a'lam? Tangrining emas, erining qudratiga ishonib qolgan, "Bu dunyo faqat yaxshi yeb-ichish, yaxshi kiyinish, to'y-hashamlarda zeb-ziynatlarni ko'z-ko'z qilib o'tirish uchungina yaratilgan", deb fikr qiluvchi, "Yashamoqdan maqsad nima?" deb so'ralguday bo'lsa, eri bilan bir xilda "Yashamoqdan maqsad - mazza qilib yashamoqdir", degan javobni qaytaruvchi, husn ila aqlning nomutanosibligini o'zida mujassam etgan bu ayol G'ilayning gapiga darrov ishona qoladi. Xavotir hissi ko'nglini zirillatmaydi. Ollohning emas, erining quliga aylangan bu juvondan yana nimani kutish mumkin? Zanglagan temir qafasda o'tirgan qul bilan tilla qafasdagi qulning farqi bormi? Aslida-ku, ikkovi ham bir - qul! Ikkovi ozodlikdan mahrum. Ammo temir qafasdagisi ozodlikni qo'msaydi, tilla qafasdagisi esa bu fazilatdan mahrum. Agar unga ozodlik berilsa ham qafasni o'zi bilan ola ketishni o'ylaydi. Shu toifaga mansub bu juvon bir necha qadam narida erining xorlangan holda yotgani, G'ilay aytgan "safar" indamaslar yurtiga ekani, adoqsiz ekani, oradan oylar o'tib, haqiqat bulog'idan suv ichuvchi "mish-mishlar"ga ishonishni ham, ishonmasligini ham; aza ochishni ham, ochmasligini ham bilmay garang yurajagini hozir bilmaydi.

G'ilay aytadiganini aytib, orqasiga xotirjam qaytdi. U "Endi bu xonadonga qaytmasman", deb o'yladi. Kesakpolvonning xohishi bilan, yanada aniqroq aytilsa, Asadbekning buyrug'iga ko'ra hojasi "safardan qaytgunicha" hech narsa bo'lmaganday har kuni shu yerda yurishi mumkinligi xayoliga ham kelmadi.

Mashina o'rnidan jilgach, Kesakpolvon G'ilayning yelkasiga urib qo'ydi.

- Qoyilman, erkak degani shunaqa bo'ladi. Endi, okasi ko'zidan, sen ham charchading, men ham ezilib ketdim. Bi-ir maishat qilmasak yorilib o'lamiz. Bugungi maishat sendan. Diding zo'r, deb eshitganman. Qani, marjalarining mazasini biz ham bir totib ko'raylik-chi...

- Gap yo'q, okaxon, - dedi G'ilay.

G'ilayning "okaxon" deyishi Kesakpolvonga moydek yoqdi. G'ilay qaysi tomonga yurish lozimligini aytgan edi, Kesakpolvon uning gapini bo'ldi:

- To'xta, avval akaxoningni joyiga tashlab ketaylik, orqada dimiqib ketgandir, - dedi. Keyin haydovchi yigitga qaysi qabristonga borilajagini tushuntirdi. Yo'l-yo'lakay go'rkovning uyi qarshisida to'xtab, Bo'tqa shirakayf bir kishini boshlab chiqdi. G'ilay yonidan joy olgan eski choponli go'rkovdan irganib yuzini burdi. Ajab hol: odam o'ldirishdan irganmagan G'ilay odam ko'muvchidan irgansa?..

Mashina zulmat qo'ynidagi qabrison yonida to'xtagach, Kesakpolvon G'ilayga qaradi:

- Tush, akaxoningni kuzatib qo'y, harholda qadrdon edinglar, yana narigi dunyoda sendan xafa bo'lib, arazlab yurmasin.

G'ilay bu buyruqqa ham itoat etdi.

Yo'lga chiqishgan onda Kesakpolvon murdaning qaysi qabristonga eltilganini G'ilay bilmay qo'ya qolsin, deb o'ylagan edi. Keyin "Bilsin, o'zi ko'tarib kirsin, "g'ing" desa akaxoni yonidan joy olishini ham bilib qo'ysin" degan qarorga keldi. G'ilay mashinaga qaytgach, pisanda qildi:

- Bu yerda ancha bo'sh joylar bor.

G'ilay uning nima demoqchi bo'lganini fahmladi. Garchi ichida "o'zingga buyursin", deb o'ylasa-da, tilidan boshqa gap uchdi:

- Bu yer menbop emas ekan...

G'ilay boshlab kelgan maishatxonaga kirib borishayotganda Kesakpolvon uni to'xtatib, so'radi:

- Do'xtirning oldiga sen boruvmiding?

- Qaysi do'xtir?

- O'zingni go'llikka solma, Asadni ko'rgan do'xtirni aytyapman.

- Ha, umi... boruvdim.

- O'ladi, dedimi?

- Shundoq dedi.

- Sen shu gapni akaxoningga aytibmiding?

- Aytuvdim.

- Akaxoning Asadnikiga shuning uchun boruvdimi?

- Yo'q, bir nima ko'rsatmoqchiydi.

- Nima?

- Qizi shalava bo'lib ketgan. Shuni vidikka oldirgan edi.

- Quloqqa tepma.

- O'zim organizovat qilganman.

Kesakpolvon uning kekirdagiga chang soldi:

- Ovozingni o'chir. Agar akaxoningga ergashishni istamasang, bu gapni esingdan chiqar. Do'xtirning aytganini ham unut. Asad o'lmaydi. Do'xtirning zo'ri bilan gaplashdim. Davolaydigan bo'ldi. Akaxoning ahmoq edi. Asad o'ladigan bo'lsa, bu yerda men turibman!

Kesakpolvon shunday deb bir qadam tashladi-yu, to'xtadi:

- Kasseta kimda, sendami?

- O'zida edi...

- Voy ahmoq...

Kesakpolvon orqasiga qaytib Bo'tqani imlab chaqirdi-da, qabristonga qaytib borib murdaning kiyimlarini tintib ko'rishni tayinladi. Bo'tqa eshik tirqishidan qarab Chuvrindining tintiganini, nimalarnidir olganini ko'rgan edi. Shunday bo'lsa ham, Kesakpolvonga gap qaytarmay "xo'p" deganicha mashinaga o'tirdi.

Kesakpolvonning "bu yerda men borman!" degan gapiga G'ilay yaxshi tushundi. Yangi hojasi bir qanotini ko'tardimi, bas, issiq pinjiga kirishi kerak. U ahmoq jo'ja emaski, jonsiz tovuqning qanotida umr kechirsa! Shu bois Kesakpolvonga yoqadigan yana bir gap aytdi:

- Hadeb "akaxoning" deyavermang, mening akaxonim - sizsiz!

2

Abdurahmon tabib garchi "sen... valadi zinoga o'xshaysan", degan gapni jahl ustida bilib-bilmay aytib yuborgan bo'lsa-da, yanglishmagan edi. Kesakpolvon "valadi zino" nima ekanini bilmasdi, shu sababli cholning gapiga tushunmadi, "Bu nima degani ekan?" deb boshini qotirib ham o'tirmadi. Tushungan taqdirda buni haqorat fahmlab, cholning kekirdagidan olgan bo'lardi.

Abdurahmon tabib tiliga kelib qolgani uchun shu gapni aytib yubordi. Hatto Kesakpolvonning o'ziga ham ma'lum bo'lmagan haqiqatni u qaerdan bilsin?

Kesakpolvonning bilgani - otasi urushda halok bo'lgan. Onasi esa... Buning o'zi bir tarixkim, Kesakpolvon eslashni ham istamaydi. Chuvrindining validasi vafot etganida "Mahmud, ranjimagin-u, ammo menga qolsa, onangning xor bo'lib yurishlarini, xorlanib o'lishini, xor bo'lib ko'milishini videoga olib, televizorda ko'rsatardim. "Bolasini tashlamoqchi bo'lganlar, ko'rib qo'ylaring, erta-indin senlar ham xorlanasanlar", derdim", deb aytgani bejiz emasdi. Bu gaplarni aytmoqqa qalbining ovloq va zimiston yerida yashirib yotgan bir dard sabab bo'lgan ediki, bu darddan eng yaqin birodari hisoblanmish Asadbek ham bexabar edi. O'shanda bu gapni eshitgan Chuvrindi "Haydar akamning ahmoqliklari chegara nima ekanini bilmaydi", deb ranjigan, Asadbek esa "bu qovoq miya qachon o'ylab gapiradigan bo'ladi", deb g'ijingan edi.

Kesakpolvon Chuvrindining onasidan nafratlanardi. Shilimshiqning onasini esa ko'rgani ko'zi yo'q edi. Ular haqida biron so'z eshitsa o'z onasini eslab, g'azabdan titrab ketardi. Holbuki... uning onasi bo'lak taqdir egasi edi.

Bu o'rinda Tangri Taoloning "Ey Odam, sen o'z jufting bilan jannatni maskan tutg'ilkim, unda ko'nglung nimani tusasa taomlang'il, osh bo'lsin, ammo mana bu daraxtga zinhor yaqin kelmag'il, yaqin kelsang zolimlardan bo'lursan", degan muqaddas kalomini eslamog'imiz joizdir. Yaqinlashmoqlik man' etilgan mazkur daraxt nafs uchun bir sinovdirki, bu balo g'olib kelguday bo'lsa odam bolasi umrining oxiriga qadar qaqshaydi. Ne ajabki, Odam bolalari buni bilsalar-da, necha ming yillardan beri bu daraxtga yaqinlashaveradilar, unga intilaveradilar. Bu intilish esa "sevgi-muhabbat tuyg'usi", degan choyshabga o'rab e'zozlanadi.

Yaratganga bo'lgan muhabbatdan ko'ra bu tuyg'u ko'proq sharaflanadi. Bu tuyg'uning olib borar manzili bittagina - to'shak...

To'shakdagi oniy farog'atni boqiy farog'atdan afzal biluvchilar o'zlariga zulm qilayotganlariga fahmlari yetsami edi...

Mohichehra - Kesakpolvonning onasi hayotining eng shirin pallasida shu toifa yurguvchi ko'chaga adashib kirib qolganlardan biri edi.

Tog' yonbag'rida joylashgan qishloqlarida bunday noxush voqealar kamdan-kam sodir bo'lardi. Qariyalar toshbo'ron qilingan yigit-qizlarning taqdiridan hikoya qilardilar, ammo bu voqea shu qishloqda bo'lganmi yo uzoq qishloqdami - aniq bilishmasdi. O'zlari esa bunaqa sharmandalikning guvohi bo'lishmagan edi. Shu bois ham Mohichehra qishloqdan bosh olib ketishga majbur bo'lgandi. Urush bahona bo'lib, uning avval shaharga, so'ng janggohga ketishining sababini birov bildi, birov bilmadi. Birov ishonadi, boshqasi ishonmadi...

O'ninchini bitirgan, ismi jismiga monand - oy yuzli durkun qiz harbiy xizmatdan qaytib maktabdagi kashshoflarga yetakchilik qilayotgan yigitni sevib qolgan edi. Mohichehra yigitga o'g'rincha tikilar, Yetakchi esa unga suqlanib boqardi. Uning ko'nglida yomonlik yo'q, aksincha, otasining yili o'tgach, Mohichehraga sovchi yubormoqni umid qilardi. Sirlar qarashlar nomus chegarasiga yaqinlashgan damlarda ularni bug'doy o'rimiga jo'natishdi. Xumor boqishlar ana o'sha yerda chegaradan chiqdi. O'sha daraxtning mevasi ularning tuyg'ulariga egalik qilib, nafs sinovida g'olib keldi-yu, pokiza to'shak emas, bir uyum somon ustiga boshladi. Yozning farahli kechalarida ular iblisga bor vujudlari bilan bandi bo'ldilar.

O'sha totli kunlarda qishloqdagilar ular uchun noma'lum bo'lgan sabab bilan daraklamay qo'yishdi. Oziq-ovqatlar tugay boshlagach, Yetakchi xabar olgani qishloqqa jo'nadi. Tongda yo'lga chiqqan yigit oqshomga qadar qaytishi lozim edi. Mohichehra uni ko'zlari to'rt bo'lib kutdi. Ertasiga ham, indiniga ham... Darak bo'lavermagach, xavotirlanib qishloqqa qaytdi-yu urush boshlanganini eshitdi. Mohichehra bu xabardan emas, Yetakchining urushga jo'natilganidan dahshatga tushdi. U urushning nima ekanini, el boshiga qanday kulfatlar keltirishini bilmas edi. U urushning sovuq nafasidan emas, sharmandalikning vujudni kuydiruvchi olovidan titrar edi. "Fashist zang'arni bir-ikki oyda enasinikiga kiritib qaytib kelishadi", degan umidli gaplarga ishonib, kutishdan o'zga chorasi yo'q edi.

Ikki oy o'tdi, uch oy... "Fashist zang'ar enasinikiga kirishga" shoshilmadi. Umidli gaplar o'rnini vahimali mish-mishlar egalladi. Bu orada mish-mishlardan ham vahimaliroq, dahshatliroq voqea yuz berdi. "B" ko'ngli aynib, holsizlanib yurgan Mohichehra yukli ekanini fahmladi. Fahmladi-yu, qishloqdan ketishdan o'zga chorasi yo'qligini bildi.

Haydar - Kesakpolvon shaharda tug'ildi. U urushdan titrayotgan dunyoni tezroq ko'rishga shoshildimi yo onasining sharmandali yukdan tezroq holi qilishni istadimi, harholda muddatidan ertaroq tug'ildi. Kattaroq telpakka sig'ishi mumkin bo'lgan darajadagi mitti chaqaloqning bu dunyoda yashab qolishi gumon edi. Lekin bu valadi zinoning jussasi kichik bo'lsa ham umri qisqa emas ekan. U yoshiga to'lmay turib, hali erga tegmagan onasining "tug'ib qo'ygani" haqidagi xabar qishloqqa yetib bordi. Bu sharmandali xabar qishloqqa bordi-yu, o'rniga Yetakchining halok bo'lgani haqidagi shum xabar qaytdi. Mohichehra sharmandali yukni ko'tarib yurishga chidamadimi yo chindan ham "fashistdan o'ch olmoq" qasdidami, harholda urushga jo'navordi. Hatto ijarada turgan uy bekasiga ham aytmadi. Ijara pulini to'larmikin, deb kutayotgan ayolga shu bola qoldi. Ayol taqdirga tan berib bir necha oy boqdi. Keyin... bolalar uyiga topshirdi...

Kesakpolvonning tili bolalar uyida chiqdi. Bolalar uyida atak-chechak qildi. Bolalar uyida esini tanidi. Asosiy hunari - o'g'irlikni ham shu yerda o'rgandi.

Urush oyoqlab bo'lgan, ammo dunyo tashvishlari ozaymagan edi. "Urush tamom bo'lsa ota-onam kelib, meni olib ketadi", degan umid bilan ulg'ayayotgan bolalar, tushlarida ota-onalarini ko'rib, tongda ko'z yoshi bilan ulg'ayayotgan dili poralarning yorug'lik kunidan esa darak yo'q. Yoshi kattaroq bolalar "Ota-onalarimiz urush asoratlarini tugatish uchun uzoqlarda mehnat qilishyapti" yoki "Bizni qidirishyapti" deb o'zlariga o'zlari tasalli berishardi. Urush nima ekanini, uning asorati ne ekanini bilmaydigan, tasavvur ham qila olmaydigan Haydar - bo'lajak Kesakpolvon esa ularga qo'shilib umid quyoshidan bahra olardi. U otasining o'g'il farzandli ekanidan, o'zidan haromi bo'lsa-da, zurriyod qolayotganidan bexabar hayotdan ko'z yumganini, onasining esa behush holda asirga tushganini, urush tugab, asirlikdan qutulib, "Vatan xoini" degan la'nat tamg'asi bilan tumanli, sovuq o'lkalarda azob chekayotganini, Haydar deb ism qo'yib, begonalar qo'lga tashlab kelgan bolasini sog'inayotganini, tonglarni ko'z yoshlari bilan qarshilayotganini bilmas edi.

Bolalar umid quyoshiga sig'inib yurgan kezarida ularning saflariga sakkiz-to'qqiz yoshlardagi bir bola qo'shildi. Nonushta chog'ida u Kesakpolvonning yonida o'tirdi. Berilgan nondan bir-ikki tishlagach, qolganini cho'ntagiga yashirdi.

- Noningni nimaga yemading? - deb so'radi Kesakpolvon.

Bola javob bermadi.

Kesakpolvon uning biqiniga turtib yana so'ragach, bola yon-atrofga bir olazarak bo'lib olib, so'ng past ovozda dedi:

- Oyimlarga beraman.

Bu gap Kesakpolvonni xayratga soldi:

- Hali oying bormi?

- O'zingniki yo'qmi?

- Mening oyim urushda.

- Urush tamom bo'lgan.

- Urush asoratlarini tugatyapti.

Bola "Qanaqa asorat? Gapingga tushunmadim?" deganday qarab qo'ydi. Yaxshiki "asoratlarining nima o'zi?" deb so'ramadi. So'ragandami, Kesakpolvon qanday javob qaytarishni bilmay gangib qolgan bo'lardi.

To'yib ona sutini emmagan, to'yib non yemagan Kesakpolvon bolaning bu qilig'iga tushunmadi.

Ular panjaraga yaqin yerda o'ynar edilar. O'zlari o'yin bilan band, ko'zlari esa bir arava arang sig'adigan ko'chada bo'lardi. Shu ko'chadan ularga non olib kelishardi! Toshbaqani eslatadigan usti yopiq to'rt g'ildirakli arava ko'rinishi bilan barchalarining zimiston yuraklariga chiroq yoqilar, "Non kelyapti! Non! No-on!!" degan baxtiyor ovozlar yangrardi. Har safar ularning nazarida arava ko'proq non keltirayotganday bo'lardi. Shu umid bilan yemakxonaga kirishib, yana o'sha hajmdagi burda nonni ko'rishgach, "Nega ko'proq olib kelmaydi?" deb o'ylashar, enagalarining "Sabr qilinglar bolalar, urush tugasin, to'yib-to'yib non yeymiz", degan gaplariga ishonishardi. Urush tugasa ham to'yib non yeya olmayotgan, hanuz non tashiydigan aravani kutayotgan bolalar sabrga ko'nikib qolgan edilar. Ana shu sharoitda bolaning bir-ikki tishlam nonga qanoat qilishi Kesakpolvon uchun ajab hol edi. U "Bola aldayapti, hali berkitiqcha yeb oladi" deb poyladi. Yo'q, bola aldamadi, ertasiga ham, indiniga ham nonni yashirdi. Uni kunda poylayotgan Kesakpolvonning sabri ortiq chidamadi. Nonni o'g'irlab yedi! Biram rohatlandi, biram rohatlandi!.. "O'g'irlik rohat keltiradi", degan tushuncha o'shanda tug'ildi. Tug'ildi-yu, ongiga muhrlandi. Oradan yillar o'tib ham bu tushuncha zarracha o'zgaradi.

- Anov bola meni o'ldirmoqchi, - dedi ezgin ohangda. Bu ohang zamirida "Men o'lib ketsam sen ayg'oqchisiz qolasan", degan ma'no ham yashiringan edi. Homiy buni angladimi yo ayg'oqchisiga rahmi keldimi, harholda bolaning ta'zirini berib qo'ymoq

uchun chaqirdi:

- Bu yoqqa kel, dushman bolasi, - dedi Homiy.

- Men dushman bolasi emasman! - dedi bola titroq ovozd.

U yarim kechada notanish odamlar kelib, onasini usti yopiq qora mashinada olib ketishganini biladi. Onasiga "sen xalq dushmanining xotinisani, demak, sen ham dushmansan!" deyishganini eshitgan, ammo bu ayblovning ma'nosiga tushunib yetmagan edi. Hozir bu ayblovni Zo'rning tilidan eshitib, yuragidagi yara tirnaldi.

- Mening oyim do'xtirlar, dushman emaslar! - dedi ovozini bir oz ko'tarib.

- O'chir! - dedi Homiy rasta ovozd. - Buni nega o'ldirmoqchisan?

- Nonimni o'g'irladi.

- Qanaqa non?

- Dushman oyisiga yig'ayatuvdi, yo'qotib qo'yibdi, - dedi Kesakpolvon, "dushman" so'ziga urg'u berib.

- Bu dushmanni ishi! Sen yetimlarning haqini dushman onangga bermoqchi bo'ldingmi?! Seni bolshevikchasiga tarbiyalashimiz kerak. - Homiy qanday tarbiya qilishni bir oz o'ylab olgach, qat'iy tarzda hukm chiqardi: - Har kuni noningning yarmini menga berasan!

- Bermayman, - dedi bola.

- Bermasang - o'lasan!

- O'lsam ham bermayman. Sen - tekinox'rsan!

Homiy oldida botirlashgan Kesakpolvon bolaning kekirdagiga chang soldi.

Xulosa shuki, bola noning yarmini bolshevikcha tarbiya uchun qurbon qilishga majbur bo'ldi. Yarmini esa... onasining haqiga xiyonat qilmadi, o'zi yemay, yig'averdi. Kunlar o'tgani sayin u holdan toyib, ranglari sarg'ayaverdi. Bir kuni oshxonaga kiraverishda boshi aylanib, yiqildi. Uni kasalxonaga olib ketdilar. Bolani boshqa ko'rmadilar. Uning ahvoli, taqdiri bilan qiziqmadilar...

Vaqt o'tib, qorin nonga to'yadigan kunlar ham keldi. Voyaga yetib, bolalar uyidan uchirma bo'lgan bir Zo'rning o'rnini ikkinchisi egallayverdi. Shu zaylda Kesakpolvonning homiyolari ham o'zgaraverdi. Yozilmagan qonun asosida yangi Zo'r salafining ishini risoladagiday davom ettirardi. Yosh ulg'ayishi yoki Zo'rning xohishi bilan ayrim bolalarning vazifalari o'zgarardi. Boshqalar ayg'oqchilikni durust eplasha olmasmidi, yo bu "vazifa"dan hazar qilisharmidi, harholda Kesakpolvon bu kasbidan uzoqlashmadi.

U ba'zan martabasi ko'tarilmayotganidan afsuslanardi. Ammo boshqa vazifalarga nisbatan aynan uning - ayg'oqchining Zo'rga yaqinligi tasalli berardi. Aynan shu yaqinlik tufayli bir kunmas bir kun Zo'rning o'rnini egallashi mumkinligiga aqli yetib turardi. Muddaosi sari yaqinlashayotgan damda kimningdir istagi bilan bu bolalar uyi yopildi. Ular turli bolalar uylariga tarqatildilar.

Kesakpolvon katta shaharga shu zaylda keldi. Asadbek bilan ham shu bahonada tanishdi. Aniqrog'i, Asadbek o'qiydigan sinfga kelib, eng oxirgi partaga, bo'yi boshqalarnikidan uzunroq bo'lgan bola yoniga o'tirdi. Qovog'ini solib, tumshayib o'tiradigan bu bolaning ismi Asad edi. Kesakpolvon uning bo'yiga, avzoyiga qarab, "Zo'ri shu bo'lsa kerak", deb o'ylab yanglishmadi. Asadbek boshqalarni huda-behuda urmasa ham, so'kmasa ham yoshi kattaroq bo'lgani uchun undan hayiqishardi. Kesakpolvon uning maktabga kechroq chiqqanini, otasi qamalgan yili esa sinfdan qolganini dastlabki kezlar bilmasdi.

Bir kuni sinf rahbari kirib Asadbek bilan Kesakpolvonni o'rinlaridan turg'izdi.

- Turdialievning perosini qaysi biring o'g'irlading? - dedi g'azabli ko'zlarini ularga tikib.

Bu davrga kelib Kesakpolvon ko'zlarini lo'q qilib qarashning ustasi bo'lib qolgan edi - o'qituvchiga "Bunaqa gapdan xabarim yo'q", deganday bezrayib qarab turaverdi. O'g'irlikni or deb bilgan Asadbek esa bunday qila olmadi. Gumonning o'ziyoq uni uyatdan bosh egishga majbur etdi.

- Men o'g'ri emasman, - dedi u o'qituvchiga tik qaray olmay.

Shu zahoti uning yuziga shapaloq tushdi:

- Sen, unurning bolasi, menga to'ng'illama. Dars tugaguncha peroni joyiga qo'ymasang - qamalasan! Endi hamma turib, xalq dushmanining o'g'liga, o'g'riga o'z nafratini izhor qilsin!

Kesakpolvon nafrat qanday izhor qilinishini bilmas edi. Otasi qamalganidan beri bunday xorlik tuzini tatib ko'rayotgan Asadbek qochmoqchi bo'ldi. Ammo sinf rahbarining omburday qo'llari qulog'ini burab, joyidan jildirmay qo'ydi. Bolalarning ayrimlari unga yaqinlashib, tap tortmay tupurdilar. Ayrimlari esa qo'rqa-pisa "tuf" deb o'tdilar. Sinf rahbari istamayroq tupurganlarni to'xtatib, nafratni astoydilroq izhor etishga majburladi. Shu zaylda nafratlar izhor etilib bo'lingach, sinf rahbari Kesakpolvonga qarab:

- Sen-chi? - dedi.

Dushmanlar ro'yxatiga tushib qolmaslik uchun Kesakpolvon ham tupurdi. Bu dunyoning ajabtovurligi shundaki, valadi zino halolga, o'g'ri to'g'riga tupurdi! Kesakpolvon boshqalarga qo'shilib "nafratini izhor" etdi-yu, "Hali bu abjag'imni chiqarmasa edi", deb qo'rqdi.

Tanaffus paytida sinfnin zo'ri bo'lmish Asad bolalarni chertmadi ham, so'kmadi ham. Hovliga chiqib, daraxtga suyanganicha ma'yus holda turaverdi. Ertaga qichishi mumkin bo'lgan yerini bugun qashib qo'yishni o'rganayotgan Kesakpolvon unga qo'rqibgina yaqinlashdi.

- Og'aynichalish, sen mendan xafa bo'lma. Agar tuflamasan mendan ko'rardi.

Asadbek o'ziga nisbatan yoshi ham, bo'yi ham qisqa bu bolaga bir qarab oldi-yu, indamadi.

- Peroni sen olmagansan. Otang dushman bo'lgani uchun...

- Mening otam dushman emas! - dedi Asadbek o'qrayib. Uning mushtlari tugilib, vajohati o'zgardi. Bolalar tupurayotganda bunaqa holga tushmagan edi.

- Men dushman demadim-ku! Ular shunaqa deb o'ylasharkan-da. Sinfdan bir narsa yo'qolsa yo sendan, yo mendan ko'rishadi. Men detdom bolasiman. Demak, men ham yomonman.

- Yomonliging to'g'ri. Peroni sen olgansan.

- Yo'-o'q, olganim yo'q.

- Olding. O'zim ko'rdim.

- Ko'rgan bo'lsang... unda nimaga aytmading?

- Men sotqin emasman. Senga o'xshagan o'g'ri ham emasman...

- Meni o'g'ri deyapsanmi?... Ha, mayli, o'sha perosini men oldim. Berib tur, desam bermadi. Bermagandan keyin olaman-da. Agar o'zi yo'qotib qo'yganida ham baribir bizdan ko'rishardi. Undan ko'ra o'zimiz olganimiz yaxshi emasmi? Ma, - u shunday deb

cho'ntagidan pero chiqarib uzatdi, - egasiga ber. Yana qamatib yurmasin.

- O'zing ber.

- Men nima deb beraman?

- O'g'irladim, deysan.

- Sendan ko'rishyapti, o'zing berganing yaxshi.

- Men bersam, men o'g'irlagan bo'lib chiqaman.

Kesakpolvon bu gapni eshitib, birpas o'ylandi-da, "Gaping to'g'ri, shu yerda tur", deb nari ketdi. Turdialiev degani doimo ozoda kiyinib, bo'yniga shohi qizil galstuk taqib yuruvchi nimjonroq bola edi. Kesakpolvon uni chaqirib, panaroq joyga boshladi. Ammo juda xilvatga o'tishdan o'zini tiydi. Asadbekning shu tomonga qarab turganiga ishonch hosil qilgach, avval yaxshilik bilan gap boshladi:

- Peroyingni Asad o'g'irlaganini ko'rdingmi?

- Yo'-o'q, - dedi Turdialiev.

- Bo'lmasa direktoringga kirib ayt, peroimni yo'qotib qo'ygan ekanman, topdim, de.

- Senga nima? Seni o'g'ri qilmadik-ku?

- O'g'ri menman! - Kesakpolvon shunday deb uning kekirdagiga chang soldi: - Yo aytasan, yo o'lasan! Men detdom bolasiman, a? Aytasanmi yo yo'qmi?

Esxonasi chiqib ketgan Turdialiev xirilladi:

- Aytaman, qo'yvor endi.

Kesakpolvon cho'ntagidan uch-to'rt pero chiqarib unga uzatdi:

- Tanlab ol, qaysi biri seniki?

Turdialiev titroq barmoqlari bilan otasi Moskvadan olib kelgan peroni tanlab oldi.

- Buni eskitib qo'yibsan. Ertaga menga yangisini olib kelasan. To'xta, yana bitta gap bor: sinfda yigirma ikkita bola bor, a? Har bitta boladan besh tiyindan to'plab berasan.

- Nimaga?

- Tupurganlaring uchun. Bitta tupurish besh tiyin. Sen o'zing o'n besh tiyin to'laysan. Seni deb bo'ldi hammasi. Bilib qo'ylaring: g'iring desalaring - so'yaman! Bitta-bitta ushlab so'yaman. - U shunday deb cho'ntagidan buklama pichoqcha chiqargach, Turdialievning ko'zlari ola-kula bo'lib ketdi.

Shu voqea bahonasida u o'zi ham kutmagan holda sinfning zo'riga aylanib qoldi.

Asadbek undan anchagacha nafratlanib yurdi. Kesakpolvon uning nafratini sezib turar, ammo bu nafratni uyg'otuvchi omilni idrok qila olmas edi. Garchi Asadbek "dushman bolasi" tamg'asi ostida yursa-da, uning boshqa olam farzandi ekanini tushunmasdi.

Tushunmoq uchun esa o'zining valadi zino ekanini bilmog'i lozim edi.

Maktabda, xususan, ularning sinfida o'g'irlik davom etar, chuv tushgan ayrim bolalar yonida pichoqcha olib yuruvchi bu "detdomchi"dan qo'rqishib indashmas, ayrimlari arzi hol qilgan taqdirlarida ham undan gumonlari borligini bildirishmas edi.

Asadbek yana ikki karra nafrat nishoniga aylangach, Kesakpolvon uni tartibga chaqirmoqchi bo'ldi:

- Ikkitasini boplab abjag'ini chiqargin, keyin tuflamaydigan bo'ladi. Nima, qamalishdan qo'rqasanmi? Bunaqa turgandan ko'ra qamalib ketgan ming marta yaxshi.

Bu zaharli gapdan keyin Asadbek "yorildi":

- Qamoqdan qo'rqmayman, - dedi u. - Men qamalib ketsam oyimlarga kim qaraydi?

Kesakpolvon Asadbekning bu dardiga ham tushunmadi. Ona sutiga, mehriqa qonmagan, qalbi "onaga muhabbat" degan tuyg'udan holi bu bola ona huzuridagi mas'uliyat, burch degan tushunchalarni idrok qilishi mumkin ham emasdi.

Kesakpolvon o'sha onlarda yuqori sinflarda o'qiydigan zo'rlarga ham yaqinlashishga harakat qildi. Ulardan bir-ikki tepki yegach, bu yil bo'lmasa kelasi yili maktabning mutlaq zo'ri martabasiga yetuvchi Asadbekdan durustrog'i yo'q ekaniga ishonadi. Asadbek "Sen bola, o'g'irlik qilma!" deb urganida ham ranjimadi. Asadbekning ko'ngli sovib, gaplashmay qo'ygan kezlarda esa yuqori sinfda o'quvchi Jalilni ishga soldi. To'g'ri, avvaliga Asadbek bilan Jalilning oralaridan qil o'tmas darajadagi do'st ekanliklarini bilib, g'ashlandi. O'zini Jalilning o'rnida ko'rishni istadi. Ammo bu do'stlikni uncha-buncha kuch buzolmasligini bilgach, Jalildan foydalanadigan bo'ldi.

Bolalar uyidagi hayoti oyoqlab, "katta hayot"ga uchirma bo'lishga hozirlik ko'rib yurgan kezlari bir ayol keldi. Tarbiyachilar uni "Sening onang", deb tanishtirishdi. Ayol yig'lamsirab "Bolam!" deganicha uni bag'riga bosdi. Kesakpolvonning eti hatto jimirlamadi. Bir paytlar bolalarga qo'shilib onasini kutgan Kesakpolvon bo'zlayotgan bu ayolning onasi ekanini his eta olmasdi. Ayol shu sog'inch, shu bo'zlash bilan xarsang toshni quchib mehrini bersa, balki tosh erib ketardi. Lekin Kesakpolvon o'shanda qilt etmadi.

Onasi urush ofatlarini, asirlik azoblarini, qamoq jafolarini aytib yig'lardi. Kesakpolvonning esa kiprigi qilt etmasdi. Kesakpolvon toshdan ham qattiqroq edi - yorilmadi.

Onasi "uyga olib ketaman", dedi. "Baribir qaerdadir yashashim kerak-ku", deb ko'ndi. Jangda jarohatlanib asirga tushib qolgan, urushdan keyin qamalgan onasi Sibirda o'ziga o'xshagan odam bilan topishgan ekan. U "Xohlasang "dada" de, xohlasang "Toshmat aka" de", deb o'zini tanishtirdi. O'z onasini "ona" deya olmaydigan odam begonani "dada" dermidi? "Toshmat aka", deyaverdi. Toshmat aka deganlari juda injiq ekan. Kesakpolvonning har qadamini kuzatadi. "Unday qilma, bunday qil", deb aql o'rgataveradi. Bu ham yetmaganday, kechalari baqirib, kimlarnidir jangga boshlaydi. Xullas, bu hayoti joniga tegib, uydagi qo'lga ilinarli narsalarni o'mardi-yu, g'oyib bo'ldi.

Kesakpolvon onasini tushunmadi. Tushunishi mumkin ham emasdi. Onasi esa g'olib nafsning lahzalik rohati uchun bu dunyodagi umrini qurbon qilganini anglab yetdi. Shu bois o'g'lini boshqa qidirmadi...

VI bob

1

Zohid "Yoshligida Jamshid Sunnatullaevga oshiq bo'lgan bu xonim kim ekan?" degan qiziqish bilan muovinning eshigini asta taqillatdi. Ichkaridan "Bandman!" degan ingichka ovoz eshitildi. Zohid odob yuzasidan picha kutdi. So'ng yana taqillatdi. Ichkaridan bu safar "Bandman!" degan ovoz zardali ohangda keldi. Zohid bu zardaga parvo qilmay eshikni qiya ochdi-da "Mumkinmi?" dedi.

- Bandman, kuting, - dedi muovin jahl bilan.

Zohid bu gapni ham eshitmaganday eshikni kattaroq ochib, ostona hatladi. Xona to'ridagi katta stolga tirsagini tirab o'tirgan jikkakkina, qaldirg'och qanotiday qayrilma qosh ostidagi dumaloq ko'zlaridan qahr yog'ilib turgan ayol "Bu bezbet yigit kim bo'ldi ekan?" deb o'ylab ham o'tirmadi.

Uning huzuriga turli yumush bilan turli toifa odam kelib turardi. Bular orasida muloyimlari ham, bezbetlari ham, shirinso'zlari ham, to'nkamijozlari ham bo'lardi. U barchani bir tarzda - qoshlarini chimirgan holda qabul qilardi. Faqatgina gap orasida husnini maqtab o'tuvchi erkaklargagina bir jilmayish hadya etib qo'yar edi.

Agar Zohid shoirtabiat bo'lganidami, "Bu o'hu ko'zlarga g'azab emas, kulib turish yarashadi", degan gaplar bilan ko'nglini ovlardi. Zohid shoirtabiat ham emas, bu ayolning ko'nglini ovlash niyati ham yo'q. Bundan tashqari xonasiga kiruvchini it kabi qopadigan rahbaru rahbarchalarga azaldan tobu toqati yo'q. U ichkariga bir qadam qo'yishi bilan muovin jahl bilan o'rnidan turdi:

- Sizga "Bandman!" dedim?!

- Eshitdim, - dedi Zohid. - Afsuski mening vaqtim ziqroq, boshqa kutolmayman.

- Mening ham vaqtim ziq. Sizni qabul qila olmayman.

- Vaqtingiz bo'lmasa ham bostirib kirishga majburman. Xizmatim shunaqa. - Zohid shunday deb unga yaqinlashdi-da, hujjatini uzatdi. Muovin guvoynoma bilan tanishgach, shashtidan qaytdi. O'rniga o'tirdi. Ammo jiddiyligini yo'qotmadi, qoshlarini chimirgan holda:

- Xizmat? Biz nima gunoh qilibmiz? - dedi.

- Gunohingiz yo'q. Bir ishga aniqlik kiritishda yordam bersangiz?

- Marhamat, so'rang. Faqat imillamang, vaqtim ziq.

- Siz... Jamshid Sunnatullaev degan yigitni tanirmidingiz?

"Tanirmidingiz?" degan so'z muovinga "o'sha voqeani eslaysizmi?" degan pisandaday tuyulib, yuragi shuv etib ketdi. Chimirlagan qoshlari asl holiga qaytdi. "Shuncha yildan keyin nimaga kavlashtirib keldi?" degan o'y uni muovinlik shohsupasidan oddiy gunohkor banda holiga bir zumgina tushirdi. Yillar bo'yi vujudini boshqarib kelayotgan kibr bu oniy chekinishdan g'olib chiqib, uni yana o'sha shohsupaga ko'tardi. U yana qoshlarini chimirdi:

- Kim dedingiz? Eslo olmayman?

- Nahotki?- Zohid ajablanganday unga tikildi.- Sizni zo'rlamoqchi bo'lgan yigit... Qamalib ketgan.

- Ha, umi... ancha yil bo'ldi. Esimdanam chiqibdi.

- Qiziq?

- Nimasi qiziq?

- Bunaqa voqea esdan chiqmasa kerak deb o'ylarkanman.

- Yana nimalarni o'ylaysiz? - dedi Muovin piching aralash zarda bilan. - Yoshligimda bunaqa yigitlardan mingtasi atrofimda ilakishib yurardi.

- Buni bilmadim... Balki mingtadan ham ko'proqdir. Lekin ularning hammasi qamalmagandir? Bunaqasi bittadir?

- Balki bittadir... Qani, gapni aylantirmay, maqsadingizni ayting.

- Sunnatullaevni oxirgi marta qachon ko'rgan edingiz?

- Beting qurg'urni o'sha suddan keyin ko'rmadim.

- Keyin... qamoqdan chiqqanidan keyin ilakishmadimi?

- Keyin ko'rganim yo'q.

- Siz uning taqdiri bilan qiziqmadingizmi?

- Nimaga qiziqishim kerak ekan?

- Axir... otasi bilan birga ishlar edingiz?

- Ishlar edik. U odam ishdan bo'shab ketgan.

- U odam hozir og'ir kasal emish?

- Bo'lsa bordir. Issiq jon...

- Ha, issiq jon... Sunnatullaevni o'ldirib ketishibdi, eshitmadingizmi?

- Men o'ldirmabmanmi, ishqilib?

- Yo'q, sizmasdirlsiz.

- "Sizmasdirlsiz?" Nima demoqchisiz?

Zohid ko'mirga aylangan murda suratini cho'ntagidan olib, unga uzatdi:

- Bunaqa ish sizning qo'lingizdan kelmasa kerak, demoqchiydim.

Muovin Jamshidning o'lganini eshitgan, ammo bunday vahshiylik sodir bo'lganini bilmagan edi. Suratni ko'rib bir cho'chib tushdi.

Uni bu noqulay ahvoldan mo"jaz reproduktordan kelgan ovoz qutqardi:

- Markazkomdan shoshirishyapti, xat tayyor bo'ldimi?

Muovin shoshib mikrofoniga engashdi:

- Yo'q, opajon.

- Nimaga cho'zyapsiz? Bu masala plenumga qo'yilishini aytdim-ku sizga!

- Prokuraturadan bir o'rtoq kelib, meni so'roq qilyapti.

- Huzurimga kiring. Tez bo'ling.

Muovin "eshitdingizmi?" deganday qoshlarini chimirdi-da, betakalluf tarzda xonadan chiqdi. Bir necha daqiqadan so'ng ancha dadillashgan holda qaytib, joyiga o'tirdi.

- Yana nimani so'rab bilmoqchisiz?

- Sunnatullaev sizni zo'rlamoqchi bo'lgan o'sha ishda siz tergovchiga "Undan qochaman, deb o'zimni derazadan tashladim", degansiz. Sudda esa "Derazadan itarib yubordi", degansiz. Qaysi biri to'g'ri?

- Bu odamning o'limiga mening ko'rsatmalarimning nima dahli bor? Siz qotilni qidirapsizmi yo eski go'ngni tityapsizmi?

Maqsadingiz nima?

- Siz savolimga javob bermadingiz?

- Javob bermayman ham. Qandaydir tergovchining bema'ni savollariga javob qaytarishga toqatim ham, vaqtim ham yo'q.

Zohid qayrilma qosh bu Muovinning bu tarzda dadillashishi sababini bilmay turganida telefon jiringlab masalaga oydinlik kiritdi.

Muovin telefon go'shagini qulog'iga tutdi-da, "Ha, shu yerda", deb Zohidga ma'noli qarab qo'ydi. So'ng go'shakni uzatdi:

- Sizni so'rashyapti.

Zohid ajablangan holda go'shakni qulog'iga tutdi-da:

- Eshitaman, Sharipov, - dedi.

- U yerda nima qilib ivirsib yuribsiz. Hurmatli odamlarni behurmat qilishga kim sizga huquq berdi?

- Kechirasiz, sizni tanimay turibman? - dedi Zohid.

Bo'lim boshlig'i o'zini tanitgach, Zohid "zo'rsizlar-ku!" degan ma'noda Muovinga qarab qo'ydi-da:

- Men yuritilayotgan ish yuzasidan keldim bu yerga, - deb izoh berdi.

- Ishga ularning dahli yo'q. Darhol uzr so'rangu huzurimga yetib keling.

- Yaxshi. Yana bir-ikki savol beramanu yetib boraman.

- Hech qanday savol berilmasin!

- Yaxshi.

Zohid go'shakni Muovinga uzatib:

- Bu imorat ancha baland qilib qurilgan ekan, a? - dedi.

- Siz shoshib turibsiz shekilli, chaqirishyaptimi? - dedi Muovin qoshlarini chimirib.

- Ha, hozircha shoshib turibman. Keyin bafurja gaplashamiz.

- Ovora bo'lib kelib yurmang. Boshqa aytadigan gapim yo'q sizga.

- Endi opajon, bu masalani biz hal qilamiz. "Ovora bo'lib kelib yurmang", deb yaxshi aytdingiz. Sizga chaqiruv qog'ozi yuboraman, prokuraturaga o'zingiz bora qolasiz.

Muovin gezrayganicha qolaverdi. Zohid xonadan chiqdi-da, "Qorovul balo ekan", deb qo'ydi.

Qorovul esa uni bir piyola choygga taklif qilib:

- Qalay, qopmadimi? - deb so'radi.

- O'zi qopolmadi, zo'rrog'i bor ekan, o'shanga qoptirdi, - deb kuldi Zohid.

Zohid qorovulga kulimsirab gapirgani bilan nayza sanchilgan holga kelgan qalbi faryod urardi. Zohid chigirtkaday ko'ringan ayolning bu darajadagi ofat ekanini tasavvur ham qilolmagan edi. Mana hozir orqasidan tepki yegan notavon odam kepatasida bo'lsa ham qorovulga sir boy bermaslik uchun hazil bilan javob qilib, ko'chaga chiqdi. Chiqdi-yu, yana qaytgisi, ustalik bilan, madaniy tarzda tepib chiqargan Muovinning opajoni huzuriga kirib borgisi keldi. Zohid uni sirtidan bilardi. Zohidga ma'lum bo'lgani - u qahramon! Radio-televizorda, matbuotda nomi tez-tez zikr etiluvchi ayol. Zohid semiz bu kampirning qiyofasini ko'z oldiga keltirib "Kattamizni terlatganga o'xshaydi-da", deb qo'ydi. U bilmaydiki, qahramon kampir u o'ylagan "katta"ga emas, balki undan kattarog'iga arz qilgan. O'sha kattaroq pastroqqa, unisi yana pastroqqa zug'um qilgach, zanjir reaksiya amalga oshib, Zohidning boshlig'i bevoshlikda ayblanib, unga "siyosiy ko'rlik" "unvoni" berildi. Buni anglab yetgan rahbar cho'g'ni bosib olganday talvasaga tushdi. Kimgaki, "siyosiy ko'rlik" "unvoni" nasib etdimi, baland martabalar yo'li to'silishi ham mayli, tagiga suv keta boshlaydi. Bir ahmoq xodimining qiligi uchun mansabdan ayrilishni kim ham istar edi?

Zohid hali bularni bilmaydi. U hozir ko'chada ketaturib iziga xayolan qaytib, har narsaga qodir o'sha kampirshoga achchiq-achchiq gaplarni aytardi: "Minbarlarda aytgan gaplaringiz nima-yu, bu qiligi'ingiz nima? Adolat, adolat, deysiz, xalq manfaati, deysiz. O'zingiz esa xalqning bir farzandini beayb qamatib yuborasiz. Mening bilganim faqat Sunnatullaev. Siz yana nechta odamning umriga zomin bo'lgansiz? Hech hisob-kitob qilganmisiz? Siz minbarda ko'pirib aytgan adolat boshqa, biz himoya qilmoqchi bo'lgan adolat boshqami? Adolatning rangi nechta o'zi? Oddiy odamlar adolati jonsizu sizlarniki O'lmas Kashcheydek davron suraveradimi? O'sha O'lmas Kashcheyingizning joni qaysi qutichada saqlanadi o'zi? O'sha qutichaga bizning qo'limiz yetmaydimi? Undagi tuxumni olib quritishga kim qodir?.."

Qahramon kampirshoga bo'lgan qahrini xayolan sochib borayotgan Zohid bir zum to'xtab, o'zidan-o'zi nafratlandi. Shartta qaytishga, bu gaplarni uning yuziga tik qarab turib aytishga jur'at qilolmagani uchun o'zidan-o'zi nafratlandi. Erkakning o'zini nochor sezishi - qalbi uchun og'ir azobdir. Tan azobidan bir necha hissa ortiqroqdir. Tan azobigayu malham em bo'lar, qalb azobiga-chi? Duradgorning mixi tugasa, bir-ikki kun nochor bo'lar. Ammo adolat mix emaski, bu do'konda bo'lmasa, boshqasidan topib ishini davom ettiraversa...

Zohid g'ashlangan ko'yi idorasiga yetib bordi. Navbatchi rahbari kutayotganini ma'lum qilgach, "Telefondagi gapi chala qolgan ekan-da" degan fikrda uning xonasi tomon yurdi.

Ichkaridan rahbarining baqirib aytayotgan gaplarini eshitib to'xtagan edi, kotiba "kiravering, kutyaptilar", dedi. Zohid eshikni ochib, ichkariga ikki qadam qo'ydi-yu, to'xtadi. Rahbari qo'lida bir tutam qog'ozni ushlab, silkitganicha Zohidning hamkasbiga tanbeh berardi.

Zohidning kirib kelganini ko'rsa ham, e'tibor bermay, dag'dag'asini davom ettirdi:

- Siyosiy ko'rlikdan qachon qutulasanlar o'zi?! Qachongacha men sen galvarslarni deb dakki eshitaman? Sen, qovoqmiya, bularga nima deb ayb qo'yyapsan?

- Banditizm... - dedi tergovchi.

- Ha, banditizm! Ko'r emasan, o'qidim, ayblovningni. Endi men shu ahmoqona qog'ozingga qo'l qo'yaymi? Senga qo'shilib men ham partiya siyosatiga qarshi chiqayinmi? Seni deb men ham qamoqda chiriyinmi? Sen menga ayt, KPSS yigirma birinchi s'ezd qarorlarini o'qiganmisan? Ayt, o'qiganmisan?

- Esimda yo'q...

- Ha, esingda yo'q. Esning o'zi bormi, sen galvarsda? Sen uchun men o'ylashim kerakmi, a? Senlar jaraq-jaraq pul ishlayverlaring, boyvachcha bo'lib kerili-ib yuraverlaring. Men esa senlar uchun o'ylab yuray, eslab yuray... Hozir chiqib, s'ezd qarorlarini o'rganib, keyin kelasan, - u shunday degach, qog'ozlarni tergovchiga qarab otdi. Qog'ozlar mo'ljalidagi manzilga yetmay, sochilib ketdi. Tergovchi qog'ozlarni yig'ishtirayotganida rahbar Zohidga qaradi:

- Qani, dono yigit, sen bilasanmi, partiya qarorlarini?

- Partiyaning qarorlari ko'p, qaysi birini aytyapsiz?

- Qara-ya, yaxshi eslatding, men ahmoq qarorlarning ko'pligini bilmas ekanman. S'ezd faqatgina banditizm haqida qaror qabul qilgan, deb yurarkanman, - dedi rahbar piching bilan. - Qani, nima degan, sen menga ayt!

Zohid yelka qisdi: yigirma birinchi s'ezd qachon bo'lganu nima degan, kimning esida turibdi? Hatto partiyaning rahbarlari ham unutishgandir bu qarorlarini. Nafsilammi aytganda, o'zini siyosiy hushyor, bilag'on qilib, xodimlarini ezayotgan bu rahbar ham

s'ezdning faqat shu qarorinagina bilardi.

- Bilmaysanlar! Ha, bilmaysanlar, lekin donolik qilib, osmondan kelasanlar. O'rgildim, sendaqa donolardan! Senlardaqa yuzta dononi yig'ib kelsa, bir gramm aql topilmaydi-yu, yana karillaysanlar-a! Bilib qo'ylaring: KPSS yigirma birinchi s'ezdi qarorlarida "SSSRda banditizm barham topgan", deyilgan! Sen esa, - u tergovchiga barmog'ini bigiz qildi, - "yo'q, s'ezd adashgan, bizning shaharda banditizm bo'lib turadi", demoqchimisan? E, o'rgildim, senlardaqa kaltabinlardan. Yarim soatdan so'ng ayblovni o'zgartirib kel.

- Nima deb qo'yay? - deb so'radi tergovchi qog'ozlarni yig'ishtirib bo'lgach.

- Balo deysanmi, battar deysanmi, o'yla, kallangni ishlat! Shu ishing uchun davlat senga pul to'laydi. Kallang po'la bo'lsa, bo'shatib qo'y, kallalilar ishlasin!

Tergovchi yelkasiga shu kabi tavqi la'nat toshlarini ortib, nochor ahvolda xonadan chiqdi. Zohid esa asta yurib borib uning o'rniga turdi. Go'yo qolgan-qutgan la'nat toshlarini ortish uchun yelkasini tutdi. Rahbar unga qovoq uyub qaradi, o'zi ham o'tirmadi, uni ham o'tirishga taklif etmadi.

- Xo'sh, dono yigit, qaerga borganingizni bilasizmi, o'zi?

- Oddiy bir idoraga, - dedi Zohid o'zini xotirjam tutishga tirishib.

- Siz uchun oddiydir. Ammo, - rahbar ko'rsatgich barmog'ini shiftga qarab nuqdi, - yuqoridagilar uchun oddiy emas. Sen bola, Sunnatullaevning almisoqdan qolgan ishini nimaga kavlashtiryapsan? Senga bu "Ish" tugallangan, yop, deyilganmi, nega yopmayapsan?

- Ish hali mutlaqo mavhum.

- Nimasi mavhum? Sunnatullaev o'ldirildimi? Uni o'ldirganlar ham o'ldirildimi? Unisi ham, bulari ham dordan qochgan jinoyatchilarmidi? Senga yana nima kerak? Xursand bo'lib yopavermaysanmi? Sen qilolmagan ishni o'zlari qilishyapti. Bir-birining go'shtini yeyapti. Yig'ishtir, bunaqa donolingingni!

Zohid Said Qodirovning topshirig'ini eslab, rahbarga e'tiroz bildirdi:

- Bu ishni yopolmayman. Meni majbur qilolmaysiz. Kerak bo'lsa, yuqoriga arz qilaman.

- O'h-ho'... zo'rsan-ku, a?! Qani, yozib ko'r-chi? E, senga xat-savod o'rgatganni... - rahbar so'kinib, joyiga o'tirdi. - Mishig'ini artolmaydi-yu, yana men bilan olishadi-ya! - U shunday deb stoli ustidan bir "Ish"ni olib, Zohidga uzatdi: - O'n besh kunda javobini aytasan. Bor, ishingni qil.

Zohid "Ish"ni olib burildi. Ostonaga yetganida rahbarning so'kishi eshitildi. Zohid orqasiga keskin o'girilib, ko'zlaridagi g'azab o'ti bilan unga javob qildi.

3

U xonasiga kirgach, joyiga o'tirgisi ham kelmadi. Yuzasi choynak izlaridan dog' bo'lgan stol ko'ziga battar xunuk ko'rindi.

Qo'lidagi "Ish" zil-zambilday tuyulib, stol ustiga "tap" etib tashladi. Qog'ozlar qatidan yengil g'ubor ko'tarilib, dimog'ini qichishtirdi. Ikki-uch aksa urgach, yengillashganday bo'ldi.

Biron ishga qo'l urilgan mahalda yuqori martaba egalarning aralashuvlari, oqibatda o'jiz odamday chetga chiqib qolinishi Zohid uchun yangilik emas. Akasining o'limidan so'ng bunday haqsizlikni ko'p ko'rди. Odam zoti yantoqzorda yurib, oyoqlari tikonlarga o'rganganday, haqsizlikka uchrayversa, unga ko'nikib qoladi. Hatto haqsizlikka uzoq vaqt duch kelmasa, uni qo'msaydi ham.

Zohid haqsizlik deb atalmish to'qayzorda yurganini allaqachon fahmlab yetgan, necha yilki, bu to'qayzorda adolat gulini izlaydi. U bilmaydiki, to'qayzorda gul bitmas, adashib bitgan taqdirda ham undagi to'ng'izlar yancharlar, yo'q qilarlar.

Zohid esa izlagani, gul deb o'ylagani sassiq alaf bo'lib chiqqan onlarda afsuslanadi, ammo ishonch bilan izlayveradi. Zohid ilm gulshani sari borayotib o'z yo'lini to'qayzorga o'zi burdi. U to'qayzorda sassiq alafning, qamishlarning, gulni payhon qilg'uvchi to'ng'izlarning ko'pligidan ajablanmaydi. Uni qiynaydigan savol bitta: bu haqsizlik to'qayzori qachon obod bo'ladi? Inson farzandlari qachon adolat gulshanidan bahra oladilar? Bu savol uyg'ongan damda yashirin bir ovoz "hech qachon!" deb javob beradi. Ana shunda Zohid bu ovozni bo'g'adi, adolat gulini topmoq ishonchini so'ndirmaydi. Uning bu ishonchi uzoq davom etuvchi xastalikka o'xshaydi - o'lib o'la qolmaydi, jonlanib, jonlanmaydi. Ishonchi o'lib qola qolsa edi, u haqsizlik to'qayzorini butunlay tark etib, umidini shu yerning o'ziga dafn qilib qutular edi.

Bugun ko'rgan-kechirganlari uning ishonchini yana o'lim to'shagiga qulatdi. U zindon nima ekanini, zindon azobi qanday bo'lishini bilmaydi. Lekin xonasi hozir unga zindon kabi tuyuldi. Devorlar o'rnidan siljib, xona torayotganday, uni ezayotganday bo'ldi.

Yana bir oz shunday tursa, ruhining azoblanishiga chiday olmasligini fahmladi. Xayolini nima bilandir chalg'itishi lozimligini angladi. Bu xonada xayolini chalg'itishning yagona yo'li - joyiga o'tirish, Said Qodirovning aytganini bajarish - yuqoriga arznoma yozish. Shu yumush o'ziga ham ma'qul kelib, joyiga o'tirgach, qog'oz oldi-yu, yoza boshladi. Vujudini ezayotgan hasratlari harflarga aylanib, qog'ozga tushdi-yu, sal yengil tortganday tuyuldi. Said Qodirovga qo'ng'iroq qildi. U tomondan javob bo'lmagach, rahbari bergan "Ish"ni hafsalasizlik bilan varaqlay boshladi. "Ish v.,... Botirov Shokir... 1986 yili 21 dekabr kuni balog'atga yetmagan qizni zo'rlagan. O'zbekiston SSR jinoyat protsessual Kodeksining 94-moddasi... O'n bir yil muddatga ozodlikdan mahrum etilgan... Prokuror o'n besh yil so'ragan... Jinoyatchilar to'rt kishi bo'lgan... Sud esa birgina Botirovni hukm etgan... Botirov muqaddam, 1980 yilda O'zSSR jinoyat protsessual Kodeksining 89-moddasi bilan sudlangan..."

Shu joyga kelganda Zohid sergak tortdi. Hatto huquq ilmidan bexabar odamning ham aqli yetadigan masalaga nechun sud e'tiborsiz qaragan? Qolgan uchta jinoyatchi qani?

Zohid "Balki sahifalar o'rni almashib ketgandir", degan o'y bilan qog'ozlarni bir-bir ko'zdan kechirdi. Keyin zo'rlangan qiz - Mohira Nuriddinovaning suddagi ko'rsatmalarini o'qib chiqdi. Uni to'rt yigit chala bitgan to'rt qavatli imoratga boshlab borgan.

To'rttalasi ham nafsini qondirgan. Lekin... ular orasida Botirov bo'lmagan. Tergov paytida "Botirovni ko'rsatasan", deb majburlashgan...

Zohid "Ish"ni yopib, o'ylanib qoldi. Nazarida bu "Ish" ham Sunnatullaevga oid "Ish"ning mantiqiy davomiday tuyuldi. Bir necha yillar muqaddam Sunnatullaev tuhmat bilan qamalgan. (Zohid bugungi voqeadan so'ng uning tuhmat bilan qamalganiga qat'iy ishonch hosil qildi). - Botirovning "Ish"idan ham tuhmatning isi kelib turibdi.

"Bunday tuhmat bilan qamatishdan kim qanday manfaat ko'radi? Sharif Namozov "Ish"ida o'rtada mol-dunyo turibdi.

Sunnatullaev esa o'sha xonimchadagi yo'q nomusga qurbon bo'ldi. Botirov nimaning qurboni bo'lgan?"

Zohidni taajjubga solgan yana bir narsa - dastlabki sud Botirovni jinoyatchi deb topib, o'n yil muddatga ozodlikdan mahrum etgan.

Oradan fursat o'tib, shahar sudi bu qarorni bekor qilib, Botirovni beayb deb xulosa chiqargan. Lekin oradan yana bir necha oy

o'tib, uchinchi marta sud bo'lgan. Bu safar Botirovning "jinoyati" o'n bir yillik qamoq bilan "taqdirlangan". Uchta hakamning uch xil munosabatiga sabab nima? Nima uchun ikkinchisi Botirovni oqlagan? Poraning kuchi bilanmi? Birinchisi bilan uchinchisiga pora bera olishmaganmi? Qiz nima uchun sudda boshqa, tergovda boshqa gaplarni aytgan? Botirovning odamlari qo'rqitishganmi yo pul berib sotib olishganmi?

Tergovda bir gapni aytib, sudda boshqasini aytish Zohid uchun yangilik emas. Tergovda aybini bo'yniga olgan jinoyatchilar sudda "Men aybsizman, urishganlari uchun qo'rqib, tilxat berdim", deb bez bo'lib turib olishadi. Zohid hech yodidan chiqara olmaydi: bir o'g'rini jinoyat ustida ushlab, ish sudga oshirilganda u: "Meni azoblab qiynashgandi, men o'g'ri emasman", deb turib olgan edi. O'ziga nisbatan bo'lgan bu tuhmatga Zohidning chidashi qiyin bo'lgan edi. Oradan yillar o'tib, hozir eslasa, eti jimirlab ketaveradi. Shu sababli ham Hamdam Tolipovning usulini yoqtirmay, u bilan ko'p bahslashardi.

Zohid "Ish"ni yana varaqlab, qiziqishi orta bordi. So'ng Botirovni shahar qamoqxonasiga ko'chirish, qizni va boshqa guvohlarni tergovga chaqirish xususida kerakli hujjatlarni tayyorlashga kirishdi. Lozim qog'ozlar taxt bo'lganida shom qorong'usi cho'ka boshlagan edi.

Ikki kundan so'ng uning xonasiga hali yigirmaga to'lmagan qiz bilan yoshi ellikdan oshgan, odmi kiyingan, qotmadan kelgan ayol kirib keldi. Zohid tergov boshlash uchun qog'oz-qalamlarini tayyorlayotgan damda qizga zimdan razm soldi. Sho'xligi, o'yinqaroqligi bilinib turibdi. Ammo ko'z qarashlarida buzuqlik alomati sezilmaydi. Sunnatullaevga osilgan xonimchaday g'arko'z emas.

- Xola, iltimos, siz tashqariga chiqib turing. Avval qizingiz bilan gaplashib olay.

Zohid muloyimlik bilan murojaat etgan bo'lsa-da, ayol zardali ovoz bilan javob qaytardi:

- Nima gapingiz bo'lsa mening oldimda so'rang. Sizlarni bilaman, sirtmoqni aylantirib kelib qizginamning bo'yniga tashlaysizlar.

Uch yildan beri hali u yoqqa sudrab, hali bu yoqqa sudrab, qizim sho'rlikni jinni qilib yuboray dedingizlar.

- Agar mendan gumonsirayotgan bo'lsangiz, marhamat, advokat yollang, advokat ishtirokida so'roq qilay.

- Advokatingizga to'laydigan pulim yo'q, - dedi ayol zardali ovozigina yana kuch berib. - Advokatingiz nima-yu siz nimasiz... - ayol "bir go'rsizlar", demoqchi bo'ldi-yu, tilini tiydi. Zohid uning fikrini uqib:

- Oq it, qora it - baribir itmi? - dedi piching bilan.

- Unaqa demoqchimasman.

- Siz meni birinchi marta ko'rib turibsiz. Bu "Ish"ni men kavlab chiqarganim yo'q. Qizingiz sud nohaq, prokuror nohaq, deb katta idoralarga arz qilibdilar.

- Ha, arz qildi. Jinoyatni qilganlar ayshini surib yurishibdi. Siz bir sho'rlikni qamab, adolat bo'ldi, deb kerilib yuribsiz.

- Uni men qamaganim yo'q shekilli?

- Siz bo'lmasangiz boshqasi. Men siz deb idorangizni aytyapman, - dedi ayol so'ziga aniqlik kiritib.

- Mening idoram ham qamamaydi. Siz jinoyatchilarning ayshini surib yurganlarini qaerdan bilasiz?

- Qizimning o'zi ko'rgan ularni. Ko'chada ko'rgan. Bir sho'rlik boyaqishning qamalib yotishiga mening vijdonim chidamaydi.

- Qizingizni ariza yozishga siz undadingizmi?

- Qizim ahmoq emas, unda ham vijdon bor. Sizdaqalarda... - Ayol gap kelganda otasini ayamaydigan toifadan edi. Xonaga kirganida "bu bola g'idi-bidi desa bir boplay", deb ko'ngliga tukkan edi. Zohidning muloyim muomalasi uni shashtidan qaytardi.

- Bizdaqalarda vijdon yo'qmi? - dedi Zohid, uning chala qolgan gapini davom ettirib.

- Unaqa demoqchimasman... O'zingiz o'ylab ko'ring: qizim bilan katta idoraga bordik. Adolat qiling, bir boyaqishning umri zavol topmasin, dedik. Gaplarimizni eshakka aytsak tushunardi, u odam tushunmadi. Qizim shunda "agar adolat qilmasangiz o'zimni yoqaman", dedi. U to'nka nima deb javob qilganini bilasizmi?

- Siz aytsangiz bilaman.

- U to'nka, qizimga gugurtini uzatdi. "Mang, yoqsangiz yoqing", dedi baloginaga uchragur. Keyin menga "Siz chiqib turing", dedi. Men merov bo'lmasam chiqarmidim? Chiqdim. Insofga kirgandir, desam u qirchiningdan qiyilgur qizimga "Kechroq keling, sizni zo'r joyga ishga kiritib qo'yaman", debdi. He, idorang boshingdan ordona qolsin-a...

- Xolajon, bu gaplarni qo'ying. Mening ishim boshqa. Mayli, menga ishonmasangiz o'tiravering, - Zohid shunday deb bir oz sukut saqlagach, qizga qaradi:- Nuriddinova, bo'lgan voqeani bir boshdan aytib bering.

- Anavi qog'ozlaringizda bor-ku hamma gap? - dedi ayol.

- Men o'zlaridan eshitmoqchiman. Siz aralashmay o'tiring.

Qiz xo'rsinib qo'ydi. Oradan yillar o'tgan bo'lsa-da, unga o'sha sharmandali voqeani eslash og'ir edi. O'sha voqeadan so'ng yopig'liq qozon yopig'ligicha qolsa mayli edi. O'shandan beri bu holatni necha marta bayon etdi. Yigitning shirin so'zlariga uchib, o'smirlikning bevosh sururiga bandi bo'lib, o'sha mashinaga chiqmaganida, dugonasiga qo'shilib uyiga ketaverganida, o'sha imorat ichiga kirmaganida bu mashmashalar yo'q edi. Imorat sari yurayotganida aql ko'zi ko'r edi. Birinchi yigit bilan rohat bahrida suzayotganida ham ojiz edi. Bu aql ko'zi qurg'ur ancha kech ochildi. Bilmayin bosilgan tikonning azoblarini bilganida edi bevoshlik ko'chasiga qadam qo'yamagan bo'larmi edi...

Zohid uning qiynalayotganini sezib, dalda berish maqsadida:

- Demak, 1986 yil, 21 dekabr, - deb qog'ozga shu sanani yozdi.

- Adamlarni ko'rgani kasalxonaga boruvdik...

- Soat nechada? Kim bilan boruvdingiz?

- Soat to'rtlarda... Dugonam Shahlo degan qiz bilan... Ko'chada to'rtta yigit turgan ekan. Moshinada aylantirib kelamiz, deyishdi.

Shahlo uyiga ketdi. Men chiqdim.

- Mashina kimniki edi?

- Bilmadim.

- Taksi edi, - dedi ayol aniqlik kiritib.

- Xola, siz aralashmay turing, - dedi Zohid unga tanbeh berib. - Demak, mashina kimniki edi?

- Taksi edi...

- Taksiligini qaerdan bildingiz?

- Haligi... anaqasi bor edi.

- Nimasi?

- Ko'k chirog'i... Keyin tomida ham belgisi bor edi.

- O'sha mashinada anhor bo'yidagi imoratga bordinglarmi? Birinchi bo'lib sizga kim yaqinlashdi? Botirovmi?
- Voy, u bola bo'lmagan, - dedi ayol.
- Xola, siz menga xalaqit beryapsiz. Chiqib turing, - dedi Zohid qat'iy tarzda. Keyin fikri qat'iyligini anglatish uchun o'rnidan turib, eshikni ochdi. Ayol endi baland kelolmasligini fahmlab, asta o'rnidan turdi. Turish jarayonida qizining yelkasini chimchiladi.
- Ovsarmisan, muncha lalaysan? - U eshik ostonasiga yetganida Zohidga eshitarli tarzda ming'irladi: - Tergovlarning ham ordona qolsin. Meni adoyi tamom qilasanlar hali. To'rttagina go'rso'xtani ushlab qamash qo'llaringdan kelmasa, nimalaringga kerilasanlar?
!
Zohid joyiga o'tirgach, so'roqni davom ettira olmadi.
So'roqni yakunlab, qiz chiqib ketganidan so'ng ham ancha paytgacha qo'li ishga bormadi. "Menga qolsa, - deb o'yladi u, - Botirov bu ishga aralashgan bo'lsa ham qamamas edim. "Zo'rlash"... deymiz. Bu qanaqasiga zo'rlash bo'lsin? Bitmagan imoratga o'z oyog'i bilan yurib borgan. Birov uni sudramagan. Qo'l-oyoqlarini ushlab turmagan hech kim. U dod solib yordamga chaqirmagan. Nimasi zo'rlash buning? "Nomusga tegish"... deymiz. O'sha imoratga kirguncha nomusi bo'lganmi o'zi? Zohid buni ham so'radi qizdan. Qiz o'shangacha hech kim bilan yaqin bo'lmaganini aytdi. Lekin Zohid bu gapga uncha ishonmadi. Bu rohatni avval totib ko'rmagan qizning ovloq joyga indamay kirib borishi mumkin emasday tuyuldi unga.

4

Botirovning "Ish"i bahona bo'lib, Zohid vujudiga egalik qilayotgan bekorchi xayollardan qutula bordi. Nazarida aynan shu "Ish" tufayli adolat manziliga yetib boradiganday edi. U hali "Botirov - gunohsiz" degan fikrdan uzoq. Biroq, ko'p masalalarning huquq chegarasidan narida hal etilgani uni ajablantirardi. Zohid muammolarning chigal iplarini yechishga urinayotgan damlarida uning arznomasiga rad javobi berildi - Sunnatullaev "Ish"i rasman yopildi. Said Qodirov bundan xabardor qilib qo'ygani uchun Zohid ko'kka sapchimadi. Bu "yangilik"ni yuvosh bola kabi xotirjam tarzda qabul qildi. Shu voqeaning ertasiga uni Said Qodirov yo'qladi.

Zohid yo'qlovdan maqsad yana Sunnatullaev ishi bo'lsa kerak, deb o'ylab, gapni shu masaladan boshladi. Muovini ayolga uchrashgani, boshlig'ining qo'ng'iroq qilganini... aytib berdi. Said Qodirov bu gaplarni ruhsiz holda eshitdi. Zohid buni sezib gapini qisqa qildi.

- Bu endi siz bilan men uchun o'tmish. Lekin uni keraksiz matoxday ko'chaga uloqtirmang. Taxmonga ko'rpacha taxlaganday taxlab qo'ying. - dedi Said Qodirov. - Vaqti keladi hali, o'shanda olib ishlatasiz. Siz bir yangilikni eshitingizmi-yo'qmi, shuni bilish uchun yo'qladim.

- Qanaqa yangilik?

- Hosilboyvachchaning yo'qolganidan xabaringiz bormi?

- Hosilboyvachcha? Qanaqasiga yo'qolarkan?

- Shunaqa... izzsiz yo'qolgan.

- Qiziq... Shunday odam ham izzsiz yo'qolarkanmi? Shotirlari-chi? Tirikmi hammasi?

- Tirik.

Zohid Said Qodirovning ko'zlariga qaradi. Bu ko'zlarda zohir bo'lgan quvlik uning Hosilboyvachcha taqdiridan voqif ekanini sezdirib qo'ydi. "Meni sinamoqchimi? "O'ylab ko'r-chi, fahming nimaga yetar ekan?" demoqchimi? Bu jumboqning nimasi og'ir ekan? Shotirlari tirik. O'zi esa yo'q... Demak..."

- Demak, bir-birlarini qirishni boshlabdilar-da? - dedi Zohid undan ko'zlarini uzmaganda holda.

- Shunaqaga o'xshaydi. Mendagi ma'lumotlarga qaraganda Hosilboyvachcha o'ldirilgan. Asadbekning eski shahardagi uyida o'ldirilgan.

- Ma'lumot?... - Zohid "kimning ma'lumoti?" deb so'ramoqchi bo'ldi-yu bunday savol javobsiz qolmog'i mumkinligini anglab, gapni burdi: - Ma'lumotga ishonsa bo'ladimi?

- Ma'lumot aniq. Hovlida ikki kishi otilgan. Bittasi Asadbekning kuyovi. U hozir kasalxonada. Ko'chada ketayotganida noma'lum shaxslar allaqanday mashinada yaqinlashib, otishganmish. Jabrlanuvchining mashinasi ko'chada turibdi. Ammo bir tomchi qon yo'q unda. Vrachlarning xulosasiga qaraganda esa u ko'p qon yo'qotgan. Vaqtida ulgurib qon quyishmaganida o'lib qolishi hech gap emas ekan. Mana, ekspertiza xulosasi, - u shunday degach qog'ozlar orasidan keraklisini tanlab, Zohidga uzatdi. Unda o'qning yo'nalishini aniqlagan ekspertning xulosasi yozilgan edi. Unga ko'ra, o'q ro'paradan otilgan. Agar jabrlanuvchi mashinasida o'tirgan bo'lsa ro'paradan o'q yeyishi mutlaqo mumkin emas. O'q biqingami, chakkagami, boring, ana o'girilib qaragan taqdirda peshanasigami sanchilishi mumkin. Lekin ro'paradan?.. Sira mumkin emas. Agar mashina peshaynasi sindirib otilgan bo'lsa?.. Zohid bu boshqotirmadan ajablanib, iyagini qashigan holda suhbatdoshiga qaradi. Said Qodirov uning xayoliga kelgan savolni uqqanday gapini davom ettirdi:

- Mashina bus-butun, biron yeri ham tirlanmagan. Ma'lumotga qaraganda jabrlanuvchi bir necha hafta ilgari "Men ularning qo'yniga ilon bo'lib kirib, bitta-bitta chaqib o'ldiraman", degan ekan. "Ular" degani kim, bilasizmi?

- Hosilboyvachchami? Yo... Asadbekmi?

- Asadbek bo'lsa ehtimol... Ammo, nima uchun chaqib o'ldirmoqchi edi? - Said Qodirov javob kutmay yana bir savol tog'ini ko'ndalang qildi: - Hosilboyvachchaning murdasi qaerga ko'milgan? Qaerga ko'mishgan bo'lishlari mumkin?

Zohid Said Qodirovning Elchin haqidagi gaplarini eshitib, daf'atan Anvar bilan bo'lgan uchrashuvni, "Sunnatullaevning o'limini Elchidan ko'rmang", degan gapini eslab "u chaqishga ulgurdimi yo endi chaqmoqchi edimi?" deb o'yladi. Ammo bu haqdagi fikrini Said Qodirovga bildirmadi. Said Qodirov javob kutar edi. Zohid unga qarab, javob o'rniga yelka qisib qo'ya qoldi.

- Murdani topish kerak.

- Agar maydalab yoqib yuborishmagan bo'lsa, topsa bo'lar.

- U holda kulini bo'lsa ham topish kerak!

VII bob

1

O'limning muzdek labiga labini tutayotgan, o'limning dimog'idan ufurayotgan sovuq nafasdan eti seskanayotgan Zaynabni telefon jiringi qo'rqitib yubordi. Undan bo'sa olmoqni, bo'sa nima ekan, jon olmoqni ixtiyor etgan o'lim farishtasi ham cho'chib, g'oyib bo'ldi. Uning uzoqlashishini istamagan Zaynab telefon go'shagini ko'tarmay picha kutdi. Telefon qo'ng'irog'i to'xtovsiz

jiringlayverdi, o'limning nafasi esa uzoqlashaverdi.

U sirtmoqni bir qo'lga olib, ikkinchisi bilan go'shakni ko'tardi. Go'shak og'ir tosh kabi tuyuldi - qulog'iga arang olib borib "labbay" demoqchi edi, tili aylanmadi - go'yo o'lim bo'sa olayotgan damda tilini muzga aylantirib qo'ygandek edi.

- Alyo, alyo, Zaynab! Zaynab!!

Onasining mayin ovozi sovuy boshlagan badaniga ilqlik baxsh etdi. Jamshidning o'limini eshitib o'zini osgan damda ham shu ovoz unga jonini qaytargan edi. Bu nima o'zi? Mo'jizami yo tush ko'ryaptimi, yo alahsirayaptimi?.. Onasining ovozi uning muzlagan tilini ham eritdi. Beixtiyor:

- Oyijon! - dedi-yu, butun vujudiga titroq yugurdi.

Dunyoda to'siqni bilmaydigan nima bor, deb so'ralsa hech ikkilanmay "ona qalbi" deb javob berish mumkin. Na masofa, na vaqt ona qalbiga o'z hukmini o'tkaza oladi. Mana hozir ham Manzuraning bezovta qalbi qizining huzuriga yetib kela oldi. Zaynabning birgina xitobi - "Oyijon!" deyishining o'ziyoq ahvolini onasiga oshkor etdi.

- Zaynab, jon bolam, sog'lig'ing yaxshimi, senga nima bo'ldi?

- Oyijon... - Zaynab nima deyishini bilmay, kalovlandi. Hatto "yaxshi yetib oldingizmi?" degan gap ham xayoliga kelmadi. O'zi uchun ham kutilmaganda, o'zi ham istamagan holda ko'krak qafasida bir faryod uyg'onib, yuqoriga intildi. Bo'g'ziga yetganda esa to'xtab, uni entiktirdi.

- Zaynab, gaplarimni eshityapsanmi, nimaga indamayapsan?

- Yaxshiman, - dedi Zaynab titroq ovozda.

- Tobing yo'qmi, nimaga ovozing o'zgarib turibdi?

- Shamollabman...

- O'zingga qara, jon bolam, yotishdan oldin sut qaynatib ich.

- Xo'p.

- Adanglar yaxshimillar, yo'tallari qolay dedimi?

- Yaxshilar.

- Bugun bordingmi, xabar oldingmi?

Zaynab javob bera olmadi. Otasini ko'rganini, qay ahvolda yuzlashganini qanday ayta olardi?

- Adanglarni bugun ko'rdingmi?

- Ko'rdim...

- Ering yaxshi yuribdimi? Uyda yo'qmi yana?

- Yo'qlar.

- Men yaxshi yetib keldim. Akalaring bilan gaplashasanmi?

- Mayli...

Zaynab akalari bilan ham shu tarzda gaplashdi.

Sharmandalik balchig'idan xalos bo'lmagan, bir qo'lida sirtmoqni mahkam changallab turgan

juvon jigargo'shalari bilan nima haqda gaplashsin?

Abdulhamid go'shakni onasiga uzata turib:

- Kayfiyati chatoqroqmi, gaplashgisi ham kelmadi, - deb qo'ydi.

Manzura yana qayta-qayta hol-ahvol so'ragach, gapni bas qildi-da, o'g'illariga ma'yus boqdi:

- Kasal bo'lib qolganga o'xshaydi... Bolasi nobud bo'lganidan beri ezilib ketdi...

Manzura bu gapni beixtiyor ravishda aytdi. "Ering yaxshimi, uyda yo'qmi?" degan gapidan beri o'g'illarining ajablanib o'tirishganini sezmedi. Uning xayoli qizi bilan band, o'g'illarining uydagi voqealardan bexabar ekanliklarini unutgan edi.

Onasining ma'yus chehrasida g'am bahrining mavjlarini ko'rgan Abdulhamid:

- Zaynabni... qachon uzatdinglar? - deb so'radi.

Bu savol Manzuraning xayolini qizi bag'ridan yulib olib, o'g'illari huzuriga qaytardi.

- Hali bir yil bo'lgani yo'q...

- Bizga nima uchun aytmadinglar? - dedi Abdusamad ranjiganini yashirmay.

- Dadangni bilasan-ku, o'qishlaridan xayollari chalg'imasin, dedilar.

- Kuyov kim, biz taniymizmi? - deb so'radi Abdulhamid.

- Bilmadim, tanirmikansan? - Manzura kuyovining nomini aytishga qiynaldi. - Ashulachi yigit ekan... Elchin...

- Elchin? - Abdusamad o'rnidan turib ketdi. - Qamalib ketgan otarchimi? Oyi, Zaynabni kimga berganingizni bilasizmi?

- Bilaman, jon bolam, bilaman. Taqdir ekan-da... Adangning fe'li o'zingga ma'lum-ku?

- Adam... Zaynab-chi, Zaynabning o'zi ko'ndimi?

- Ko'nmasa... tegarmidi?..

Abdusamad otasiga o'xshash - ba'zan sal narsaga tutab ketadi. Abdulhamid esa onasiga tortgan. Mulohaza bilan ish yuritadi. U onasini qiynayotgan, birovga, hatto o'z o'g'illariga ham ayta olmaydigan dardi borligini sezdi. Shu sababli tutay boshlagan akasiga qarab labini tishlaganicha boshini sarak-sarak qilib qo'ydi. Abdusamad ukasining maqsadini anglab, boshini egib o'tirgan onasining yelkasidan quchdi.

- Oyijon, yuring, bog'ni aylanib kelamiz.

Manzura istar-istamas o'rnidan turdi.

- Mahmud akangga tilpon qilsak bo'larkan. O'zimi, xotinimi xabar olib tursa bo'lardi.

- Hamid, sen buyurtma berib kutib o'tir, biz aylanib kelamiz.

2

Abdusamad hovliga chiqqach, onasini qo'ltiqadi. Manzuraga bu g'alati tuyulib, o'g'liga qarab oldi. Bu holda sira yurmagan uchun xuddi o'g'li sudrayotganday tuyulib, qadam olishi qiynlashdi. Abdusamadning yo'l-yo'lakay bog' ta'rifini qilishidan bildiki, o'g'li bu yerlarda tez-tez bo'lib turadi. Ro'paradan chiqib qolgan bog' xizmatchilarining ta'zim bajo keltirishi ham uning bu yerdagi mavqeidan darak berdi.

. Xizmatchilar Abdusamadni xo'jayinning mehmoni sifatida izzat qilisharmidi yoinki bu xonadonning bo'lajak kuyovi, ta'bir joiz bo'lsa, vallohi a'lam, bo'lajak hojasi sifatida ehtiromlarini etisharmidi - Manzuraga qorong'i edi. U o'zicha "o'g'limning bu joyga kuyov

bo'lishini xizmatchilar ham bilishar ekan-da", deb bir quvondi, ayni choqda "o'g'lim shu yerlarda qolib ketsa-ya" degan xavotiri uyg'onib, tashvishlandi.

Bunday xonadonga o'g'lining kuyov bo'lishini qaysi ona istamaydi? Bundayin saroy, bunchalar mol-mulk... Har qadamda xizmatchilarning ta'zim qilib turishi... Xon kuyovigagina nasib etuvchi martaba... Bu - ona orzusining ushalishimi? Baxtmi? Kimlargadir baxt bo'lib tuyulishi mumkin. "O'g'lim qaerda yursa ham boshi omon bo'lsa bas", deb shukr qiluvchilar bor. Ammo yo'g'ida sabr qilib umr kechirgan, borida taltayib yashamagan Manzura uchun bu baxt emas. Xorijda yashaydigan qizlarni kelin qilishi lozimligini bilganidan beri u tashvish bahrada sarsari suzadi. "Qizil oyoq kelib, qizil yuzdan judo qildi", deganlaridek, ikki kelin ikki o'g'lini bag'ridan yulib olajagini o'ylasa, vujudi muzlab ketadi.

Asadbek qimorga ketib, o'zi joynamoz ustida o'tirib Ollohga munojot etib tong ottirgan kezlari eriga insof so'ragan ekan-u, farzandlarim ulg'ayishganida bag'rimdan yulib olma, demagan ekan... Agar hozir g'oyibdan ovoz kelib, "O'g'illaringning mol-dunyo dengizida cho'milib yashaganlari durustmi yo bir burda nonga qanoat qilib bag'ringda umr kechirganlari yaxshimi" deb so'rasa, u shak-shubhasiz, ikkinchisini tanlagan bo'lardi. Manzura ko'r emas, kar ham emas, dunyoning odam zotiga vafo qilmasligini ko'rib, eshitib turibdi.

Yonida borayotgan o'g'li tilida bog' ta'rifini qiladi. Dilida esa boshqa gap. Onaning sezgir qalbi buni sezadi. O'g'li "Qizlar sizga yoqdimi?" deb so'ramoqchi bo'ladi. Lekin yigitlik g'ururi bu savolning tilga ko'chishiga yo'l qo'ymaydi. Ota bilan o'g'il orasida hayo pardasi bo'lguvchi edi. Har qanday o'g'il ko'p hollarda otaga aytmoqchi bo'lgan dardini ona orqali yetkazardi. Hattoki ma'lum damlarda o'g'ilning sirdoshi ota emas, aynan ona bo'lishi ham hech kimga sir emasdir. Asadbek o'g'illarini o'z yumushlaridan uzoqroq tutishga harakat qilib, farzandlarining ruhiy olamidani ancha yiroqlashganini o'zi ham sezmay qolgan edi. Barcha oiladagilar kabi bu xonadon o'g'illari onaga yaqin bo'lsalar-da, Abdusamad hozir arzimasi tuyulgan savolni onasiga berolmay qiynalardi. Manzura o'g'lini bu qiynoqdan qutqarish uchun o'zi muddaoga yaqinlashmoqchi bo'ldi:

- Qizlar bilan... birga o'qiysizlarmi?

- Yo'q... Ular ham o'qishadi, lekin boshqa sohada. Bizga doktor Xudoyor ustozlar. Biofizikadan...

- Buni bilaman.

- Bizni doktor Xudoyor tanishtirganlar.

- Boyligiga uchdinglarmi?

Manzura "otang ham kambag'al emas edi-ku?" degan ohangda gapirdi. Abdusamad bu ohangni sezib, yerga qaradi.

- Oyi... ular yaxshi qizlar... Hali gaplashib ko'rasiz...

- Men yomon deya yotganim yo'q... Popukdakkina ekan ikkoviyam... Lekin... shu yerda qolib ketasanlarmi, deb jonim halak, bolam. Men... ayriliqqa chiday olmasam kerak...

Abdusamad yig'lamsiray boshlagan onasini yelkasidan quchdi.

- Bundan xavotirlanmang, ayrilib bo'lmaydi, oyi. Qizlarning ota-onasi bizni bu yerda olib qolmoqchi emas. Ularning maqsadi qizlarini Vatanga uzatish. Shu yo'l bilan Vatanga qaytish.

- Qizlarini uzatib, o'zlari yolg'iz qolishadimi?

- Oyi, hali ularning gaplarini tushundingizmi? Ularda hamma narsa bor. Faqat Vatanlari yo'q. Vatanisiz yashash ular uchun juda og'ir. Biz buni tushuna olmaymiz. Vatan deyilsa ular qizlar tugul jonlarini ham berib yuborishga tayyorlar. "Biz Vatan hajrida kuyib o'tyapmiz, farzandlarimiz kuymasin", deyishadi. Agar tarozining bir pallasiga farzandlaridan ayrilish azobi, boshqa pallasiga Vatan hajri dardi qo'yilsa, dard bosib ketadi. Ular shunaqa odamlar. Biz o'qishni tugatish bilan qaytamiz.

- Xudo o'sha kunga yetkazsin, ishqilib. Lekin... dadanglar nimagadir qaytishga shoshilmanglar, deganday bo'ldilar.

- Nima uchun?

- Bilmadim, bolam... balki o'zlari ham shu yoqlarga kelib yashamoqchidirlar. Ishlarini bilasan-ku... U yoqlar notinchmi, deyman?

Manzura erining maqsadini aniq anglamagan edi, shu bois mavhumroq ohangda aytdi. Onasidan eshitgan yangilik o'g'il uchun kutilmagan edi. Bunda Said Muzaffarxonning niyati boshqa, unda Asadbekning umidi bo'lak bo'lsa?! Biri Vatanga intilsa, ikkinchisi esa qochmoq, yiroqlashmoq ilinjida... Samodagi qora bulut parchalarining biri manfiy, ikkinchisi musbat quvvatga ega bo'lsa, yaqinlashmoq onlarida chaqin chaqnaydi, olam ostin-ustun bo'lganday tuyuladi. Shu xayolga borib, Abdusamadning yuragi uvishdi. O'ziga-o'zi tasalli berish maqsadida:

- Oyi, siz noto'g'ri tushungandirsiz? - dedi.

Manzura o'g'lidagi o'zgarishni sezib, xatosini to'g'rilamoqchi bo'ldi:

- Ha, bolam, xato tushungandirman. Adanglarni bilasan-ku, ochiq-sochiq gapirmaydilar. Bu yoqqa kelishlari... Yo'q, kelmaydilar. Eski hovlilarini sog'inib turadilar-ku... Bu yoqlarga butunlay kelarmidilar... Yo'q, kelmaydilar.

Chindan ham Manzura Asadbekni noto'g'ri tushungan edi. "Men o'g'illaringning o'sha yerda o'qib, o'sha yerda ishlashlarini xohlayapman", deganida o'zining ham ko'chib borishini nazarda tutmagan edi. Garchi o'sha suhbatda Asadbek uch-to'rt yilda qaytishadi, deya gapini yumshatgan bo'lsa-da, Manzuraga egalik qilgan xavotir iskanjasi bo'shshamagan edi. Chuvrindi kuzatayotganda "Tilla taqinchoqlarni ko'proq olavering, balki o'sha yerda asqotar, balki uch-to'rt oy o'sha yerda qolarsiz", deganida eri aytgan "uch-to'rt yil"ni eslab cho'chib tushdi. "Zaynabni keyinroq yuboramiz", devdilar. Sekin-sekin hammamiz ko'chib o'tarkanmiz shekilli" deb ham o'yladi. To'g'ri, keyingi paytlarda Asadbek oilasining o'sha tomonlarda yashashini istab qoldi. Lekin o'zining ham ketishi sira rejasida bo'lmagan. Ayniqsa, xastaligi aniq bo'lib, Hosilboyvachcha qiliqlarini boshlagan damda ketishni o'ylashi mumkin ham emasdi. Uning birdan-bir niyati - oilasining tinchi va farovonligi edi. Bu niyati Manzuraga, alhol o'g'liga-da qorong'u edi.

3

Manzura toliqqan bo'lishiga qaramay tunda uxlay olmadi. Yumshoq o'rin unga tikonzor kabi tuyuldi. Oilasidan ilk karra uzoq ketgani uchun qalbi notinch edi. Bezovta yurak yurtidagi noxushliklarni sezib, vujudini beholgina titratib turardi. Shu azobdan qiynalgan Manzuraga bu shaharning tuni behad uzunday tuyuldi. Uy isib ketib, nafas olishga arziri havo qolmaganday bo'ldi. O'rnidan turib, peshayvonga chiqadigan eshikni ochdi. Yuziga salqin shabada urilib, orom oldi. Tashqarida maydalab yomg'ir yog'a boshlagan, sanoqsiz chiroqlar yorug'ida bog' to'lin oy nuriga cho'milganday so'limlik kashf etgan edi. Ammo bu so'limlik uning kayfiyatini yaxshilashga qodir emas edi. Bu olam aro tunni bedor o'tkazgan faqatgina Manzura emas. Necha ming, balki necha yuz ming, balki undan-da ko'p odam - xasta ham, tani sog' ham, podsho ham, gado ham; baxtli ham, baxtsiz ham; qayg'uli ham, qayg'usiz ham... tunni bedor o'tkazadi. Hech kim o'sha tunning o'zida, qaerdadir bir jigarbandi ham qalb titrog'ida ekanini

bilmaydi. Alhol Manzura ham yurtida eri bilan qizining tunni uyqusiz o'tkazishganidan bexabar edi.

Nonushtadan so'ng o'g'illari shahar aylanajaklarini ma'lum qildilar. Manzuraning sayru sayohatga xohishi ham, holi ham yo'q edi. Shunga qaramay, o'g'illarining shashtini qaytarmaslik uchun otlandi.

O'g'illari shahar ko'chalari, ayrim imoratlar haqida gapirishar, Manzura esa ularning zavqini baham ko'ra olmas edi. Yuragi nima sababdan g'ashlanayotganini hatto o'zi ham bilmasdi. Ba'zan xayolini shahar manzaralariga band etib chalg'imoqchi bo'lardi. Bu kabi shaharlarni u televizorda ko'rgan, muxbirlar "chirigan kapitalizm" deb ularni tanqid qilishardi. Manzura sayr chog'ida shaharda chirik imoratlarni ko'rmadi. To'g'ri, siyosat olamiga u begona ayol edi. Kapitalizmning chirigani qanaqa bo'ladi, chirimagani qanday - bilmasdi. Bilish uchun harakat ham qilmasdi, o'ylamasdi ham. Hozir, ikki o'g'li ikki qanotida shahar bog'ini sayr qilayotgan chog'ida "Shunday yaxshi joylarni nima uchun yomonlashadi?" deb o'ylab qo'ydi. Uning siyosatga munosabati shu o'y bilan cheklandi.

Manzuraning ruhidagi siniqlikni o'g'illari sezishdi. Bu holni ular charchoq oqibati deb o'ylab sayrni uzoq davom ettirishmadi. Villaga qaytishgach, uchovlari oshxonaga kirdilar. Abdulhamid oshpaz ayolga palov pishirish niyatlarini borligini ma'lum qildi. Bu xonadonda tez-tez palovxo'rlik bo'lgani sababli nemis ayoli ham osh pishirishni bilardi. Shu sababli chaqqonlik bilan masalliqni tayyorlab berdi. Manzura oshga unnamoqchi edi, o'g'illari yo'l qo'yishmadi.

- Bizning qo'limizdan bir palovxonto'ra yeng, - deyishdi.

Bekorchilikka o'rganmagan Manzura o'g'illarining qarshiligiga qaramay, sabzi to'g'rab berdi.

Oshni pishirib, yeb bo'lishgach, Abdusamad shaharda zarur ishi borligini aytib, onasidan uzr so'radi. Manzura o'g'illari xulqida o'zgarish mavjudligini yana bir karra sezdi. O'z uylarida ekanida o'g'li biron yerga bormoqni ixtiyor etsa "Oyi, ketyapman", deb qo'yardi. Hozirgiday lutf qilib o'tirmasdi.

Oqshomga yaqin villaga Muzaffarxon bilan Guluzor begim kelishdi. Keyinroq doktor Xudoyor ham tashrif buyurdi. To u kelguniga qadar gap-gapga qovushmadi. Yoshlarning taqdiri xususida so'z ochishga u tomon ham, bu tomon ham jur'at eta olmadi. Doktor Xudoyorda yuzxotirchilikning yo'qligi shu zamonda ish berdi. U xizmatchi keltirgan qahvadan uch-to'rt xo'plagach, Manzuraga yuzlandi:

- Qalbimdasiz, xonim afandim, siz muhtarama zoti oliyalariga bizim qizlarimiz yoqdimi ekan?

To'satdan berilgan bu savol Manzurani gangitib qo'ydi. Ko'zini yerga qadaganicha javobga taraddudlandi. Uni bu noqulay ahvoldan doktor Xudoyorning o'zi qutqardi:

- Bir ko'rishda xulosa bildirmog'ingiz cho'x mushkuldir, buni-da angalayurmiz. Ammo inoningkim, bu o'lkalarda bundayin fozila qizlar boshqa yo'qtur. Agarchi mening-da ikki o'g'lim bo'lganida edi, Said Muzaffarxonni tinch qo'ymagan bo'lurdim. Ammo bilmog'ingiz kerakkim, xonim afandim, sizning oqil o'g'illaringiz mening uchun o'z farzandu arjumandlarim kabi qadrlidurlar. Bekorchilikka o'rganmagan Manzura o'g'illarining qarshiligiga qaramay, sabzi to'g'rab berdi.

Oshni pishirib, yeb bo'lishgach, Abdusamad shaharda zarur ishi borligini aytib, onasidan uzr so'radi. Manzura o'g'illari xulqida o'zgarish mavjudligini yana bir karra sezdi. O'z uylarida ekanida o'g'li biron yerga bormoqni ixtiyor etsa "Oyi, ketyapman", deb qo'yardi. Hozirgiday lutf qilib o'tirmasdi.

Oqshomga yaqin villaga Muzaffarxon bilan Guluzor begim kelishdi. Keyinroq doktor Xudoyor ham tashrif buyurdi. To u kelguniga qadar gap-gapga qovushmadi. Yoshlarning taqdiri xususida so'z ochishga u tomon ham, bu tomon ham jur'at eta olmadi. Doktor Xudoyorda yuzxotirchilikning yo'qligi shu zamonda ish berdi. U xizmatchi keltirgan qahvadan uch-to'rt xo'plagach, Manzuraga yuzlandi:

- Qalbimdasiz, xonim afandim, siz muhtarama zoti oliyalariga bizim qizlarimiz yoqdimi ekan?

To'satdan berilgan bu savol Manzurani gangitib qo'ydi. Ko'zini yerga qadaganicha javobga taraddudlandi. Uni bu noqulay ahvoldan doktor Xudoyorning o'zi qutqardi:

- Bir ko'rishda xulosa bildirmog'ingiz cho'x mushkuldir, buni-da angalayurmiz. Ammo inoningkim, bu o'lkalarda bundayin fozila qizlar boshqa yo'qtur. Agarchi mening-da ikki o'g'lim bo'lganida edi, Said Muzaffarxonni tinch qo'ymagan bo'lurdim. Ammo bilmog'ingiz kerakkim, xonim afandim, sizning oqil o'g'illaringiz mening uchun o'z farzandu arjumandlarim kabi qadrlidurlar. Ularning buraga tahsil uchun kelmoqlari Ollohning xohishi iladir, so'ngra men ular bilan tanishdim, moshaolloh! Biz umid qilayotgan nikohni ham Olloh nasib etgandur, inshoolloh! Xonim afandim, sizga biz aytayotgan so'zlar g'alat tuyulgusi, buni-da angalayurmiz. Siz qizlarimiz ila suhbat qursangiz nur alan-nur bo'lur edi. Ammo, afsus shuki, qizlarimiz sizdan uyalyaptilar. Fikri o'qjimcha, bu ham ularning bir ajib fazilatlaridir. Said Muzaffarxon janobim, qalbimdasiz, siz aytting endi.

- Ollohdan umidim bisyordir, - dedi sohibbayt,- agarchi xonim afandim rizolik bildirsalar, avval nishon to'yini o'tkazsak, so'ngra to'yga qadarli fursat bo'lar, qizlar bilan suhbat qararlar..

Manzura "nishon to'yi" nima ekanini tushunmasa ham, mezbonlarning ra'yini qaytarmaslik uchun bosh irg'ab qo'ydi. Tasdiq ishorasini olgan mezbon chehrasi yanada yorishdi.

- Xonim afandim nimani ixtiyor etiyurlar: nishon to'yi villada bo'lgani ma'qulmi, yoinki restorandami?

Manzura "Bu savolga men javob bera olmayman", deganday najot izlab doktor Xudoyorga qaradi.

- Restoranni qo'ying, afandim. Harom ko'p u yerda. Yaxshi niyat ila qurilajak oila binosining poydevorini harom yerda qo'ymaylik. Shunda, halol luqma ila boshlangani Ollohga xush yo'qar. Menga ma'lumki, afandim, siz behad saxiy janoblardansiz. Nishon to'yiga ham oz emas, biron ikki-uch yuz mehmon chorlamoqni orzu etajaksiz. Siz bu orzularning bahridan o'ting, janobim. Yigirma, boringki, o'ttiz chog'li ko'ngilga yaqin insonlar tashrif buyursalar, basdir. To'y ham dabdaba ila o'tmasin, desam ko'nglingiz ranjimasin. Chunki to'yning dabdaba bilan o'tishi mutlaqo shart emasdir, bil'aks, yoshlarning bundan keyingi hayotlari dabdaba bilan o'tsin, deb Ollohdan so'raylik.

Kelishuvga shu zaylda yakun yasaldi. Nishon to'yi yaqin kunlarga belgilanib, asosiy to'yni Asadbekning kelishiga qarab o'tkazadigan bo'lishdi.

Kechki ovqatdan so'ng mezbonlar ketishgach, Manzura Abdulhamiddan so'radi:

- Nishon to'yi deyishdi, u nima degani?

- Umi... - Abdulhamid kulimsiradi, - bizningcha, unashtirish, degani. Fotiha to'yi ham deyiladi shekilli? Siz hozir nima ish qilib qo'yganingizni bilasizmi?

- Nima qibman?

- Bizni unashtirib chiqdingiz, - Abdulhamid shunday deb mug'ombirlarcha kuldi. Manzura esa kaftlarini yuzlariga bosdi:

- Voy o'lmasam!.. Bilmay-netmay, a?..

- Tashvishlanmang, oyi. Nishon to'yidan so'ng qizlar bilan yaxshilab tanishib olasiz. Yoqmasa, to'y bo'lmaydi, fотиha buziladi. Buning hech qo'rqinchli joyi yo'q.
- Qo'y, unday dema, sovuq nafas qilma. Men senga qizlar yoqmadi, demadim-ku? O'zlaringga yoqayotgan bo'lsa, bas-da...

VIII bob

1

Yaydoq dalada turgan odamga osmonni qoplagan qop-qora bulutlar aytarli xavfli emas. Yomg'ir yoqquday bo'lsa, chorasini oson - ustiga yopinchiq tashlasi kifoya. Yoping'ichi bo'lmasa, nari borsa, yomg'irda bo'kar. Agar nafrat va alam buluti baravariga yopirilsa-chi? Buning chorasini bormi?

Asadbek o'zicha chorasini topgandek bo'lib edi. Nazarida Hosilboyvachchaga qarab uzilgan o'q bu bulutlarni tarqatib yuboradiganday edi. O'q otildi. Jon uzildi. Ammo nafrat va alam buluti tarqalmadi. Bil'aks, yanada quyuqlashdi. Murda olib chiqilib, o'zi yolg'iz qolgach, bu bulut pastlab, uni bo'g'a boshladi. Uyda o'tira olmay, hovliga chiqdi. Bu holatga uzoq chiday olmasligini fahmlab, hovlining o'rtasida tik turganicha: "Mahmud!" deb baqirdi. Chuvrindining bu yerda emasligini u yaxshi bilardi. Ayni choqda yigitlardan birining eshik yonida shay turgani ham ma'lum edi unga. Chaqiruvdan so'ng o'tgan bir necha soniya unga soatday tuyuldi. Betoqatlanib, yana baqirdi. Eshik shasht bilan ochilgach, ostonada qotgan yigitga bobillab berdi:

- Uxlab o'tiribsanmi, xunasa! Ming marta chaqirishim kerakmi?!

Yigit chindan ham uxlab qolib, ulug' bir ayb ish qilib qo'yganday bosh egdi.

- Jalil akangni topib kel, imillama!

Bular-ku, imillamaydi-ya, ammo Jalil deganlari uyidamikin, "Bek akam chaqiryaptilar", deb borishsa, "Aravangni tort, gapi bo'lsa, o'zi kelsin", demasmikin?

Asadbek do'stini shu xavotir bilan kutdi. Vujudiga hukm o'tkaza boshlagan isitma yengil titroq uyg'otdi. U "sovuq ta'sir qildi", deb o'ylab, ichkari kirib, tanchaga o'tirdi. Issiq badaniga xush yoqdi, biroq titroqni to'xtatmadi. Chiroq nuri kamon o'qiga aylanib, ikki qoshi o'rtasiga sanchilganday g'ashi keldi. Peshonasini siladi. Chiroq nuri o'q qadashini kuchaytirganday bo'ldi. O'zini majburlab o'rnidan turib, chiroqni o'chirdi - hammayoq zimistonga aylandi.

Hovli zimiston...

Uy zimiston...

Hatto qalbi zimiston.

Dunyo zimistondan iborat. Dunyoda nur yo'q. Hamma qorong'ulik bag'rida tentiraydi. Olamning kun va tunga bo'linishi yolg'on, quyoshning ko'rinishi ham aldanchi bir holat. Oy ham yo'q, yulduzlar ham yo'q...

O'zini zulmot ixtiyoriga bergan Asadbekning nazarida shunday edi. Lekin uning bu fikri chaqmoq umri misol oz umr ko'rdi.

Ko'chadan o'tgan qaysi bir mashinaning chirog'i atrofni yoritib o'tdi. Keyin esa ko'zlari qorong'ulikka asta ko'nika bordi.

Bir osh damlarli fursat o'tdi hamki, Jalildan darak bo'lmadi. Asadbek endi asabiylasha boshlagan vaqtda ko'chada mashina to'xtadi. Ko'cha eshigi ochildi. Odam qorasi ko'rindi - ikki-uch qadam bosib hovliga kirdi. Yana to'xtadi. Qorong'u bo'lsa ham Asadbek o'rtog'ini tanidi. Tanidi-yu, yuragi uvishdi.

1950 yilning birinchi yanvar tongida ham Jalil shunday kirib kelgan edi. O'shanda ham bir-ikki qadam qo'ygach, to'xtab, atrofga alanglagan edi. Uning bunaqa odati o'shanda ham yo'q edi. To'g'ri uyga kirib kelaverardi. Lekin o'shanda... bir narsadan qo'rqibmi, to'xtagan edi. Endi-chi, nimadan cho'chidi?

- Asad!

Jalil odatda hovliga kirishi bilan shunday deb baqirib qo'yib, uyga qarab yurardi. O'shanda ham, hozir ham past ovozda, birovni hurkitib qo'yishdan qo'rqanday asta chaqirdi. O'shanda Jalil javob kutib, so'ng yana o'sha ovozda "Asad", deb qo'ygan edi.

O'shanda Asadbek o'rtog'ini ko'rib yig'lab yuboray degandi. Hozir ham yig'lagisi keldi. O'sha kezda Jalil javob bo'lmagach, iziga qaytmoq uchun o'girilganida Asadbek jonholatda "Jalil!" deb baqirib hovliga otilgan edi... Hozir esa qimirlashga majoli bo'lmadi.

- Asad! - Bu safar Jalil balandroq ovozda chaqirdi.

- Jalil! Kiraver, uydaman.

Jalil ichkari kirib, chiroqni yoqdi. Asadbek o'tirgan holicha ko'rishmoq uchun qo'l uzatdi.

- Ie, isitmang bor-ku, - dedi Jalil uning qo'lini qo'yib yubormay. - Nima qilib o'tiribsan, bu zimistonda, tinchlikmi?

- Tinchlik... seni ko'rgim keldi, og'ayni...

- Ob-bo, namuncha inqillaysan? O'likning ovozi ham senikidan yaxshiroq chiqadi. Ko'tar gavdangni, dadil-dadil gapir. Asadbek ammaning buzog'iga o'xshab qolibdi, desa birov ishonmaydi.

O'rtog'ining bu yo'nilmagan gaplari yoqib, jilmayganida yo'tal tutdi. Jalil unga qarab turib:

- Hali ham tuzalmabsan-da, ukamga chiqib aytay, sut qaynatib bersin, - dedi.

- Kerakmas, - dedi Asadbek.

- Shotirlaringga ayt, dori-pori bersin bo'lmasa.

- Hozir uyga ketaman, qo'yaver... O'zing bormisan? Oshnam Krasnoyarda kasal edi, o'likmikin, tirikmikin, bir xabar olay, demaysan?

- Sen o'zing dumingni tutqazasanmi hech? Boloxonadagi shotirlaring aytishmadimi, necha marta bordim. Bir borganimda Manzura ham yo'q ekan. Yana bir borsam, Germaniyaga ketibdimi? Tinchlikmi o'zi?

- Ha... o'g'illarini sog'ingan-da. - Asadbek to'ydan og'iz ochsa, gina-yu malomatlar yog'ilishini bilib, gapini qisqa qilib qo'ya qoldi.

- Uchta cholni olib, Qo'qonga borib keldim. Sobitxon salom dedi senga.

- O'zi sog'mi?

- Ancha yaxshi. Qo'ltiqayoqda yuryapti.

- Qo'qonga ketyapman, deb aytsang o'larmiding?

- O'zingni ko'rmasam, arvohingga aytamanmi? Nima, bormoqchimiding?

- Borsam-bormasam, aytsang moshina to'g'irlab berardim.

- Obbo... Moshin bitta sendagina bormi? Sening moshinang bo'lmaydi bunaqa ishlarga.

- Nega?

- Seniki minnatli. Sen burnining tagiga soch qo'ygan qurruqlaringdan bittasiga buyurasan. U xo'p, deydi-yu, ammo ichida ming'irlyaydi. Bizga bunaqasi ketmaydi. Bizga xolis xizmat kerak.

- Sobitxon bilan ancha gaplashgandirsan?
- Gaplashdik.
- Og'ayningiz kasal bo'lsa, sal shirinroq gapiring, demadimi?
- Dedi. Sen qanaqasan o'zing, kasal bo'lsang kasalga o'xshab yot. Sen o'zingga yopishgan kasalga ham qasam ichirvorasan. Kasallikning ham hurmati bo'ladi. Izzat qilib yotsang, ikki-uch kun mehmon bo'ladi-yu, ketadi. Senga o'xshab itni gijgijlaganday oyoqda yursa, kasal irillab, suyagini g'ajib yotaveradi. Sen endi gapni aylantirma. Isitmang ko'tarilgani uchun chaqirtirmagandirsan meni? Nima darding bor, ayt.
- Sen sassiq bir odamsan, senga gapirgan odam baraka topmaydi-yu, men dardimni aytaymi? Senga birov yarasini ko'rsatsa, malham qo'yish o'rniga tuz bosasan.
- Tuz ham dori, og'ayni, bu - bir. Sassiq bo'lsam ham kuningga mengina yarayman, bu - ikki. Sening mendan boshqa do'sting yo'q, bu - uch.
- Bekor aytibsan.
- Agar shuni bilmasang - g'irt ahmoqsan! Atro-fingdagilar do'stmi senga? He, yo'q... ular do'st emas, ular MANFAAT. Atrofingdagilar ishi bitgunicha eshakni ham tog'a deb turishmaydimi? O'sha eshakning jiyanlarini o'zingga do'st deb bilasanmi? Bu gaplarni eshitib, Asadbek asabiylashdi. Uni bu safar jahlini qo'zg'otgan narsa - haqiqat edi. Chin do'sti yo'qligini uning o'zi ham bilardi. O'zi bilgan haqiqatni boshqa odam tilidan eshitish malol keldi.
- O'chirasanni, yo'qmi?! - dedi u ovozini balandlatib.
- Bo'пти, o'chirsam o'chirdim. Endi sen gapir.
- Asadbek unga olayib qaradi. Bir necha daqiqa burun ko'rishni istayotgan odam endi uni chaqirtirganiga pushaymon bo'ldi.
- Ketaver, gapim yo'q... ko'rgim keluvdi.
- O'zi keldi yor-yor, o'zi ketdi yor-yor... Bizning ish shu-da. Gaping bo'lmasa ketdim, og'ayni. - Jalil fotiha o'qib, o'rnidan turdi. Ostonaga yetganida Asadbek uni to'xtatdi.
- Qayt, o'tir joyingga, - dedi-da, sukutga toldi.
- Jalil "Qo'shning yomon bo'lsa - ko'chib qutulasan, xotining yomon bo'lsa - qo'yib qutulasan, oshnang ahmoq bo'lsa - dardingni kimga aytasan?" deb ming'irlaganicha joyiga qaytdi. Uning o'rnidan turib, ketmoqchi bo'lgani shunchaki po'pisa edi. Asadbek to'xtatmagan taqdirda ham hovliga chiqib, so'ng bir bahona bilan qaytardi. U "rang ko'r, hol so'r", deganlaridek, o'rtog'ining ahvolini bilib turardi, ruh azobini uncha sezmasa-da, tan azobini salqigan mijja, quruq yo'talning o'zidanoq his etardi. Bek akasining yo'qlovini bildirgan yigitdan "akangning kayfiyati qanday?" deb so'rganida u javob o'rniga boshini sarak-sarak qilib qo'ygandayoq, ko'ngli bir noxushlikni sezgan edi. Agar qorong'uda kirib kelmaganida hovlidagi inson qonlarini ko'rardi. Ana o'shanda o'rtog'i bilan savol-javobi boshqacha bo'lardi. U hovliga kirib to'xtagan joyida oyog'iga ilingan qonni ko'lmakda hosil bo'lgan balchiq deb o'yladi. Uygir kirib poyafzallini yechayotganda ham qonga ko'zi tushmadi. Uning uchun bir narsa oydin - o'rtog'ining vujudida xastalik bor. Asadbek dilidagi yarani esa u sezmaydi.
- Jalil "gaping bo'lsa, ayt" deganday o'rtog'iga tikilib o'tiraverdi.
- To'g'ri aytding, - dedi nihoyat Asadbek, - sassiq bo'lsang ham o'zingdan o'tadigani yo'q... Bolalarni ko'rib turasanmi?
- Qaysi bolalarni?
- Mahalladagi... Baxtiyor, Shavkat, Rahmat, Nusrat...
- Kam ko'raman. Hamma o'zining tashvishi bilan ovora. Birov birovdan gina qiladigan zamon emas. Anavinda Shoqosimni ko'ruvdim. Beldan olibdi. To'qson yashar cholday gajak bo'lib yuribdi.
- Futbol o'ynaganimizda zo'r edi, a? Esingdami qo'li singani?
- Esimda... sen yiqitib sindiruvding.
- Men atay yiqitibmanmi, oyog'im chalishib ketuvdi.
- Sening oyog'ing hozirgacha ham chalishadi.
- Bo'ldi, sasima.
- Xo'p, sasimadim. Menga qara, do'xtir tanish- laring ko'p. Shoqosimni bir qaratsang-chi? Shu yoshida qiyshayib yurishi menga yoqmayapti.
- Yaxshi aytding. Zo'r do'xtirga qaratamiz. Jalil, oshna bolalarni bi-ir yig'maysanmi?
- Senikigami? Kelishmaydi.
- Nega?
- Sen ulardan o'zingni baland tutding. Ulardan o'zing uzoqlashding. Biz bolalikda qancha edik, hozir nechta qoldik, bilasanmi? Kozim, Rahim, Turob, Habib, Mannop... Bittasi o'ttiz beshda ketdi, bittasi qirqida ketdi... Janozalariga bormading-ku? Sag'irlariga bir burda non bermading-ku?
- Ha, gapiraver, og'iz o'zingniki, tilingning suyagi yo'q. Xudo hech bo'lmasa sening tilingni suyakli qilib yaratganida qanday yaxshi edi...
- Sen Xudoning ishiga aralashma. O'zingni bil. Mening tilimga suyak so'raguncha, o'zingga imon tila.
- Bu gapni eshitib, Asadbek achchiqlandi. O'rnidan bir qo'zg'olib olib, o'rtog'iga o'qraydi.
- Nima demoqchisan? Hali men imonsizmanmi?!
- Bu yolg'iz Xudogagina ma'lum. Lekin bilib qo'y: mahallaga machit qurdirganing bilan imonli bo'lib qolmaysan. Mingta machit qurdir-u, o'zingning peshanang sajdaga tegmasa bir pul.
- Men machitni pesh qilganim yo'q senga.
- Men ham shunchaki aytdim.
- Asadbek chindan ham g'azablana boshlagan edi. Gap talashuv shu zaylda davom etsa, o'rtog'ining ko'nglini og'ritib qo'yishi mumkinligini fahmlab, sukut saqladi. Jalil bu sukutni mag'lublik alomati deb o'ylab, g'oliblarga xos qarash bilan oshnasidan yana so'z kutdi.
- Nima qilasan, bolalarni yig'asanmi? - dedi nihoyat Asadbek, avvalgi mavzuga qaytib.
- Aytdim-ku, senga... - dedi Jalil o'sha qaysarlik bilan.
- Menikiga kelmasa, uyingga chaqir. Bo'lmasa... choyxona bor. Bitta osh mendan.
- O'h-ho'... juda kattaga tushasan-ku, a? Oshnam, hamyoning ko'tara olarmikin buncha xarajatni? - dedi Jalil piching bilan.
- Asadbek unga bir sapchimoqchi bo'ldi-yu, uning quvlik bilan jilmayganini ko'rib, shashti pasaydi. "Ponani pona bilan chiqaradi",

deganlariday o'zi ham piching bilan javob qaytardi:

- Hamyonim ko'tarmasa Jalilboyvachcha degan oshnam bor, qarab turmas axir.

Suhbat shu zaylda davom etaverdi. Dam kinoya, dam g'azab, dam po'pisa ohanglari bir-birlariga iltifot qilib, suhbat maromiga hojalik qildilar. Jalil ketishga shoshilmadi. Asadbek esa uni quvmadi.

Asadbek so'zni asosiy maqsadga burishga qanchalik urinmasin, shu gapga kelganida tili aylanmay qolaverdi. Yo'q, u oshnasiga qizi fojiasi yoki bugungi otishmani aytishni niyat qilmagan. Uning maqsadi boshqa.

Qizini sharmandali holda ko'rib, iziga qaytayotganida xayoliga "nima uchun meni Xudo yomon ko'rib qoldi?" degan savol urildi.

Bu savolni keyinroq ham tez-tez esladi. Elchinni tirik ko'rganida ham xayolini shu savol bir yoritib o'tdi. Bu savolga o'zi javob topa olmas edi. Jalil kelganida undan so'ramoqchi bo'ldi. Lekin o'zi bilmagan qandaydir kuch uni to'xtatdi. Sukutga berilgan onlari xayolan Jalilga shu savolni berdi. Jalil esa unga:

- Avval Xudo seni yaxshi ko'rarmidi? - deb javob qiladi.

- Avval hamma ishlarim silliq edi. Boshimga bunchalik balo toshlari yog'ilmagandi.

- Xudo seni sinayotgan edi. Sen boshqalarning boshiga ofat toshlari yog'dirib kun ko'rding. Endi bu toshlarni o'zing ham bir totib ko'r-chi? "Pichoqni oldin o'zingga ur, og'rimasa birovga ur", degan hikmatni eshitmaganmisan? Sen bu hikmatga amal qilmading. Pichoqni avval birovlariga urib, lazzatlanding. Endi esa pichoq etingni sal tilib ketsa, voy-voylab o'tiribsan...

Asadbek do'sti bilan xayolan shunday bahs yuritib "Bu odamdan faqat shunaqa sassiq gap olasan" degan qaror bilan savolini tiliga chiqarmadi.

Jalil "shunday so'rrayib o'tiraveramizmi, ul-bul olib chiqay", deb ukasinikiga yo'l olganida uning izidan yana shu savolni xayolan berib ko'rib, bu safar lo'ndaroq javob oldi:

- Xudo seni nima uchun yaxshi ko'rishi kerak?..

2

Jalil ukasinikidan qaytayotganida Chuvrindiga yo'liqdi. Mashinadan tushiboq xush kayfiyat bilan ko'rishgan Chuvrindi eshikni ochmoqchi bo'lganida Jalil uni to'xtatdi:

- Akangga nima bo'ldi?

- Nima bo'пти? Bilmasam... Uyga borsam yo'qlar, hoynahoy shu yerdadirlar, deb kelayotganim.

- Shunaqami?... - Jalil achchiqlanib "it ham egasiga bunchalik vafodormasdir", deb o'yladi, so'ng Chuvrindining bilagidan ushlab, o'ziga qaratdi: - menga yaxshiroq qara-chi, ahmoqqa o'xsharmikinman?

- Ie, Jalilxon aka, nimaga unday deysiz?

- Men akang bilan ko'cha changitib yurganimda sen adangning belida ham yo'q eding. Men og'aynimning ko'ziga qarab, ichida dardi borligini bilaman. Hali sen meni laqillatmoqchi bo'lasanmi, ayt, nima gap o'zi?

- O'zlaridan so'ramadingizmi?

- O'zi dardini aytadigan odammi?

- Sizga aytmagan sirlarini menga aytarmidilar. Men ham hayronman, o'zi. Kennayim ketganlaridan beri kayfiyatlari yo'qroq.

- Do'xtirga qaratyapsanmi? Yo'tali juda xunuk-ku?

- Do'xtir dori bergan. Xudo xohlasa yaxshi bo'lib ketadilar.

Jalil undan gap ololmasligini bilib, bilagini qo'yib yubordi. "Bir go'rsanlar hammang", deb ichkari kirdi. Uyga kirgach, Chuvrindi biron ishora qilarmikin, deb kuzatdi. Asadbek a'yonining jilmayib salom berishidanoq ish yaxshi bitganini fahmladi. Ortiqcha imo-ishoraga hojat qolmadi.

Chuvrindi avval uyga o'tgani, so'ng bu yoqqa tavakkal qilib kelaverganini aytib, tanchaning bir tomonini egallab o'tirdi.

Jalil ukasinikidan olib chiqqan dasturxonni o'rta qo'ydi.

- Jiyan hozir choy olib chiqadi, - dedi u, - ukam ismenda ekan, kelinga aytdim, mastavaga unnadi. Bir terlasang, yengil tortasan.

- Bekor ovora qilibsang, uyga boraqolamiz, - dedi Asadbek.

- To'xta endi, mastavani ichib ket. Jiyanlarim aytdi: hali shu tomonda miltiq otilganmishmi? - Jalil shunday deb ikkoviga sinovchan boqdi.

- Agar sening jiyanlarning eshitishgan bo'lsa otilgandir. Senga-yu, urug'laringga Xudo jag' bilan quloqni ikki normadan qilib bergan. Miltiq ovozi eshitishgan bo'lsa... bitta-yarimta qarg'a otgandir.

- Gaping to'g'ri, - dedi Jalil, - hozir go'sht qimmat, qarg'ani otib, qozonga bosgandir. O'zi azaldan shu mahallada qarg'a otib tirikchilik qilishadi. O'zing ham qarg'a go'shti yeb katta bo'lgansan, esingdami?

Chuvrindi ikki oshnaning bu ilmoqli gaplaridan kuldi.

- Gapga ham to'n kiyg'izvorasiz-da, ammo aka, - dedi Jalilga, - Eskiroq moshina o'tgan bo'lsa, paqillagandir.

- Ha... men ham shunaqa dedim ularga. Miltiq-piltiq degan gaplarni yig'ishtirlaring, senlarga shunaqa tuyulgan, dedim.

Shu gapdan so'ng Asadbek Chuvrindiga ma'noli qarab qo'ydi. Jalil bu qarashda bir sir yashiringanini sezib, bu haqda so'z ochib xato qilganini fahmladi.

Chuvrindi kelguniga qadar bolalikning mas'ud damlariga qaytib, ko'ngil g'ubori ko'tarilayotgan Asadbek yana bugungi kunning zaharli havosidan nafas ola boshladi. Go'yo Chuvrindi bilan birga bu xonaga kunning izg'irinli tashvishlari ham qaytganday bo'ldi.

To'p tepib, qiyqirib yurishlar, o'rtoq'ining qo'li singani, ko'kragi yong'oqday bo'lib qolgan hurkak qizlarga tegajoqlik qilishlar...

hammasi iziga qaytmas o'q kabi uchib o'tib ketgani yana bir karra ta'kidlandi go'yo. Uchinchi odam oraga qo'shilgach, ikki o'rtoqning surur bulog'idan suv ichayotgan suhbat loyqalandi. Chuvrindi indamay o'tirgani bilan ular g'uborsiz bolalik ummonida erkin suza olmas edilar. Suhbat mavzui o'zi istamagan so'qmoqlarga burilavergach, Asadbek siqila boshladi. Undagi o'zgarishni sezgan Jalil "Qaray-chi, mastava pishdimikin?" deb o'rnidan turdi. U chiqib ketishi bilan Chuvrindi Elchinni qay ahvolda kasalxonaga eltganini ma'lum qildi.

- Uyga do'xtir chaqira qolmabsan-da, - dedi Asadbek norozi ohangda

- Shunaqa qilmoqchiydim... lekin... Zaynab...

- Nima bo'ldi? - dedi Asadbek xavotir bilan.

- Dorining xumori tutgan shekilli. Sal notinchroq edi. Hozir shu kelishimda xabar oldim.

Inqillab yotibdi. Yolg'iz qolmasin, deb kelingizga odam yubordim. Ikki-uch kun yonida turadi. Xumordan qutulguncha qiynaladi. Balki...

- Nima demoqchisan, aytaver.
- Balki kasalxonada davolatsakmikin?
- Kallang joyidami?! Boshmi bu yoki tomosha qovoqmi? Kim u, bilasanmi? Asadbekning qizimi yo ko'chada it ham, bit ham tepib o'tadigan odammi? Bir marta kasalxonaga yotqizganing kamlik qildimi?
- Men bilib o'tiribmanmi?..
- Bilishing kerak edi. Og'zingga pashsha o'tirib ketsa ham lallayib yotaver, "bilibmanmi..." deb.
Jalil qaytib kirguniga qadar ham Asadbekning g'azab o'qlari tugamadi. Chuvrindi esa ertakdagi bahodirlarday ko'kragini bu o'qlarga tutib, chidam bilan turaverdi.
Mastava sho'r tuyulib, Asadbek uch-to'rt qoshiqdan ortiq icholmadi. Chuvrindi esa irimiga lab tekkizib qo'ydi. Jalil ularga e'tibor bermay mastavani xo'rillatib ichib, kosani bo'shatdi.
- Endi uyga boramiz, - dedi Asadbek, labini sochiqqa artayotgan o'rtog'iga qarab.
- Hamma uy-uyigami? - deb aniqlashtirdi Jalil.
- Yo'q, sen menikiga borasan. Gaplashib yotamiz.
- Boring, akaxon, - deb hojasini quvvatladi Chuvrindi, - bir kun ming kun bo'larmidi, bi-ir otamlashib yotasizlar.
- Borsam boraveraman-da, uyda emizikli bolam qolib ketarmidi, - Jalil shunday deb kosalarni yig'ishtirdi-da, tashqariga yo'l oldi.
Asadbek ham o'rnidan turib hovliga chiqdi.
- Odamlaringga tayinla. Pashsha ham uchib o'tmasin bu hovliga. Kun yorishganda qon tekkan yerni qirib tashlashsin. Jalilning gaplarini eshitding-a, isi chiqmasin.
- Bolalarni?..
- Ularga tega ko'rma. Lekin shu atrofdagilarning og'zi mahkam bo'lishi kerak. Nima qilish kerakligini o'ylab ko'r.
"O'ylab ko'r", deyish oson. Ammo o'ylab, eng ma'qul yo'lni topishning o'zi bo'larmi ekan? "Ikkita, uchta o'q ovozi bo'lsa edi, eshitganlar unga e'tibor berishmasa,- deb o'yladi Chuvrindi. - O'likka shuncha o'q uzish shartmidi?..
Shart emas edi. Bu Asadbekka ham ma'lum narsa. Ammo o'shanda unga hokimlik qilgan g'oyib kuchi shunga majbur etdi.
Chuvrindining bu holni his qilishi mushkul.
Ayni chog'da og'ir tuyulgan bu masalaning yechimini Chuvrindi tongda topdi. Hosilboyvachchani yigitlari bilan bo'lgan uchrashuvdan keyin Halimjon Chuvrindining topshirig'iga ko'ra tergovchi qiyofasida qo'ni-qo'shnilarinikiga bir-bir kirib chiqdi.
Ajoyibotni qarangki, ularning birontasi ham o'q ovozi eshitishmabdi. Hatto Jalilning jiyanalari ham "O'q ovozi eshitdinglarmi?" degan savolga "Qanaqa o'q?" deganlaricha bezrayib turaverishdi.
Bu manzara ertaning ishi. Bu kech esa Asadbek topshiriqni berib mashinaga o'tirdi. Chuvrindi ikki oshnani kuzatgach, uyiga qaytishga otlandi. Yo'l-yo'lakay yana Zaynabdan xabar oldi. Xotini yetib kelgan, o'qchiyotgan Zaynabga choy tutib, "iching, aylanay, terlasangiz o'tib ketadi", deb zo'rlayotgan edi.
- Qanaqa choy beryapsan? - deb so'radi Chuvrindi, ostona og'zida to'xtab.
- Ko'k, - dedi xotini.
- Famil damla. Rosa achchiq bo'lsin.
Shunday deb yana bir oz turgach, iziga qaytdi.

3

Tong g'alati manzara bilan otdi.

Mashriqdagi bulutlarning chetlari qontalash, ammo bag'ri qora edi. Kechasi bir sidra yog'ib, yer yuzasini omonat qoplagan qor esa bag'riga sukunatni singdirgan. Serqatnov ko'chalardagi qor mashina g'ildiraklari ostida ezilib, erib ketgach, sukunat ham chekindi. Shovqin Asadbek yashaydigan mahallaga ham yetib keldi.

Yarim tunga qadar gurgunlashgan ikki oshna hali uyquda - tong manzarasini ko'rishdan bebahra edilar. Jalil uyqu hukmiga bo'ysunib bomdod namozini ham boy berdi. Tashqarida g'ovur-g'uvur tovushlar qulog'iga kirgan Asadbek ko'zlarini yarim ochganicha boshini ko'tardi. Ovozlar quloq tutdi. So'ng erinibgina o'rnidan turib, hovliga chiqdi. Muzdek toza havvo to'g'ri o'pkasiga urilib, yo'tali qo'zidi. Yo'tal ovozi eshitgan darvozaxonadagi chollar ham, ularning yo'lini to'sib turgan yigit ham uy tomonga qaradilar.

- Nima gap? - dedi Asadbek, yo'tali tingach.

- Gaplari bormish, - dedi yigit aybdor odamning ovozi bilan. So'ng o'zini oqlash maqsadida izoh berdi: - Uxlayaptilar desam ham ko'nishmayapti.

- Bek inim, ikki og'iz gapimiz bor, aytamizu ketamiz. Sizni uchratishimiz osonmi, bu to'rtinchi kelishimiz, hayriyat, uyda ekansiz, - dedi chollardan biri.

- Kiraveringlar, men hozir, - Asadbek shunday deb yuvinishga o'tdi. Yigit "uyga kiringlar", desa ham chollar ayvonda, tik turgan holda kutishdi. Asadbek yuvinish chiqib, ular bilan ko'rishgach, uyga taklif qildi. Chaqirilmagan mehmonlar bu lutfni qaysarlik bilan qabul etmadilar.

- Bek inim, bizdan ranjimang, bomdoddan chiqib kelaverdik. Sizning ishingiz ko'p, bilamiz, kunduzi uchratishimiz qiyin. Bir masalani hal etib bermasangiz bo'lmay qoldi-yov, - dedi dastlab uzr so'rgan qariya.

- Qanaqa masala?

- Machit bitay deb qoldi, Olloh sizdan rozi bo'lsin. Bunaqa serfayz machit bu atrofda boshqa yo'qdirov... Ammo-lekigin... machitda it bog'loqlik tursa yomon bo'lar ekan. Shu itni yo'qotib bering, jon inim.

- It? Qanaqa it? - deb ajablendi Asadbek.

- It deganimki... - qariya qo'polroq gapirib yuborganidan xijolat tortib, soqolini tutamlaganicha izoh berdi: - mutavallimiz Abdulkarimni aytaman...

- Ha, Ko'samullami? Yana qanaqa hunar ko'rsatdi? Tanobini tortib qo'yuvdim-ku?

- Ko'samullangizning hunari ko'p, Bek inim. Uning avval kim bo'lgani o'zingizga ma'lumdir? Hozir tamoman machitning xo'jasi bo'lib oldi. Keksani keksa demaydi, yoshni yosh demaydi. Xohlaganini uradi, xohlaganini so'kadi. Qilayotgan ishing musulmonchilikka to'g'ri kelmaydi, deb aytsak qulog'iga ilmaydi.

- Qulog'iga gap kirmasa orqasiga boplab tepmaysizlarmi?

- Tepishga tepardigu, ammo-lekigin bir nima desak "machitni menga Bek akam topshirib qo'yanlar" deb dag'dag'a qiladi.

- Bekorlarni aytibdi. Machit sizlarniki. Lekin... yozda ham shunaqa gap chiqqanida chetlashtiruvdim, a? Qurilish ishlarini qiladigan boshqa odam topmadinglar. Baqirib-so'ksa ham ishni yuritib turuvdi. Yana o'ylab ko'ringlar. Mutavallilikni olsalaring olinglar. Unga boshqa ish beringlar. Mayli, so'filik qilsin, ovozi o'tkir-ku?

- Hay-hay, asti unday demang. Agar u so'fi bo'lsami... - qariya kulimsiradi, - u azon aytishni boshlasa dunyodagi bor eshaklarning bari hangrab yuborar...

- Unda bilganinglarni qilaveringlar.

- Bek inim, yana chollar g'iybatchi ekan, deb o'ylamang. Machitda yuradigan odam pokizaroq bo'lishi kerak-da. Bu Ko'samullangiz bitta rost gapga to'qson to'qqiz yolg'onni qo'shib tursa... Yolg'onning gunohi juda katta ekan. Agar bu Ko'samullaning og'ziga pilik tutib yoqib qo'yilsa, to qiyomatga qadar o'chmas-ov... Bek inim, Ko'samullangizni o'zingiz chaqirib, mutavallilikni topshir deb qo'ying.

- Xo'p, - dedi Asadbek ensasi qotganini yashirmay. - Machitga qadam bosmasa, hisobmi?

- Yo'-o'q, machitga kelib ibodatini qilaversin, faqat...

- Bo'пти, gaplashib qo'yaman, - Asadbek beodoblik bo'lsa-da, shart burilib, uyiga kirib ketdi.

Chollar uning ranjiganini anglab, bosh chayqadilar-u ko'cha tomon yurdilar. Darvozaxonaga yetganlarida "chaqirib qolarmikin", degan ilinjda orqalariga qarab oldilar. Uy tomondan sado bo'lmagach, tarvuzi qo'ltig'idan tushgan odam kepatasida ko'chaga chiqdilar.

Ular darvozadan uzoqlashmay turib Chuvrindining mashinasi kelib to'xtadi. Chuvrindi ularga bir qarab olib, darvoza ostonasida turgan yigitdan "Ha, tinchlikmi, nimaga kelishibdi?" deb so'radi.

- Bilmasam, mutavalli degan odamdan shikoyat qilishdi shekilli.

- Shu yetmay turuvdi, - dedi Chuvrindi ming'irlab. - Kim ivirsib kelsa, ichkariga qo'yaverasanmi?

- Kiramiz, deb g'alva qilib turib olishdi. Keyin Bek akam "kiraverishsin", dedilar.

- Nonushta tayyorladilaringmi? Hamshira kelib ketdimi?

- Yo'q. Moshina yuborganman. Hozir kelib qoladi.

Nonushta tayyor bo'lgunicha hamshira kelib, emlab ketdi. Nonushtadan so'ng Jalil tashrifi uchun ajratilgan vaqtning yakuniga yetganini anglab duo o'qidi-da, o'rnidan turdi. Asadbek "yana birpas o'tir", deb lutf qilmay, uni kuzatgani qo'zg'aldi. Hojasining o'rniga Chuvrindi manzirat qildi:

- Akaxon, doim shoshib turasiz-a, gurunglashib o'tiruvdik-da...

- Men ishlaydigan odamman. Ishlasam menga bir burda non berishadi, ishlamasam, yo'q. Bolalarimning rizqini halol topaman. Senlarga o'xshagan bekorchi bo'lganimda biqsib yotaverardim.

- Yigitlarga ayt, olib borib qo'yishsin.

- Onam meni moshinada tug'maganlar, avtobusda ketaveraman, - dedi Jalil.

- Akaxon, mashina tayyor-a, - dedi Chuvrindi.

- Qo'y, uka, men moshinaga o'rganmagan odamman. U senlar, hojatxonaga ham moshinada boradigan.

Jalil shunday deb turganida darvozaxonada Kesakpolvon ko'rindi. Jalilga ko'zi tushishi bilan chehrasi yorishdi. Sog'inganining diydoriga yetishgan baxtli odam kabi qulochini keng yoyib kelib, Jalilni quchoqladi. Tuni bilan ichilgan aroqning sassiq hidi dimog'iga urilgani hamon Jalil aftini burishtirib, Kesakpolvonni nari itardi:

- Cho'chqaxonada yotganmisan, nima balo?

- O', akaginam, irganmang bizdan, - dedi Kesakpolvon Jalilning gapini hazil o'rnida qabul qilib.

- Irganayotganim yo'q. Sendan taralayotgan hid o'nta cho'chqaxonaga asqotadi. Sen yuviqsiz bilan ko'rishgan odamning oxirati ham kuyib ketadi.

- Sal pastroq tushing, akaginam, - dedi Kesakpolvon qiyqirib kulib, - ja oshirvordingiz, odamlar etagimda namoz o'qiyman, deb navbat kutib turishibdi-ya...

- Ol-a, - dedi Jalil, ensasi qotib. - Sening etagingda namoz o'qishga shayton ham hazar qilar. Kiyimingni itga tashla-chi, ustiga chiqib yozilarmikin?

- Bo'ldi, akaginam. Shu gap bilan o'ldirib qo'ya qoldingiz, - Kesakpolvon shunday deb yana quchoqlamoqchi edi, Jalil tislaniib, uni o'ziga yaqinlashtirmadi. Kesakpolvon buni ham hazil o'rnida qabul qilib, xoxolab kulganicha dedi: - Sizda zarur gapim bor. Kechqurun uyingizga boraman.

- Shunaqa ahvolda yuviqsiz borsang uyga kiritmayman, yana dod deb yurma.

Jalil shunday deb ko'cha tomon yurdi. Kesakpolvonning ko'zi Asadbekning qahrli nigohi bilan to'qnashib, sergak tortdi.

- Shunaqa bo'lib yurgandan ko'ra o'lganing yaxshiroq emasmi? - dedi Asadbek qahr bilan. - Bir marta maishatdan qolsang, miyangga urib ketarmidi?

- Jahling chiqmasin. O'zimcha maishat qilganim yo'q. G'ilaydan gap olishim kerak edimi?

- Xo'sh, nima gap olding?

- Hali tayinli bir nima demadi. Lekin biz tomonga butunlay og'di - gap yo'q! Men uni odam qilaman.

- Sen unga yaqinlashmay tur. U bilan Mahmud ishlaydi.

Asadbekning bu gapi Kesakpolvon uchun kutilmagan tarsakiday bo'ldi. Shu sababli "xato eshitdimmi yo hazillashyaptimi?" deganday unga qarab qoldi.

- Nimaga baqrayyapsan? - dedi Asadbek uyi tomon yurib.

- Kechagi gap boshqa edi-ku? Nima uchun endi uni Mahmudga oshiryapsan? - dedi Kesakpolvon zardali ovozda. Chuvrindi ularning tortishuviga aralashmaslik uchun o'zini chetroqqa oldi.

- Vaqti kelsa bilasan, - dedi Asadbek orqasidan ergashib kelayotgan Kesakpolvonga qaramay. Uyga kirib o'tirgandan keyin Kesakpolvonning savol nazari bilan tikilib turganini ko'rib, yumshoqroq tarzda izoh berdi: - Mahmud balki u bilan birga Maskovga borib kelar.

- Men olib borsam-chi?

- Sen avval o'rischa gapirishni o'rgan. "Tvoyo-moyo"dan nariga o'tolmaysan.

- Maskovda nima qiladi?

- Vaqti kelganda bilasan.

- Nima uchun men hamma narsani oxirida bilishim kerak. Endi men itning keyingi oyog'i bo'lib qoldimmi? Menga ishonmayotgan

bo'lsang ayt. Xohlasang orqamga bir tepib, ko'chaga haydab chiqar. G'ing degan nomard!

- Sasima... G'ilay qaerda?

- Mashinada. Kirsinmi?

- Yo'q! U iflosning oyog'i ostonamga tekkan kuni chotini yirib osib qo'yaman, bildingmi? Sen boshlab kirsang, seni ham ayamayman.

G'azab bilan aytilgan bu tahdidning zamirida chinakam zulm mavjudligini Kesakpolvon sezdi. Ammo unga bir narsa qorong'u edi. Hosilboyvachchani nima uchun o'ldirdi-yu, laychasiga hayot in'om etgani holda endi bu qadar nafratlanyapti? Asadbekning Hosilboyvachchani yoqtirmasligi Kesakpolvonga ma'lum edi. Lekin uni o'ldirish uchun shuning o'zi sabab bo'lolmasligini ham bilardi. Chunki Asadbek ko'p odamlarni yoqtirmaydi. Lekin shu paytgacha yoqtirmagan odamlaridan birontasini o'zi o'ldirmagan edi. Kesakpolvon maishat bahonasida chindan ham G'ilaydan gap olmoqchi edi. G'ilay hojasining o'limi sababini bilmasmidi yo o'zini merovlikka soldimi, harholda tayinli gap aytmadi.

Chuvrindi kirib, xontaxtaning poygak tomoniga o'tirdi.

- Bek, sen hammamizga xo'jayinsan. Shu paytgacha aqlim yetganicha maslahat berganimda xohlaganingni olib, xohlamaganingni nari otding. Men g'ing demadim. Maslahatingma quloq solganingda hech yomon bo'ldingmi? Hozir jahling chiqib turgan bo'lsa ham aytay: G'ilayni Mahmud eplay olmaydi. G'ilayni ham, shotirlarini ham bilaman. Ular bizning yigitlarga o'xshashmaydi.

- Bo'ldi, cho'zilma. Odamlarni qaerga yig'asan?

- "Yalta"ga. Hozir o'sha yer tinch.

- Hammasi keladimi?

- G'ilay tayinlagan.

- Mahmud, sen bog'ni o'rab olasan. Ishkal chiqsa bittasi ham tirik qolmasligi kerak. Haydar, sen G'ilayni boqqa olib bor. Hamma to'planganidan keyin menga xabar berasanlar.

- O'zimiz gaplashib qo'yaqolsak-chi? Sening borishing shartmi?

- Shart! Chiqaverlaring.

A'yonlar o'rinlarida qo'zg'alishdi. Chuvrindi ostonaga yetganida Asadbek uni chaqirdi:

- Mahmud, to'xta, gap bor.

Kesakpolvon "Yana yashirin gapmi?" deb g'ashlanib, tashqariga chiqdi.

- Zaynabdan xabar olmadingmi? - deb so'radi Asadbek yolg'iz qolishgach.

- Hozir kirib keldim. Keliningiz qarayapti. Kechagidan ancha tuzukka o'xshaydi. Kasalxonadan telefon qilishibdi, kechqurun milisadan kelib ketishibdi.

- Zaynab... bildimi?

- Ha, bilibdi. Yaxshi bo'lib tursa, keliningiz bilan birga kasalxonaga borib kelishadi.

- Yaxshi... borsin... Mahmud, agar ishkal bo'lib hammasini otadigan bo'lsang ham G'ilay tirik qolsin.

- Nega?

- U kerak bo'ladi... Xongireyni ko'rganing esingdami? Hosilning suyangan tog'i o'sha edi. Shuning uchun ham oliftagarchiligi osmonda edi. Ular nimani kelishishgan, bilmayman. Harholda Xongirey tinch turmas. G'imirlab qolsa, tinchitish uchun G'ilay kerak bo'ladi. Qarab turasan, uch-to'rt kundan keyin Xongirey Hosilni surishtirib qoladi. Hosil meni yanchib tashlamoqchi bo'lganini unga aytgan bo'lishi kerak. Shuning uchun Xongirey birinchi navbatda mendan xavfsiraydi. G'ilay - asosiy guvoh. U nima desa shu bo'ladi. G'ilay biz xohlagan gapni aytadi. Bog'dagi ish oxiriga yetishi bilan uni olib ketasan. Isi chiqmaydigan yerga yashirasan. Hatto Haydar akang ham bilmasin. Endi boraver, sergak bo'l.

4

"Yalta" deyilgan joyga, shahar chekkasidagi tashlandiq boqqa Asadbek Halimjon bilan birga bordi. Kesakpolvon bu yerni bekorga tanlamagan edi. Bir tomoni o'zi aytganday, tinch bo'lsa, ikkinchi tomoni - Asadbekning bolaligi, yoshligi xotiralariga bog'liqligi edi. Asadbek bu ovloq bog'da kechalari fonus yoqib qo'yib, rosa oshiq tepgan. Keyinchalik, qimorni tashlab, "qozilik" martabasiga o'tirgach, ko'p bahsli masalalar shu yerda hal qilingan edi. Bog'dagi qurigan, quriy boshlagan daraxtlar qanchadan-qancha odamlarning nolalariga guvoh bo'lgan...

O'zlaricha Stalin, Ruzvelt, Cherchill uchrashuvlariga qiyos qilib, da'vogarlarni "Yalta konferentsiyasi"ga taklif qilishar edi. Ana shundan beri bu O'rmonbog' o'zining asl nomini yo'qotib, "Yalta" deb yurgiziladigan bo'lgan edi.

Asadbek "Yalta"ga ko'p yillardan beri kelmagan edi. Biron bir davra bilan oralarida tushunmovchilik yuz bersa ba'zan Kesakpolvon, ko'proq hollarda esa Chuvrindi kelib, masalani hal qilib ketaverardi.

Asadbek mashinadan tushishga ulgurmasidan uni Chuvrindi qarshi oldi.

- Hammayoq tinch, - dedi u hisob berib. - Qurollarini berishdi.

- Sapchishmadimi?

- Yo'q. Hozircha yuvoshgina turishibdi.

- Hammasi yig'ildimi?

- To'rttasi Krasnoyarda ekan.

Asadbek Xongireyning gaplarini eslab, "Hoynahoy Kozlovga ketishgandir", deb o'yladi-da, fikrini tasdiq etmoq uchun so'radi:

- Nimaga ketishibdi? G'ilay aytmadimi?

- G'ilay bilmasmish. Hosil ularni uyga olib kirib, bir soatcha nimalarnidir tushuntiribdi. G'ilayning bilgani shu.

- Qachon kelisharkan?

- Yo erta, yo indin.

- O'zing kutib ol. Birov bilan uchrashishlariga yo'l qo'yma, - u shunday deb bir-ikki qadam yurdi-da, to'xtab buyurdi: -

Krasnoyarga odam yuborsakmikin? Agar Kozlovga yopishishgan bo'lsa, tsisternaning ishkali chiqmasin.

Qishda it urishtiriladigan yaydoq maydonchada Hosilboyvachchanning yigitlari to'planib turishardi. Ularning aksari hali o'ttizni qoralamagan, buyurilsa olov dengizi bo'ylab yalangoyoq yugurishdan toymaydigan yigitlar edi. Ular ajal tuniday xunuk va shum, tundan qora va zulmkor edilar. Hammalari xuddi olovday, ammo tutun kabi kekkayib, ko'm-ko'k osmonga bosh tortishni odat qilib edilar.

Kesakpolvon G'ilay bilan chetroqda turardi. U Asadbekning Chuvrindi bilan yonma-yon kelayotganini ko'rib bir g'ijindi-yu, istar-

istamay unga peshvoz chiqdi. G'ilay yangi hojasiga ergashishni ham, ergashmasligini ham bilmay, joyida qotdi.

Asadbek G'ilayga ko'zi tushishi hamon to'xtadi. U qizining sharmandali holda suratga olinishida G'ilayning ham ishtiroki bor, deb hisoblardi. Shu bois avvaliga hojasiga qo'shib uni ham o'ldirishni istagan edi. Lekin Xongireyga borib taqaladigan masalani yechishda yordami zarur bo'lishini inobatga olib, G'ilayning umrini bir oz "cho'zdi". "Hosilboyvachchani o'rgan odamlari ushlab ketgani"ga Xongireyni ishontirishi bilan G'ilayga hojat qolmaydi. Lekin unga qadar... Vaqti-vaqti bilan G'ilayni ko'rib turishga majbur. Uni har ko'rganida qizining sharmandali holati ko'zi oldiga kelib ezilaveradi, ezilaveradi... Boshqa chora yo'q. To'planib turgan yigitlar Asadbekni ko'rishgach, o'zga davlat boshlig'ini sharaflashga hozirlanganday beixtiyor ravishda saf tortishdi.

Aslida ham shunday edi. Agar ta'bir joiz bo'lsa, Asadbek shaytanat olamidagi "o'zga davlat" rahbari, yigitlar esa "mag'lub mamlakat"ning fuqarolari edilar. Moziy tiliga ko'chirilsa, ular - qo'mondonidan ajralgan asirlar edilar. Asirlarning taqdirini esa hamisha g'olib amirlar hal etganlar. Agar amirning ko'ngliga Yaratgan ozgina insof, rahm-shafqat solsa, ularning molu joni omonda, yo'q esa talonda bo'lganlari sir emasdir. Alhol, agar Asadbek aqliga, qalbiga zulm egalik qilsami, chaqmoqday yonib turgan bir to'p yigit daqiqaning o'zida bir to'p kulga, aniqrog'i bir to'p murdaga aylanishlari mumkin edi. Atrofni o'rab turgan yigitlarga birgina imo kifoya: biqinlariga tiralib turgan to'pponchalar chiqariladi-yu, tepkilar bosiladi. Ayrimlar "Oh!" deyishga ham ulgur olmay qolishadi. So'ng... murdalar mashinalarga ortiladi-yu, izsiz yo'qotiladi. So'ng...bedarak ketganlarning soni ko'payadi. So'ng... kimdir o'g'liga, kimdir eriga, kimdir akasi yoki ukasiga aza ochishni ham, umid bilan kutishni ham bilmay yillarni armonda o'tkazadi...

Yo'q, unday bo'lmadi. Garchi Asadbekning oyoqlari uni zulm sari yetaklagan bo'lsa-da, inson qoni to'kilmadi.

Asadbek yigirma qadamcha berida to'xtab, yigitlarni kuzatdi. A'yonlari uning yonida tek turganlaricha xuddi chuhralarday atrofga olazarak qarashardi. Asadbek Hosilboyvachchanning yigitlariga qarab, ularda besaranjomlik bor yoki yo'q ekanini aniqlamoqchi edi. U tomonning xotirjam turganini ko'rib, asta yura boshladi. A'yonlari ergashgan edi, orqasiga o'girilib, buyurdi:

- Haydar, G'ilayning yonida tur. Mahmud, sen sal orqaroqda yur.

Asadbek yigitlardan ikki qadam berida to'xtadi. Ana shu ikki qadam oralig'idagi masofaga sukunat suqulib kirib hukmronlik o'rnatdi. Ko'zlar ko'zlariga to'qnashgan holda qotdi. Ammo sukunatning hukmronligi uzoqqa cho'zilmadi. Yigitlarning chapdastrog'i "Assalomu alaykum, Bek aka", dedi-yu, qo'lini ko'ksiga qo'yganicha unga peshvoz chiqdi. Boshqalar o'ylab ham o'tirmay, unga ergashishdi. Ularning aksari yangi hojalari bilan qo'shqo'llab ko'rishishdi. Mana shu manzaraning o'ziyoq "ikki davlat" o'rtasida g'olibning foydasiga bitim imzolanganidan dalolat edi. Asadbek ular bilan ko'rishib bo'lgach, "ish ko'ngildagiday bitdi", degan xayolda orqasiga qaytmoqni ham o'yladi. Bu yigitlar o'z hojalari uchun jon olishlari mumkin, ammo jon berishni istamaydigan toifadan edi. Kecha oqshomda hojalarining Asadbek uyiga kirib ketganicha qaytib chiqmaganini ular bilishardi. Kichik hojalarining bu holda turishining o'ziyoq ularga chorasiz ekanliklarini, ikki yo'ldan birini tanlamoqliklari zarurligini anglatardi. Asadbek kelmasidan ilgariyoq, ular kichik hojalari yo'lini tanlashgan, g'oliblar qarshisida bichilgan yuvvosh qul libosiga o'ralgan edilar. Agar Asadbek ko'ringanida birov "Tiz cho'klaring!" deb buyruq bersami edi, shubhasiz tiz cho'kardilar, buyruq bo'lsa sajda qilishdan-da qaytmagan bo'lardilar.

Asadbek ular orasida sarosimani, norozilikni, hatto qarshilikni kutgan edi. Yigitlarning mutelik bilan ko'rishishlari uning uchun kutilmagan hol bo'ldi. "Agar Hosil meni o'ldirganida mening yigitlarim ham unga shunday poyi-patak bo'lisharmidi?" degan xayol ko'nglini g'ash qilib o'tdi.

Ko'rishuv marosimi tugagach, yigitlar Asadbekning atrofida yarim doira yasadilar. Tobelik alomati yaqqol sezilib tursa-da, Chuvrindi ehtiyotni shart deb bilib unga yaqinlashdi. O'ng qo'li jigarrang charm plash cho'ntagidagi to'pponcha dastasini mahkam siqdi.

- Hosil mening eng qadr don ukaxonlarimdan, buni bilasanlar, a? - dedi Asadbek vazminlik bilan. - Kecha u uyimga kelib bir iltimos qildi: uzoqdagi bir joyda bitadigan zarur ishi bor ekan. O'zi bormasa ishi bitmas ekan. U yoqda bir oy yuradimi, ikki oymi - Xudo biladi. "Zamon nozik, bolalarga ko'z-quloq bo'lib turing", deb iltimos qildi. Sizlarga shu xabarni o'zim yetkazib qo'yay deb to'pladim. Hosilning ketganini siz bilan mendan boshqa hech kim bilmasligi kerak. Birov so'rasa tushuntirib ham o'tirmang. "Bilmayman", deng - tamom! Kimning gapi bo'lsa, menga ro'para qiling. Hosil kelgunicha, mana, Mahmudjon akalaring nima desa, shunga bo'ysunasanlar.

Bu gaplarni eshita turib Kesakpolvon betoqatlandi.

- Bilib qo'y, - dedi u G'ilayning biqiniga tirsagi bilan asta turtib, - eng muhimi - o'shandan ehtiyot bo'l. Sen o'ladigan bo'lsang ham shuning qo'lida o'lasan.

- Patsan-ku bu, bo'sh kelish yo'q, - dedi G'ilay mensimagan tarzda.

- Aqling bo'lsa, shu mishiqilardan qo'rq. Qovoq kallasiga nima kelsa shuni qiladi.

G'ilay "seniki ma'qul" deganday bosh irg'ab qo'ydi.

Asadbek gapini oxiriga yetkaza olmadi - yo'tali tutdi. Chuvrindi ildam ravishda uning yoniga kelib, gapini davom ettirdi:

- O'ylab ko'rlaring: senlarni zo'rlash yo'q. Hosil kelgunicha birga ishlaymiz, desalaring, gap yo'q. Ko'nmasalaring, yana o'zlaring bilasanlar. Lekigin tuxum bosib o'tirasanlar, pista qilib yurasanlar. G'iring-piring degan gap chiqarsalaring tuxumlaringni quritaman.

- Eshitdingmi? - dedi Kesakpolvon yana G'ilayni turtib, - Hosil kelgunicha birga ishlaysanlar. Keyin Hosil kelib, o'zi bilan olib ketadi.

G'ilay "patsanning o'zini asfalasofilinga jo'natmay tag'in!", demoqchi bo'ldi-yu, tilini tiydi. Har- holda bular orasidagi munosabati yaxshi bilmaydi. Oralarida sovuqlik mavjud degani - bir-birlariga dushman, degan gap emas. Bugun bunday deb to'ng'illab, ertaga tug'ishgandan ziyoda ravishda apoq-chapoq bo'lib yuradiganlar kammi dunyoda?

- Qani, o'yladilaringmi, nima deysanlar? - Chuvrindi yigitlardan javob kutib, ularga bir-bir qaradi.

- Yur, - dedi Kesakpolvon G'ilayga, - bir narsa deb qo'y.

G'ilay unga ergashib, to'daga yaqinlashdi-da, Chuvrindiga qo'l uzatdi:

- Gap yo'q, okaxon, - dedi jilmayishga harakat qilib. - Akam "Bek akalaring bilan birga turinglar", deganlar. Boshqacha gap bo'lishi mumkin emas. To'g'rimi? - u shunday deb yigitlariga qaradi.

- Gap yo'q, - dedi Asadbek bilan birinchi ko'rishgan yigit. - Boshqalar ham tasdiq ishorasini qilib, Chuvrindi bilan ko'rishib chiqishdi.

- Endi shoshmalaring, bitta-bitta gaplashaman, - dedi Chuvrindi "bitim imzolash" marosimi yakunlangach. Asadbek bo'lajak

suhbatda ishtirok etuvi shart bo'lmagani uchun iziga qaytdi. Kesakpolvonga "Yur" ham demadi, "Sen qol", ham demadi. Kesakpolvon bundan o'zicha xulosa chiqarib, Chuvrindining yonida qoldi. Natijada "birga-bir" suhbatlashish fikri amalga oshmadi, suhbat "uchga-bir" tarzida bo'lib o'tdi. Chuvrindi har yigitning zimmasidagi vazifasini so'rab bildi. Oshiqcha so'z aytmadi. Ko'rsatma ham bermadi. Kesakpolvonning esa bu suhbatdan ko'ngli to'lmadi. O'ziga zarur sir ololmadi.

"Tomonlar orasidagi muzokara" yakun topgach, Chuvrindi Asadbekning topshirig'iga ko'ra G'ilayga "Men bilan yurasan", dedi. G'ilay bu amrga bo'ysunmaganday Kesakpolvonga qaragan edi, u "Boraver, seni o'zim topaman", degan ma'noda imlab qo'ydi. Hamma tarqaganidan keyin ham Kesakpolvon "Yalta"da bir oz turdi. Bo'lib o'tgan voqealarni u yana fikr tarozusi pallalariga qo'ydi. Buzuq tarozida narsa yuz tortilsin, ming tortilsin - bir xil raqamni ko'rsatib turgani kabi uning aql tarozusi ham yagona fikrni ta'kid etardi: Asadbek bilan Chuvrindining harakatlarida o'ziga qarshi holatni ko'rardi. "Hokimiyat" uzil-kesil Chuvrindi qo'lga o'tib, o'zi chetlatilganday, hokimlik martabasi emas, mulozimlik balchig'i tomon pasayayotganday tuyulardi.

"Osonlik bilan jon beradigan ahmoq yo'q!"

Kesakpolvon shu qat'iy qaror bilan iziga qaytmoqchi bo'lib shart burildi-yu, ikki-uch qadam qo'ygach, katta it yetaklab kelayotgan yigitni ko'rib, sekinlashdi. Kechasi bir sidra qor yog'ib o'tgan bo'lsa-da, hali qishning hukm o'tkazishiga fursat bor, demak, it urushtirish mavsumiga hali sal ertaroq edi. Bo'ribosarning kattaligidan egasi qayish yoki arqonga emas, zanjirga bog'labdi. Yigit maydon o'rtasidan kelayotgan Kesakpolvonni sal chetlab:

- Aka, sal ehtiyot bo'ling, odamga tashlab qoladigan odati bor, - dedi uzrli ohangda.

- Rosa yetkazibsan-ku, a? - dedi Kesakpolvon itga tikilib.

- Ko'z tegmasin, deb qo'ying, aka, - dedi yigit.

- Ha, ha, ko'z tegmasin. Hali yoshga o'xshaydi, a? Bu yil birinchi marta qo'yananmi?

- Bultur ikki marta qo'yanan.

- Yutganmidi?

- Yo'q, juda yosh edi.

- Hozir zo'ri kimniki?

- Ahmadboy akamniki. Chempion-da.

- Bulturgi gapmi bu?

- Bu yil ham zo'r. O'tgan oddix qo'yishdi.

- Vaqtli boshlabsanlarmi bu yil?

- Odamlar sog'inib qolishgan-da.

- Bugun qo'ymoqchimisani?

- Maslahatga qarayman.

Kesakpolvon yigit bilan gaplashib turganda Hosilboyvachchaning yigitlaridan biri unga yaqinlashdi.

- Haydarjon aka, ishqivozlik bormi? - dedi u itga ishora qilib.

- "Mi"sini olib tashlab gapir. Men ko'rgan kuchukvozliklarni ko'rish uchun yana yuz yil yashash kerak. Keyingi paytlarda vaqt bo'lmadi. Bo'lmasa bitta qo'ymas edim.

- Bugun qoling bo'lmasa, zo'rlari qo'yiladi.

- Shuni aytyapsanmi?

- Buning gavdasiga ishonmang. Po'k hali.

- Sen qaerdan bilasan?

- Bilaman-da... Tirikchilik shu yerda, akaxon, - dedi yigit miyig'ida kulib.

- Bu yer... senga qaraydimi? - dedi Kesakpolvon ajablanib.

- Ha... - dedi yigit aybdor boladay undan ko'zini olib qochib.

Kesakpolvon bu yer shu yigitga qaragani uchun ajablanmadi. Uning taajjubi boshqa narsaga bo'ldi: bir vaqtlar Asadbek gullatgan bu joy qachon, qanaqasiga Hosilboyvachcha ixtiyoriga o'tib qolgan ekan? Bu joyga xo'jayinlik qilishga to'la huquq ularning ixtiyorida bo'lgani holda nechun e'tiborsizlik qildilar? Buni Asadbek biladimi yo Mahmudning xabari bormi?

- Cho'tal yaxshi tushib turibdimi? - dedi Kesakpolvon shularni xayolidan o'tkazib.

- Yomon emas.

- Sen faqat men bilan salom-alik qilasan, - dedi Kesakpolvon amr ohangida.

- Gap yo'q, akaxon, dilimdagini aytdingiz, - dedi yigit itoat bilan. - Birpas qolasizmi?

- Qolaman. - Kesakpolvon shunday deb itga qaradi.

- Unga qo'ymang..

- Xuddi shunga qo'yaman, - dedi Kesakpolvon o'jarlik bilan. - Tavakkal: yo chikka, yo pukka. Sen ishingni bilib qilaver. Hozir kelaman.

Kesakpolvon tashlandiq bog' chetida turgan mashinasiga borib piyolaga to'ldirib konyak quydi-da, simirdi. Qaqshay boshlagan badaniga rohat yugurdi.

Yarim soat ichida bu yer gavjumlashdi. Ta'bir joiz bo'lsa, "ish kuni" boshlandi. Somsachilar, hasipchilar bug' o'rlab turgan tog'oralarini qo'ydilar. Kabobchilar qo'ralarini o'rnatdilar. Eski, pachoq "Zaporjets"ning yukxonasi ochildi. Butun mamlakat bo'ylab ichkilikka qarshi kurash ketayotgan damda yukxonaga terilgan aroq-konyaklarni ko'z-ko'z qilish - qahramonlik namunasini edi. Agar biron kishi kelib, "Sen partiya qarorlarini nega buzyapsan?" desa u bamaylixotir ravishda "Bu yer partiyaga qaramaydi, partiyangning qarori ko'chani nariga betida o'tadi", deyishi mumkin. Agar da'vogar odam yuqori idoralar nomini o'rtaga qo'yib dag'-dag'a qilsa, chorasi oson - og'zi bitta, nari borsa ikkita shisha bilan yopiladi. Shunda ham ko'nmasa, u holda Hosilboyvachchaning yigiti bilan ikki og'iz "shirin suhbat" quradi.

Somsachiga, hasipchiga, aroqchiga, xullas, hammasiga faqat shu yigitning so'zi o'tadi. Tomosha tamom bo'lgach, hammalari u bilan bir-bir so'rashib, valine'matlik qilayotgani uchun minnatdorlik bildiradilar. Daromad mo'mayroq bo'lgan kunlari "otamsiz" deyishdan qaytmaydiganlar ham bor. Bugungi daromad haqida bashorat qilishga hali erta, lekin bir narsa aniq - salomlashish chog'ida yigit ularga xo'jayin o'z'garganini, shu bois "narx-navo" oshganini ma'lum qiladi. Ular noroziliklarini ichlariga yutganlari holda, shodiyonalik belgisi sifatida yana yuz so'mdan "suyunchi" cho'zadilar.

Kesakpolvon yana bir piyolani bo'shatgach, somsachiga yaqinlashganda yigit paydo bo'ldi.

- Zakkaz somsa, keling oka, g'ichcha yog' yeysiz, - dedi somsachi.

This is not registered version of TotalDocConverter

Kesakpolvon tashlab berishni o'ziga qaratib, yigitni bahari boshladi.

- Bundan olmag, "oq qo'y"ning yog'i hammasi. Hasip yeya qoling.

- "Oq qo'y"niki bo'lsa zo'r-da, qonni ko'pirtiradi,- dedi Kesakpolvon.

- Qo'ying, akaxon, hasipdan yeng, egningizga shim bitib bunaqasini yemagansiz, - yigit tengdoshlariga aytib yuradigan hazilini yangi xo'jasiga beixtiyor aytib yubordi-yu, cho'chib, tilini tishladi. Uning baxtiga Kesakpolvon bu og'ir hazilga e'tibor bermadi. To'g'ri, bir g'ijindi, ammo "Mayli o'zini menga yaqin olgisi kelyapti. Yaqin bo'laversin, foydasi tegadi", degan fikr bilan javob qaytarmadi.

Hasip olindi, yeyildi. Hasipchi ulardan pul umid ham qilmadi.

Ular tamaddi qilib bo'lgunlaricha maydon atrofi odamlar bilan to'ldi. Eski "Zaporjets" atrofi, somsachiyu hasipchilar atrofi ham gavjumlashdi. Biri-biridan bahaybatroq itlar olib kelindi. Bunda it urushitirishga ishqivozlar ham, shu bahonada maishat qilib ketadiganlar ham bor edi.

Bir soatcha oldin muhim masala hal etilgan joyda endi itlar o'z munosabatlarini oydinlashtirishlari lozim edi.

Janglarning ko'pini ko'rgan tajribali itlar raqiblariga bepisand qarab esnab qo'yadilar. Ayrimlari betoqatlanadilar. Bu maydonga endi kelgan itlar esa zanjirlarini uzgudek bo'lib siltanib, vovullaydilar. Jang ko'rgan itlar esa ularga javob qaytarmaydilar, aksincha "O'pkangni bos", degandek qarab qo'yadilar.

Odamlarning tayyorgarlik ishlari - ya'ni, kim qaysi itga qancha pul qo'yishi aniq bo'lgach, o'rtaga davraboshi chiqdi:

- Ahmadboynikiga kim qo'yadi? - dedi u baland ovoz bilan. So'ng izoh tariqasida qo'shib qo'ydi: - "Chempion"ga kim qo'yadi?

Tomoshabinlar "O'tgan yilning zo'ri hisoblangan "Chempion it"ga kim qo'yar ekan?" degan mazmunda o'zaro bahs boshladilar.

Bahslar nihoyasiga yetmay turib, o'rtaga Kesakpolvonga ma'qul bo'lgan itni yetaklab chiqishdi. So'ng maydonda "Chempion" ko'rindi. U aytarli bahaybat emasdi, siltanmasdi, vovullamasdi. Bo'yinbog'i zanjirdan emas, oddiy arqondan edi. U raqibiga qarab "Vajohating zo'r-ku? Lekin men senday po'klarning ko'pini ko'rganman", deganday o'tirib oldi. Uning bu qiligi ba'zi tomoshabinlarga yoqib, ba'zilariga yoqmay qiyqirib, hushtakbozlikni boshlab yubordilar.

Davraboshi ishora qilgach, avval "Chempion"ning bo'yinbog'i, keyin raqibning zanjiri yechildi. U o'ljasini bir soniyada yanchib tashlash maqsadida yugurdi. "Chempion" esa joyidan jilmadi. Faqat raqibi yaqinlashganda chaqqonlik bilan o'zini chetga oldi.

O'zini to'xtatolmagan raqibi gangib yiqilgach, bir sakrashda bo'ynidan tishlab, bulg'alay boshladi. Bahaybat itning egasi kelib, uni ajratmoqchi bo'ldi. Tamoshabinlar norozilik bilan "Qoch, qo'yib ber!" deb baqirdilar. O'rtada Hosilboyvachchaning yigiti paydo bo'lgach, "Chempion"ning egasi itini ajratib oldi. Bunday hol bir necha marta takrorlandi. Bundan "Chempion" charchadimi yo oraga g'irrom aralashganini sezib urushgisi kelmay qoldimi, harholda so'nggi safar sergakligini yo'qotdi - raqibi uning naq jag'idan tishlashga ulgurdi. "Chempion"ning egasi itini ajratib, mag'lub bo'lganini ma'lum qilgach, norozi xitoblar kuchaydi. "Chempion"ga ishonib pul tikib, endi yutqizgan ishqibozlar it egasini baralla so'ka ketdilar. It egasi atrofga xavotir bilan alanglab qo'yib, "Chempion"ni - endi sobiq chempionni yetaklab davradan chiqdi. Shu chiqish asnosida bir-ikki musht, orqasiga bir-ikki tepki yesa-da, boshini xam qilganicha jim ketaverdi. Katta tikkanlar o'yinga kim aralashganini anglab indamadilar. Bo'lmasa it egasi bir-ikki tepki bilan qutulmas edi.

Kesakpolvon ixtiyor qilgan edi, bu yerning qoidalarini ham o'zgartirib yubordi. Agar uning xohishi bilan bahaybat it o'rniga laycha qo'yilganida ham "Chempion"ni yutardi. "Chempion"ning orqasida turgan katta kuchlar shunda ham damlarini ichlariga yutib qolaverar edilar. Kesakpolvon bu holatdan mamnun bo'ldi. Bir necha soat ilgari ko'nglini bosgan g'ubor bir oz tarqadi.

Mashinasiga o'tirayotganida yigit kelib cho'ntagiga bir dasta pul soldi.

- Kerakmas, - dedi Kesakpolvon, - bugungi daromadim - o'zingniki.

- Bu daromadmas, akaxon, happai halol o'zingizning yutug'ingiz.

- Bu joy o'zingniki, birov g'ing desa - menga aytasan.

- Rahmat, akaxon.

- Oting nima?

- Ramz.

- Bo'пти, ishingni qilaver.

Mashina uzoqlashgunga qadar ham Ramz qo'l qovushtirib turdi.

Avvalgil- qismB Keyingi

ب† Mazmuni budir: "Odamlar orasida o'zi bilmagan holida Olloh xususida mujodala qiladigan va har bir itoatsiz shaytonga ergashib ketaveradigan kimsalar ham bordir. U (shaytonga esa) o'zini do'st tutgan kimsani, albatta, yo'ldan ozdirish va do'zax azobiga yo'llash yozib qo'yilgan - hukm qilingandir".

ب† "Ey jinoyatchi kimsalar, mana bu kunda (mo'minlardan) ajralinglar! Men sizlarga: "Ey Odam bolalari, shaytonga ibodat qilmangiz, chunki u sizlarga ochiq dushmandir. Mengagina ibodat qilinglar! Mana shu to'g'ri yo'ldir", deb buyurmaganmidim? Aniqki, (shayton) sizlarning ichingizdan ko'p avlodni yo'ldan ozdirdi. Axir aql yurituvchi bo'lmadingizlarmi?! Sizlarga va'da qilingan jahannam mana shudir!

ب† Ma'nosi budir: "Agar birortangizga ne'matlar ketma-ket kelaversa, bas, ul kishi o'z holig'a yig'lasin. Chunki u yaxshi odamlar yo'lidan yurmayotgan ekan".

ب† Mazmun budir: "Darhaqiqat inson o'zini boy-behojat ko'rgach, albatta tug'yonga tushar yo haddidan oshar". ("Alaq" surasi, 6-7-oyatlar. Alouddin Mansurning ma'no tarjimasidan.)